

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2014

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я72+(81.665.2)
У 45

Авторський колектив:
*Н. Бабич, Т. Гнаткович, Є. Борисова,
К. Лавер, О. Пензова, М. Скаб*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 № 123)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

Л. М. Колібаба – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України;

К. З. Повхан – науковий співробітник лабораторії навчання української словесності в школах національних меншин України та діаспори Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

Ж. О. Кошкіна – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;

Н. А. Михайловська – завідувач сектора науково-методичного забезпечення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин і освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Українська мова для загальноосвітніх навчальних
У 45 закладів з навчанням угорською мовою : підруч. для
6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. Бабич, Т. Гнаткович, Є. Борисова, К. Лавер, О. Пензова, М. Скаб. –
Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-867-1

УДК 811.161.2(075.3):=511.141
ББК 81.411.1я72+(81.665.2)

© Бабич Н.Д., Гнаткович Т.Д., Борисова Є.Е.,
Лавер К.М., Пензова О.М., Скаб М.С., 2014

© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2014

© Видавництво «Світ», 2014

ISBN 978-966-603-867-1

Дорогі учні!

Ось і минуло барвисте літо – пора приємних захоплень і незабутніх вражень. Шкільні подвір'я повняться радісним гомоном, а класи – щирими розповідями про прекрасні миттєвості відпочинку. Веселий дзвінок укотре покликав усіх за парти.

У новому навчальному році на вас чекає багато цікавого.

Підручник, який ви тримаєте у руках, допоможе вам оволодіти державною мовою, вивчити основні відомості з морфології української мови, відкриє цікавий світ іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова.

Автори цього підручника бажають вам бути послідовними і наполегливими у навчанні. Одержані знання допоможуть вам досягти успіхів у майбутньому, адже всюди потрібні грамотні спеціалісти.

Творчої наснаги вам і цілеспрямованості!

§1. Краса і багатство української мови

Вправа 1. Розгляньте малюнок. Хто з дітей є мовцем, а хто – адресатом мовлення? Як називаємо мовлення однієї особи, двох або більше осіб? Складіть за малюнком діалог. Запишіть його в зошит. За необхідності користуйтеся такими словами та словосполученнями: *перше вересня, зустріч після канікул, ділитися враженнями, однокласниці, нова учениця, вчитимуся у вашому класі, познайомити з майбутніми однокласниками*. Складаючи діалог, використовуйте слова вітання та слова ввічливості.

Вправа 2. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Складіть 2–3 запитання до нього. Вивчіть другу строфу вірша напам'ять.

НАША МОВА

Мова наша, мова –
мова кольорова,
в ній гроза травнева
й тиша вечорова.
Мова наша, мова –
літ минулих повість,
вічно юна мудрість,
сива наша совість.

...Я без тебе, мово,
без зерна полова,
соняшник без сонця,
без птахів діброва.
Як вогонь у серці,
я несу в майбутнє
невгасиму мову,
слово незабутнє.

(Ю. Рибчинський)

Вправа 3. Послухайте текст. Усно дайте відповіді на запитання.

ПІЗНАЄМО СВІТ У СЛОВІ

Перше, що сприймає дитина з навколишнього світу, – це слово.

Воно приходить з маминою колисанкою, тихою вечірньою казкою, батьківською ласкою. І дитя згодом починає лепетати: «мама», «тато», «баба», «льоля», «киця»... Це надзвичайно чарівний світ двоскладових слів, із нього все починається. Далі дитя продовжує поповнювати свої знання, а вже коли зіпнеться на ноги, то за день може засвоїти до десяти слів одразу. І вони такі мелодійні, звучні: «квітка», «хмарка», «пісня», «вода», «трава»... І з кожним словом світ для дитини стає ширшим, об'ємнішим. Цей світ – як мамина казка – чарівний, незвичайний і безмежно цікавий... І пізнає дитина цей світ за допомогою слова (*З журналу*).

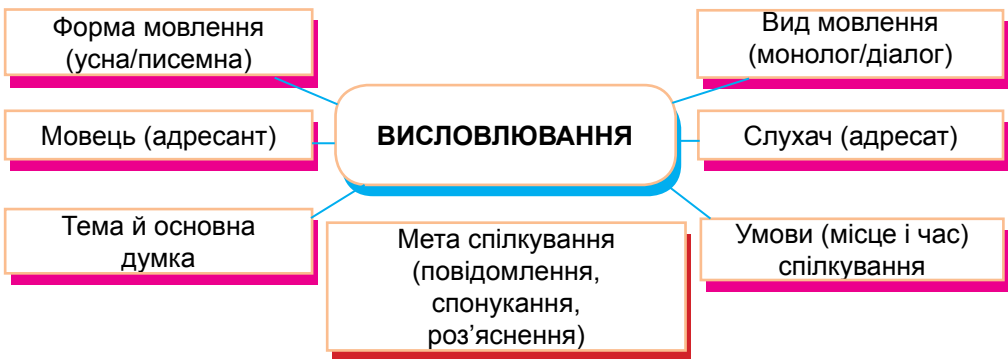
1. Що першим сприймає дитина з навколишнього світу?
2. Як приходить до дитини слово?
3. Які слова засвоює дитина насамперед?

Вправа 4. Спишіть вислів видатного українського поета Максима Рильського. Поясніть, як ви розумієте ці слова.

Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови...

§2. Види мовленнєвої діяльності. Усне і писемне мовлення. Основні правила спілкування

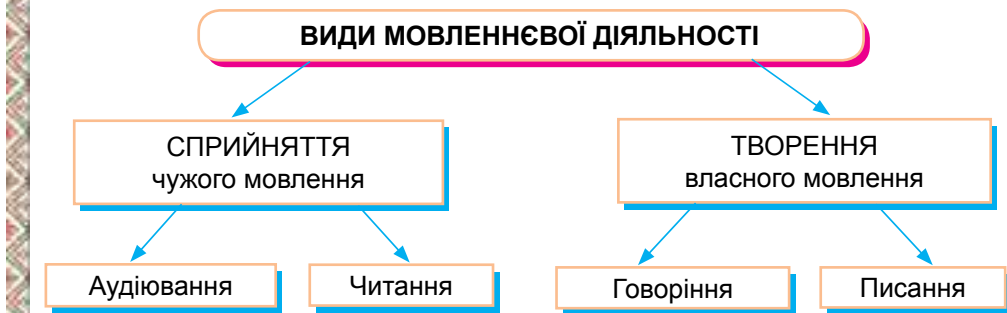
Вправа 5. Ти – дослідник. Розгляньте схему. Дайте відповіді на запитання: 1. Які форми мовлення ви знаєте? 2. Які існують види мовлення? Чим вони відрізняються? 3. Що об'єднує мовця та слухача? 4. Які ще чинники важливі для висловлювання?

Пригадайте!

Мовлення передбачає не лише вміння говорити (усне мовлення) і писати (писемне мовлення), а й слухати (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення).

Спільною ознакою всіх видів мовленнєвої діяльності – говоріння, слухання, читання, писання – є зміст висловлювання, який потрібно донести до співрозмовника або зрозуміти з чужого висловлювання.

Вправа 6. Ти – дослідник. Скориставшись схемою, визначте вид мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, читання, писання) за переліченими характеристиками.

Почерк, зв'язно, зміст висловлювання, писемне мовлення, писати зі скороченнями, записувати, рукопис – це ...

Голос, мовлення, слово, виступ, мовлення, зміст висловлювання, думка – це ...

Читати мовчки, читати вголос, підкреслювати, робити виписки, конспект, зміст висловлювання – це ...

Слухати, зміст висловлювання, запам'ятовувати, співрозмовник, значення, зміст – це ...

Вправа 7. Прочитайте вірш. Які види словників ви знаєте? Якими користуєтесь? З чим порівнює автор словники? Поясніть виділений уривок.

...Не бійтесь заглядати у словник:
це пишний яр, а не сумне провалля;
збирайте, як розумний садівник,
достиглий овоч у Грінченка й Даля,
не майте гніву до моїх порад
і не лінуйтесь доглядати свій сад.

(М. Рильський)

Вправа 8. Прочитайте правила. Котрих із цих правил ви дотримуетесь постійно, а котрі бажаєте засвоїти і використовувати в спілкуванні з іншими людьми? Перекажіть їх коротко від першої особи.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ

1. Будьте завжди ввічливі, привітні й доброзичливі в спілкуванні, з повагою ставтесь до співрозмовника.
2. Будьте уважні до співрозмовника, до його стану та настрою, до того, що і як він говорить, як реагує на ті чи інші слова.
3. Умійте слухати, не перебивайте співрозмовника.
4. Не бійтеся вступати в контакти (усні чи письмові) з людьми, навіть незнайомими вам, але уникайте нав'язливості.
5. Говоріть (пишіть) про те, що може бути цікаво і корисно тим, хто вас слухає (читає).
6. Не ображайте людей словом (не говоріть неприємного, не виявляйте своєї зверхності, не вживайте грубих слів тощо).
7. Умійте ввічливо просити і чемно відмовляти, не ображаючи людину своєю відмовою. Намагайтесь пояснити причину свого прохання чи відмови.
8. Використовуйте в спілкуванні звернення і ввічливі слова (*будь ласка, вибачте, не ображайтеся, чи не змогли б ви, на жаль, так сталося* та ін.), дотримуйтеся культури мовлення.
9. Умійте підтримати людину словом і ділом у будь-якій ситуації.

Вправа 9. Робота в парах.

1. Уявіть ситуацію: ви прийшли до книжкового магазину. Схарактеризуйте умови спілкування: назвіть учасників спілкування, форму мовлення, види мовлення, умови спілкування (офіційна чи неофіційна обстановка).

2. Уявіть ситуацію: ви завітали до фотосалону. Складіть і розіграйте діалог з товаришем по парті, використавши такі тематичні слова: *сфотографуватися на пам'ять; кольорові фотографії; чорно-біле зображення; фотографії на документи; сфотографуватися всім класом; термінова фотографія; якісне зображення.*

Вправа 10. Творче завдання. Поясніть свою думку з приводу того, що легше: говорити чи слухати.

Словник

мудрість – bölcsesség
невгасимий – kiolthatatlan
нав'язливість – tolakodás
полóва – pelyva

доброзичливий – jóakaró, jóindulatú
звєрхність – elbizakodottság
провáлля – szakadéķ
невгамóвний – fáradhatatlan

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§3. Звуки мови і знаки письма. Склад і наголос. Голосні та приголосні звуки

Вправа 11. Ти – дослідник. Дайте повні відповіді на запитання і запишіть їх у зошит.

1. Як називається розділ науки про мову, що вивчає її звуковий склад? 2. На які дві групи поділяються звуки? 3. Скільки голосних звуків і букв на їх позначення в українській мові? 4. Як поділяються приголосні звуки?

Довідка: м'які та тверді, фонетика, дзвінки та глухі, голосні та приголосні.

Вправа 12. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з вірша. Поясніть, чому автор закликає любити рідну землю. Чому любов до рідної землі пов'язана з любов'ю до рідної мови? Пригадайте вірші угорських поетів про рідну землю.

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її вічно живу і нову
і мову її солов'їну (*В. Сосюра*).

Вправа 13. Випишіть з попередньої вправи виділені слова. В якому з них більше букв, а в якому – більше звуків? Підрахуйте кількість голосних і приголосних звуків у кожному слові. Поділіть їх на склади і для переносу. Поясніть розбіжності.

Вправа 14. Прочитайте слова і запам'ятайте їх наголоси. Виділені слова запишіть. Позначте рисками можливі переноси. Назвіть у них дзвінки і глухі, тверді і м'які приголосні, наголошені й ненаголошені голосні.

Віпадо́к, ві́рний, ду́мка, однина́, дочка́, завда́ння, чита́ння, нена́висть, руко́пис, одина́дцять, запитáння, кіломе́тр, множи́на, новина́.

Вправа 15. Творче завдання. Спишіть пари речень, вставляючи потрібні за значенням слова. Усно поясніть ваш вибір. Слова в дужках вимовте згідно з нормами української вимови. Назвіть звуки, якими відрізняються пари слів. Охарактеризуйте їх.

1. ..., музико, ...! Закарпаття – мій рідний ... (край, край).
2. Територією України тече річка... . Край дороги ріс старезний ... (Буг, бук).
3. Я люблю печені, де дозрівали кавуни, були розташовані за селом (баштани, каштани).
4. На трави впала ранкова У цієї дівчини дуже гарна ... (коса, роса).

Вправа 16. Робота в парах. Поставте наголоси у словах. Спишіть їх, поділяючи на склади і для переносу. Зверте написане вами і товаришем, виправте, якщо є, помилки.

Зразок: У-кра-ї-на. – Укра-їна.

Батьківщина, Вітчизна, рідна, земля, простори, хата, домівка.

Вправа 17. Запишіть у дві колонки слова: 1) які починаються на м'який (пом'якшений) приголосний; 2) які починаються на твердий приголосний.

Рак, коло, ківш, кіт, літо, рів, сон, ліки, край, рис, сік, рана, сир, горб, льон, рука, мир, сіно, голод, какаду.

Словник

башта́н – поле, на якому вирощують башта́нні культу́ри (кавуни, дині та ін.)
каву́н – görogdinye

гарбу́з – sütötök
ди́ня – sárgadinye
бук – búkkfa

§4. Вимова голосних звуків та їх позначення на письмі

Вправа 18. Розгляньте малюнки. Запишіть у зошит слова-підписи до них, поставивши наголоси. Пригадайте правила написання ненаголошених голосних.

Вправа 19. Ти – редактор. Виправте допущені у словах помилки, запишіть слова правильно. Поясніть свій вибір, дібравши до кожного слова перевірене. З виправленими словами складіть і запишіть речення.

Сенóк, систра́, висна́, диньóк, лижа́ти, зема́.

Запам'ятайте правопис слів, що не перевіряються наголосом!

Апельсин, бензин, бетон, колектив, левада, легенда, математика, медаль, пенал, ремонт, рецепт, тепер, тремтіти, чекати, директор, диригент, кишенья, лимон, минулий, пиріг та ін.

Вправа 20. Ти – перекладач. Перекладіть слова українською мовою і запишіть їх за абеткою.

Fa, narancs, most, szeptember, sütni, citrom, vidám, igazgató, suttogni, szél, cseresznye, nagy, széles, zöld, sütemény, várni, tolltartó, zseb, érem.

Вправа 21. Зробіть звуковий запис слів. Згадайте, у яких випадках букви **я, ю, є** позначають один звук, а в яких – два. Яка буква на позначення голосного завжди позначає два звуки? Поясніть значення слів.

Зразок: іду – їду; [іду] – [йїду]

Ар – яр, Уля – Юля, Юра – ура́, буряк – бур'ян, лук – люк.

Вправа 22. Робота в парах. Прочитайте речення. Складіть із «розсипаних» речень текст. Складаючи текст, спочатку запишіть порядкові номери речень. Чи такий же порядок обрав ваш товариш? Чий текст точніший і чому?

1. Саме до цієї дати (14 вересня) селяни поспішали обсіятися озиминою. 2. Для вересня найвизначнішим, очевидно, є день Семена. 3. У кожного місяця є свої іменні дні. 4. З цього дня починає свій відлік і так зване молоде бабине літо, яке триває аж до 21 вересня. 5. Хто не посіє до Семена, мовить народне прислів'я, в того життя буде злиденне.

Скориставшись інформацією, отриманою з тексту, складіть з товаришем діалог.

Словник

лева́да – присадибна ділянка землі з сінокосом, городом і плодovим садом.

злиде́нний – nagyon szegény

лан – 1) безліса рівнина, поле; 2) ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі.

суцві́ття – virágzat

§5. Вимова і написання слів з апострофом

Вправа 23. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх. Поясніть правопис.

Кам'яний, п'єдестал, духмяний, святкувати, зоря, під'їзд, святий, пам'ятка, полум'яний, довір'я, м'ята, ім'я, сім'я, різдвяний.

Пригадайте!

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**.

1. В українських словах:

- а) після губних приголосних **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними немає інших приголосних (крім **р**), які належать до кореня;
- б) після твердого **р**;
- в) після губних у власних назвах;
- г) після префіксів і першої частини складних слів, які закінчуються на твердий приголосний.

2. В іншомовних словах:

після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р** і після префіксів, які закінчуються на приголосний.

Не ставимо апостроф у таких словах: *свято, цвях, духмяний, різдвяний, морквяний, дзвякнути*, – та іншомовних: *бюро, рюкзак, пюре*.

Вправа 24. Запишіть слова, які відповідають наведеним тлумаченням. Поясніть їх правопис. Уведіть ці слова у речення.

Зразок. Група близьких родичів, що проживають разом – сім'я.
Наша сім'я складається з чотирьох осіб.

1. Власна назва людини, яку дано їй після народження. 2. Невеличкий ресторан, де відвідувачам подають каву, чай, закуски тощо. 3. Електронна обчислювальна машина. 4. Архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-небудь, чого-небудь.

Вправа 25. Перевір себе. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви та апостроф. Поясніть правопис цих слів.

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ

Володимир був кн..зем і воїном. Він з кін..ця в кінець.. пройшов Русь ще раз, як це було при отцях і дідах його, з..єднав її земл.. . Древній Київ знов зас..яв, став твердиною над Дн..пром. Перед матір..ю городів рус..ких знову ..хилилась Русь (За С. Скляренком).

Вправа 26. Ти – перекладач. Перекладіть текст і запишіть українською мовою. Зверніть увагу на правопис слів з апострофом. Використовуйте слова та вирази: *визначні місця, собори, монастирі, незабутнє враження*.

КИЇВ

Kijev – hazánk fővárosa. Itt sok nevezetes hely van. Felejthetetlen látványt nyújtanak a székesegyházak és kolostorok aranykupolái, a szép emlékművek, a Dnyeper, a hidak, amelyek összekötik a város jobb és bal partját. Kijevben sok ház emléktábláin azt a feliratot olvashatjuk: «Az építészeti emlék a törvény védelme alatt áll».

Вправа 27. Творче завдання. Зі словосполученнями, наведеними в довідці, складіть кілька речень про Київ; обґрунтуйте написання слів з орфограмою «Уживання апострофа».

Довідка: пам'ятка архітектури, пам'ятник Богдану Хмельницькому, духмяні свічки каштанів, лагідне повітря, нев'яучі спогади, Софійський собор, п'яний аромат квітів, священна земля.

Вправа 28 (з ключем). Розташуйте слова в дві колонки: у першій – з апострофом, у другій – без апострофа – і поясніть свій вибір.

Зім..яв, уз..яв, м..ясо, св..яте, п..єдестал, д..ятел, зів..яло, дзв..якнути, об..їзд, бур..як, під..їхати, осв..ятити, духм..яний, з..їм, зв..язали, кур..єр.

Ключ: у кожному слові підкресліть останню літеру і прочитайте ім'я київського князя.

Вправа 29. Творче завдання. Прочитайте і перекажіть текст. Спишіть виділені місця, вставляючи, де потрібно, пропущені букви та апостроф. Поясніть правопис слів.

ПЕРША БІБЛІОТЕКА НА РУСІ

Серед пам'яток м.нулого у стародавн.ому Києві – славнозвісний архітектурний комплекс XI–XVIII століть – Софія Київська. Його центральна споруда – Софійський собор, закладений у XI сторіччі за наказом князя Ярослава Мудрого на честь його перемоги над печенігами.

Починаючи з ч.сів Ярослава Софія стала важливим культурним центром східнослов.нс.кої д.ржави. Тут знаходилася і перша відома нам бібліотека, заснована Ярославом.

Портрет князя, якого за пр.хильність до наук народ прозвав Мудрим, дивит.ся на нас з кам.яної брили, встановл.ної вдячними нащадками 1969 року в дворі заповідника навпроти Софійського собору. Цей пам.ятник споруджено на чест.. заснуван.я Ярославом першої на Русі бібліотеки (З журналу).

Вправа 30. Робота в парах. Спишіть текст, вставляючи, де потрібно, апостроф. Звертєся з виконаним завданням товариша. Виявивши розбіжності в написанні слів, обговоріть їх у класі й обґрунтуйте правильний варіант написання.

Попід лісом, із-за старого торф.яного болота, в.ється стежечка до самого озера. Медв.яний дух м.яти, зів.ялої осоки приємно лоскоче груди. Розм.якла земля, в.їдливі реп.яхи, що цв.яшками впивалися в одяг, не пускали до озера подорожніх. Озеро, мов дбайлива мати, ховало від людей свої незліченні скарби (За І. Муквичем).

Словник

осока – багаторічна болотна трава з довгими гострими листками.

болото – mocsár

торф – tőzeg

собор – székesegyház

прихильність – виявлення доброзичливості, співчуття.

реп'ях – bojtorján

заповідник – védett terület

монастир – kolostor

§6. Правопис іншомовних слів

Вправа 31. Ти – дослідник. Спишіть. Поясніть значення виділених слів. Які слова мають подібне звучання в угорській мові? Що вони означають? Перевірте себе: знайдіть у словнику тлумачення та переклад цих слів.

Набережна. Точна геометрія вулиць. Ртутні ліхтарі, мов розвішані маленькі сонця з чужих галактик. Усе знайоме: зелена трава з газонів, білі піски островів, далеке золото київських соборів.

Вправа 32. Ти – редактор. Прочитайте текст. До виділених слів іншомовного походження доберіть із довідки українські відповідники. Спишіть текст, замінюючи, де це доречно, слова іншомовного походження українськими.

З ілюмінатора було видно прекрасне місто. Ми підлітали до Києва. Шасі м'яко торкнулося землі. Ми приземлилися в аеропорту «Бориспіль». Через деякий час ми вже мчали по шосе до Києва. Повз нас стугоніли велетенські фургони, що вдень і вночі перевозять вантажі. За вікном машини розгортався осінній пейзаж – вдягнуті у золоте вбрання дерева, пожовтіла суха трава.

Довідка: кругле вікно літака, летовище, автомобільна дорога, краєвид, колеса літака, вантажівки.

Вправа 33. Спишіть, уставляючи на місці крапок пропущені букви.

Гор..зонт, електр..ка, Ч..лі, бенз..н, ш..фр, лекц..я, жур.., мед..камент, кал..граф..я, пон.., віз..т, ..сторія, Браз..лія, Ч..каго, Афр..ка.

Пригадайте!

У словах іншомовного походження пишемо **и**:

- 1) у загальних назвах після **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним;
- 2) у географічних назвах з кінцевим **-ида, -ика**;
- 3) у географічних назвах після **дж, ч, ш, ц, ц** перед приголосним;
- 4) у географічних назвах із звукосполученням **ри** перед приголосним;

Пишемо **і**:

- 1) на початку слова;
- 2) після приголосного перед голосним, **є** та **й**;

- 3) після приголосного в особових іменах і географічних назвах перед наступним приголосним і в кінці слова;
- 4) після приголосних у кінці невідмінюваних слів;
- 5) в усіх інших випадках після **б, п, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним.

Вправа 34. Спишіть слова іншомовного походження. Поясніть їх правопис. З чотирма словами (за вибором) утворіть речення.

Група, ванна, каса, нетто, брутто, шасі, шосе, Голландія, вілла, колектив, алея, масив, Андорра, Марокко, грип.

Пригадайте!

Подвоєння у словах іншомовного походження

1. У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються.
2. Подвоєння зберігається:
 - в окремих загальних назвах (*брутто, ванна, вілла, панна, нетто, тонна* та ін.);
 - за збігу однакових приголосних префікса і кореня (*іреальний, інновація*);
 - в географічних, особових та інших іншомовних власних назвах і похідних від них словах (Голландія, марокканець).

Вправа 35. Запам'ятайте українські відповідники до запозичених слів. Уведіть виділені слова у речення.

Олімпіада – змагання, *аромат* – пахощі, *біографія* – життєпис, *інформація* – повідомлення, *вундеркінд* – чудо-дитина.

Вправа 36. Спишіть словосполучення, вибравши з дужок потрібне слово-паронім. Поясніть свій вибір (за потреби звертайтеся до довідки). Утворені словосполучення уведіть у речення.

(Ароматний, ароматичний) чай; (ароматне, ароматичне) масло; (індійський, індіанський) чай.

Довідка: **ароматний** – запашний; **ароматичний** – уживається для надання аромату; **індійський** – походить з Індії; **індіанський** – пов'язаний із назвою корінного населення Америки.

Словник

газón (фр. gazon) – ділянка в саду, парку, перед будинком, засіяна травою.
геометрія – mértan

галáктика (грец. galaktikos – *молочний*) – гігантська зоряна система.
ртуть – hígany

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Букв більше, ніж звуків, у кожному слові рядка**
 - А Юля, мию, сіно
 - Б рана, кіно, сир
 - В сіль, тонна, дзвінок
- 2. Кількість букв відповідає кількості звуків у кожному слові рядка**
 - А лле, синька, рів
 - Б кіт, лячно, син
 - В юрба, мию, борщ
- 3. Наголошеним є перший склад у кожному слові рядка**
 - А пісня, маяк, решето
 - Б сік, мило, сито
 - В стілець, ручка, рука
- 4. Визначте слово, в якому всі приголосні дзвінкі:**
 - А гора; Б кора; В пора
- 5. Правильно записані всі слова у рядку**
 - А листування, реторика, директор
 - Б берізка, дерева, левада
 - В перепесати, лимон, деректор
- 6. Один звук літери я, ю, є позначають у кожному слові рядка**
 - А лле, лляний, Люба
 - Б маяк, яма, Люся
 - В сяйво, сяє, люк
- 7. Апостроф треба писати в усіх словах рядка**
 - А пам..ять, дит..ясла, б..юро, св..ященик
 - Б Григор..єв, бур..як, бур..ян, пів..юрти
 - В пів..Європи, мавп..ячий, слов..яни, посв..ята
 - Г В..єтнам, трав..яний, торф..яник, пів..яблука
- 8. Літеру и слід писати в усіх словах рядка**
 - А б..г..мот, ант..лопа, ц..тата, г..рлянда
 - Б Мадр..д, Р..га, Ч..лі, Ваш..нґтон
 - В ц..буля, б..нт, д..пресія, г..пноз
 - Г хр..зантема, с..туація, р..цепт, р..нтген
- 9. Подвоєння літер не відбувається в усіх словах рядка**
 - А ван..а, кілограм.., брут..о, нет..о
 - Б барок..о, бон..а, дол..ар, Шил..ер, Ген..адій
 - В піц..а, крос..ворд, конгрес.., мас..а.
 - Г гол..андець, Андор..а, мас..ив, мас..ивний

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§7. Словосполучення.

Головне та залежне слова у словосполученні

Вправа 37. Прочитайте. В якій колонці розміщено словосполучення, а в якій – сполучення слів? Поясніть відмінність.

осінній день	настав осінній день
тепла осінь	сонячна і тепла
почуватися затишно	затишно і спокійно
милуватися природою	краєвидом милуватися і радіти
йду в бібліотеку	буду читати

Пригадайте!

Словосполучення – синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним, а інше чи інші залежать від нього.

Від головного до залежного слова завжди можна поставити запитання: *милуватися (чим?) природою; поїхати (куди?) в гори.*

Не вважаються словосполученнями:

- а) поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним: *навколо озера, для нас;*
- б) складені форми майбутнього часу: *буду плавати (плаватиму); будемо бачити (бачитимемо);*
- в) фразеологізми: *бабине літо, ахіллесова п'ята;*
- г) підмет з присудком: *Карпати височіють, ми поїхали;*
- д) сполуки слів із сурядним зв'язком: *бук і дуб, червоний і чорний.*

Вправа 38. Запишіть сполучення слів, які не утворюють словосполучення. Поясніть свій вибір.

1. Смерекові гаї. Гаї шумлять. Гуляю гаєм. 2. Опале листя. Червоне листя. Червоне та жовте. 3. В Карпатах. Осінні Карпати. Карпатські гори. 4. Золота осінь. Бабине літо. Тонкі павутинки. 5. Поїду в гори. Буду їхати. Буду їхати завтра.

Вправа 39. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Випишіть виділені словосполучення. Визначте головне і залежне слова. Якою частиною мови виражене головне слово?

Зразок: сріблястий (який?) бук (імен.).

ОСІНЬ У КАРПАТАХ

На сотні струн смереки грають.
Шумить, гуде сріблястий бук.
Калини кетяги над плаєм
самі аж просяться до рук.

Спустились череди в оселі,
сліди засипав жовтий лист.
Прудкий олень на голій скелі
склика табун, як той горніст.

(В. Ладижець)

Н. Сіма-Павлишин. Осінь

Вправа 40. З наведених слів утворіть словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Визначте головне та залежне слова. Якою частиною мови виражене головне слово?

(Густий) ліси, позолотила (берізка), (багряна) листя, опадати на (земля), (золотиста) листопад, вершечки (сосна), (високий) гори, (холодний) повітря, милуватися (краса).

Вправа 41. Творче завдання. Користуючись утвореними у вправі 40 словосполученнями, усно складіть невелике (5–6 речень) оповідання «Осінь у Карпатах».

Словник

кэтяг – пучок ягід або квітів на одній гілці, стеблині; китиця; гроно; fűrt.

смерéка – вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною.

доліна – völgy

чередá – marhacsorda

табу́н – ménes

струна́ – húr

коша́ра – загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня.

коліба – житло чабанів, лісорубів, мисливців.

прудкий – gyors

горні́ст – күrtös

луна́ – visszhang

§8. Речення. Граматична основа речення.

Види речень за метою висловлювання.

Окличні речення. Розділові знаки в кінці речення

Вправа 42. Інтелектуальна розминка. В якій колонці розміщені словосполучення, в якій – речення? Згадайте, чим відрізняються словосполучення від речень. Що входить до граматичної основи речення? Назвіть типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Древній Ужгород

Річка Уж

Рожеві сакури

Найдовша алея

Древній Ужгород розташований на річці Уж.

Рожеві сакури є окрасою міста.

Тут знаходиться найдовша в Європі липова алея.

Вправа 43. Спишіть текст. Підкресліть граматичну основу речення.

МІСТО НАД УЖЕМ

Ужгород розкинувся на берегах річки Уж. Місто існує вже понад тисячу років. Мешканці Ужгорода дуже люблять своє місто і дбають про нього. Особливо гарний Ужгород навесні. Цвітуть білим, рожевим і жовтим цвітом каштани. Рожеві сакури роблять місто неповторним. Милують око прекрасні квіти у скверах.

Вправа 44. Випишіть спочатку словосполучення, потім – речення. У словосполученнях визначте головне і залежне слова, у реченнях підкресліть граматичну основу. Назвіть непоширені речення.

Замкова вулиця, видніються гори, багато парків і скверів, Ужгород кращає з кожним роком, гарно цвітуть каштани, пахне липою, річка блищить.

Вправа 45. Прочитайте текст. Визначте, яким за метою висловлювання та емоційним забарвленням є кожне речення. Спишіть. Поставте після кожного речення відповідне позначення: Р – розповідне, П – питальне, С – спонукальне, О – окличне, НО – неокличне.

Ти бував в Ужгороді? Ще ні? То поїдь обов'язково!

Із Замкової гори відкривається панорама міста. Ошатні будинки потопають у зелені дерев. Це – Ужгород сучасний.

Хочеш дізнатися, як жили закарпатці колись? Відвідай музей архітектури й побуту. Сюди перенесені хати, побудовані у XVII–XIX століттях, старовинна дерев'яна церква, школа.

Про Ужгород можна розповідати багато. Це місто можна полюбити, навіть не живучи в ньому.

Й. Бокшай. Ужгород

Словник

крислáтий – який має розлоге гілля,
розкішну крону; гіллястий; terebélyes
ошáтний – szép, díszes

сáкура – japán birs
потопáти – bővelkednek

§9. Головні члени речення: підмет і присудок

Вправа 46. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Визначте граматичну основу кожного речення.

КАЛИНА НА РУШНИКУ

Люди здавна помічали красу природи. Як блищить роса на вербовому листочку. Як бує запашна квітка. Як над річкою чи біля ставка пишається червона калина.

І намагались усе це відтворити у своїх піснях, малюнках, вишиванках. Певне, так з'явилися квітчасті рушники (*З журналу*).

Пригадайте!

Граматична основа речення – це підмет і присудок.

Підмет – це головний член речення, що означає предмет, про який говориться у реченні, і відповідає на запитання *хто? що?* (Дівчата сплели віночки.).

Присудок – це головний член речення, який означає, що говориться про підмет, і відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий?* (Поет виступав перед учнями.).

Вправа 47. Перепишіть речення, визначте граматичну основу. Усно назвіть, якими частинами мови виражені підмет і присудок. Поясніть, як ви розумієте перше речення.

1. Зламана гілка плаче нечутними гіркими сльозами (*З журналу*). 2. Україна здавна славиться народним мистецтвом (*З календаря*). 3. Вони вийшли з церкви. Мелашка не могла заснути (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Ніжно шуміла над ним хвоя смерек... (*За М. Коцюбинським*).

Вправа 48. Прочитайте групи слів. Скажіть, чи з кожної групи слів можна скласти речення? Відповідь обґрунтуйте.

1. Сонце, на галявину, промінь, кинуло, яскраве.
2. Маленького, росли, на планеті, завжди, принца.
3. Дітям, мама, казку, цікаву.

Вправа 49. Хвилинка мудрих думок. Із прислів'їв випишіть граматичну основу. За одним із прислів'їв (на вибір) разом з товаришем розіграйте діалог.

1. Без діла слабше сила. 2. Під лежачий камінь вода не тече. 3. Хвалилася сова своїми дітьми. 4. Кінець діло хвалить. 5. Не кидай слова на вітер. 6. Вдома і стіни гріють.

Вправа 50. Творче завдання. Розгляньте ілюстрацію. Усно складіть розповідь-мініатюру, вживаючи прості поширені та непоширені речення. Дайте їй назву. Два речення (на вибір) запишіть, підкресліть їх граматичну основу.

§10. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина

Вправа 51. Прочитайте речення першого абзацу, потім – другого. У реченнях якого абзацу є, крім головних, другорядні члени речення, а в якому – тільки головні? На які запитання відповідає кожен член речення? Спишіть другий абзац, підкресліть члени речення.

Прийшла осінь. Деревата стали жовтими. Видніються плями. Ялинки не змінилися. Виглядає сонечко. Вітерець не втихомириться. Він налітає.

У Карпати прийшла осінь. Зелені влітку дерева стали жовтими. Тільки де-не-де видніються зелені плями. Це ялинки не змінили свого вбрання. Сумно виглядає з-за хмарки сонечко. Тільки вітерець ніяк не втихомириться. Час від часу він налітає на дерева і зриває з них золоті листочки.

Пригадайте!

Додаток – другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямовано дію, і відповідає на запитання *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?*

Означення – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета (його якість, властивість, належність, порядок при лічбі) і відповідає на запитання *який? чий? котрий?*

Обставина – другорядний член речення, який указує на спосіб виконання дії, її якість чи інтенсивність, а також місце, час, причину, мету, умову, з якими пов'язані дія чи вияв ознаки. Обставина відповідає на запитання *як? яким чином? де? коли? з якою метою? чому? якою мірою?* та ін.

Вправа 52. Поширте речення, запишіть їх у зошит. Складіть схеми трьох речень.

Надійшла осінь. Пожовкла трава. Листя почало жовтіти. Дме вітер. Він обриває. Листя кружляє.

Вправа 53. Поетична хвилинка. Конкурс декламаторів. Прочитайте виразно вірш, дотримуючись правильної вимови, темпу та інтонації. Визначте кращого декламатора в класі.

СІНОКІС

Сонце ніжить срібні роси...
Линуть трелі солов'я...
І кладе, кладе покоси
гострая коса моя.

Вже лежить поліг довкола,
стихли коси голосні,
а над лісом, понад полем
хвилями летять пісні.

(В. Піпаш-Косівський)

М. Бегма. Стіг сіна

Вправа 54. Інтелектуальна розминка. Знайдіть у вірші вправі 53 речення, що відповідають поданим схемам. Запишіть ці речення у зошит, схарактеризуйте їх за метою висловлювання, підкресліть члени речення.

1. _____ = = ~ ~ - - - - .
2. = = , = = - - - - - ~ ~ - - - - ~ ~ .
3. = = = - - - - - .

Вправа 55. Доповніть речення другорядними членами.

Мене розбудив промінь Він заглядав у ... кімнату. Я встав і виглянув крізь Надворі була ... погода. Чути було цвірінчання ...

Починався ... день.

Вправа 56. Робота в парах. Зробіть синтаксичний розбір речень за планом на аркушах паперу. Обміняйтеся виконаним завданням з товаришем. Доповнивши або виправивши написане, передайте для перевірки експерту – вчителю. Обговоріть кінцевий результат. Правильно виконане завдання запишіть у зошит.

План

1. Речення просте чи складне, поширене чи непоширене.
2. Підкреслити граматичну основу та другорядні члени речення (якщо є).
3. Визначити речення за метою висловлювання та інтонацією.

Зразок: Ідуть дрібні осінні дощі – просте, поширене, розповідне, неокличне.

Вони ідуть безперестанку. Земля вже не просихає скоро. Вітер дме постійно. Листя на деревах починає зрідка жовтіти (*За К. Ушинським*).

Словник

безперестанку – szüntelenül

трéлі – trillák

§11. Речення з однорідними членами

Вправа 57. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з поезії. Вивчіть одну строфу і запишіть її з пам'яті. Випишіть речення з однорідними членами, підкресліть їх відповідні члени речення. Яким настроєм проинятий вірш? Які почуття він у вас викликав?

УЧИТЕЛЮ

Учителю! Святе твоє ім'я
й благословенне у людському роді,
бо в нім полум'яніє доброта
і вічна мудрість рідного народу.

Учителю! Невтомний ти сіяч
добірних зерен розуму й таланту.
Ти слів пророчих істинний шукач,
вичавлюєш із них брехню поганську.

(*Л. Андрела*)

Пригадайте!

Однорідні – це такі члени речення, які відносяться до одного і того самого члена речення, відповідають на однакові запитання, виконують однакові синтаксичні функції. Однорідними бувають як головні, так і другорядні члени речення.

Вправа 58. Інтелектуальна розминка. Запишіть речення в такій послідовності: з однорідними підметами, з однорідними присудками, з однорідними означеннями, з однорідними додатками, з однорідними обставинами. Однорідні члени речення підкресліть.

Увага! Серед наведених речень є зайве.

1. Світало. Голубі, сині, фіолетові, рожеві пасма снувались над горами (*І. Цюпа*). 2. Моє щастя, і ніжність, і гнів я б у пісні хотів зберегти (*В. Сосюра*). 3. Відмінно розпізнають запахи комахи: мухи, бджоли, мурашки, деякі жуки (*З підручника*). 4. А найкраще за всіх, напевно, чують метелики (*З підручника*). 5. Визирнуло сонце з-за хмарини, скоса кинуло промінці на землю (*О. Буцень*). 6. Падаючи на кущі, дощ ляскотів густо й дзвінко (*В. Распутін*).

Вправа 59. Творче завдання. Поширте речення однорідними членами та запишіть їх у зошит. Вкажіть, яка синтаксична функція цих членів речення. Слово **хлопчик** розберіть за будовою. Усно доберіть антоніми до виділених слів.

Хлопчик *зранку* прокинувся, На *сніданок* він з'їв Дорога до школи вела через широкую вулицю, У школі хлопчик багато читав, Йому було *весело* й... .

Вправа 60. Ти – перекладач. Запишіть переклад тексту в зошит. Користуючись словником, вибирайте зі слів-синонімів найбільш доречне для даного тексту. Однорідні члени речення підкресліть.

Sok kárt okozott a rágógumi szerte a világon. Tudod-e, hogy évente több mint százezer tonna rágógumi-maradék csúfítja el a járműveket, a járdákat és az iskolapadokat? New Yorkban táblákat tettek ki a szemétyűjtőkhöz, hogy csökkentsék a gumiáradatot: Ide tedd a rágógumit! Azóta a felíratra ragasztják a kirándulók, akik megfogadják a tanácsot. Most meg hasonlítsd össze a rágógumit és a legyet! Mindkettő bosszantja az embereket, szennyezi a környezetet. Magyarázd meg, melyik miért!

Які неприємності може спричинити жуйка? Як можна їх уникнути?

полоніти (*перен.*) – підкоряти своєму впливові; зачаровувати, справляти приємне враження

пáсмо (*зір, хмар*) – vonulat, láncolat
ляскотіти, ляскати (*по воді, болоті*) – csarkod, tocsog

спотвóрювати, нівечити, калічити, псува́ти – csúfit

конте́йнери для сміття – szemétyűjtő
потік – áradat

зменшувати, знізити, скорóчувати, згортáти – csökkent

середóвище, отóчення; *тут* – навколишнє середовище – környezet

§12. Кома між однорідними членами речення. Розділові знаки між однорідними членами речення та узагальнювальними словами

Вправа 61. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Спишіть, підкресліть однорідні члени речення.

ЛІСОЛЮБИ

Гаснуть зорі світанкові,
голубіють шпилі гір.
А в діброві лине гомін,
стукотить лункий топір.

Лісолюби прочищають
чагарник, густий сосняк,
а на лисім схилі садять
гай дубовий, молодняк.

(*Степан Жупанин*)

П. Пуга. У верхів'ях Тиси

Вправа 62. За схемами розкажіть про розділові знаки між однорідними членами речення. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Два речення переробіть так, щоб у них були узагальнювальні слова (УС) при однорідних членах речення.

1. ... , ...,

2. ..., ... і

3. І ..., і..., і... .

4. УС: ..., ...,

5. ..., ... – УС.

6. ... і

1. Міста Ужгород Мукачево Виноградово Хуст Рахів знаходяться на Закарпатті. 2. Дзюркотить видзвонює гірський струмок. 3. З вікна поїзда було видно і гори і ліси і поля. 4. Я була в Ужгородському і Мукачівському Середнянському і Хустському замках. 5. Я мрію поїхати в Рахів та Ясіня.

Вправа 63. Доповніть речення після узагальнювальних слів однорідними членами речення.

1. У похід поїхали мої однокласники: ..., ..., та 2. У рюкзаку ми поклали такі речі: ... , ..., ..., 3. У лісі ми назби-
рали гриби: ..., ..., 4. У кошику знайшлося місце і для
ягід: ...,

Вправа 64. Ти – редактор. Прочитайте речення. Назвіть у них узагальню-
вальні слова та однорідні члени речення. Переробіть речення так, щоб узагаль-
нювальні слова стояли після однорідних членів речення.

Зразок: Ми вчора посадили такі дерева: липу, берізку, ялину.
Липу, берізку, ялину – такі дерева ми посадили вчора.

1. Вчора ми наловили багато риби: коропів, карасів і навіть
щуку. 2. Мама посадила городину: помідори, огірки, капусту,
цибулю. 3. На подвір'ї ростуть такі кущі: золотий дощик, бузок,
калина. 4. Букет складався з таких польових квітів: ромашок,
волошок і маків.

Вправа 65. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки, яких бракує.

1. Пахло м'ятою чебрецем материнкою. 2. Я в царстві трав
річок і таємничих озер. 3. І все було палким в годину творчу і
небо і земля і камінь і різець і серце майстра (*Леся Українка*).

Словник

материнка – пахуча трав'яниста
лікарська рослина з дрібними буз-
ково-рожевими квітками (szurokfű).

різець – véső

спáлах – fellángolás

чебрець – лікарська трав'яниста рос-
лина, має пряме стебло з рожевими чи
білуватими квітами (kakukkfű).

топір – balta

прясти – szőni

§13. Речення зі звертаннями і вставними словами, словосполученнями, реченнями.

Розділові знаки у реченнях із звертаннями і вставними компонентами

Пригадайте!

Звертання – це слово або словосполучення, що називає особу
або предмет, до яких звернена мова.

Звертання можуть бути поширеними й непоширеними.

Для вираження звертання використовуємо кличний відмі-
нок іменника.

Вправа 66. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте вірш. Стежте за інтонацією. Назвіть слова та словосполучення, що виражають звертання. Зверніть увагу на розділові знаки.

Закарпаття! Я тобі дарую
пісню цю, що у душі вирує.
Хай вона не в'яне, не вмирає,
краю мій, ти виноградний краю!
(В. Сосюра)

Н. Глущенко. Виноградники

Вправа 67. Передаючи уявний мікрофон кожному учневі, розкажіть про розділові знаки при звертаннях за схемами. Наведіть приклади.

1. Звертання, Звертання!... 2. ..., звертання,, звертання, ...? 3. ..., звертання. ..., звертання! ..., звертання?

Вправа 68. Творче завдання. Прочитайте уривки з вірша Андрія Малишка, правильно інтонуючи речення зі звертаннями. Спишіть, розставляючи розділові знаки при звертаннях.

Від Карпат, де стеляться лужечки,
де орли злітають ув імлі,
розливайтесь круті бережечки
по українській молодій землі.

На Дніпрі, на тихому Дунаю
і в Донбасі, що в огнях сія,
я тебе повсюди розпізнаю,
земле рідна молодість моя.

Вправа 69. Творче завдання. Поставте слова у кличному відмінку. Складіть з ними речення зі звертаннями і запишіть їх.

Річка. Говерла. Рідна земля. Рідний край. Полонина Рівна.

Вправа 70. Ти – дослідник. Виразно прочитайте речення зі вставними словами. Чи містять вони нову інформацію? Що виражають? Яких відтінків значення набуває висловлена думка? Зверніть увагу на місце вставних слів у реченні та на розділові знаки.

Листя на берізці вже пожовтіло.

1. Листя на берізці, *може*, вже пожовтіло. 2. Листя на берізці вже пожовтіло, *звичайно*. 3. *Бачиш*, листя на берізці вже пожовтіло. 4. Листя на берізці вже пожовтіло, *на жаль*. 5. *По-моєму*, листя на берізці вже пожовтіло. 6. *До речі*, листя на берізці вже пожовтіло.

Проти кожної цифри, що позначає номер речення, поставте букву, що позначає значення вставного слова:

- А. Упевненість чи невпевненість.
- Б. Емоційна оцінка (задоволення чи незадоволення мовця).
- В. Вказівка на джерело інформації.
- Г. Активізація уваги співрозмовника.
- Д. Зв'язок між думками.

Пригадайте!

Вставні слова, словосполучення й речення виражають ставлення мовця до свого висловлювання й не містять нової інформації.

Вставні слова, як і звертання, не є членами речення.

Вправа 71. Робота в парях. Складіть з товаришем по партії речення зі словами **звичайно, видно, може, зрозуміло**: а) щоб вони були вставними, б) щоб вони були членами речення. Порівняйте написане. Чому у першому випадку ці слова не є членами речення, а в другому – відповідають на питання і є членами речення?

Зразок: Звичайно, ти знову забув за мною зайти. Вона виглядала звичайно, як завжди.

Словник

крутий бéрег – meredek part
мо́же – lehetséges, meglehet
напéвно – talán
по-мо́єму – szerintem
імла́ – sötétség

орéл – sas
звичáйно – természetesen
на жаль – sajnos, sajnálatomra
ка́жуть – azt beszélík

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Виберіть непоширене речення.**
 - А Липова алея Ужгорода.
 - Б Від річки віє свіжістю.
 - В Річка іскриться.
- 2. Виберіть спонукальне речення.**
 - А Як тут гарно!
 - Б Подивися, як тут гарно.
 - В Гарний краєвид навкруги.
- 3. Яка з наведених характеристик підходить для речення *Ви ще не були на Говерлі?!***
 - А спонукальне, поширене, окличне
 - Б питальне, непоширене, окличне
 - В питальне, поширене, окличне
- 4. Установіть відповідність, з'ясувавши, яким членом речення є кожне з виділених слів (цифрою в дужках позначено порядковий номер наступного слова).**

(1) Шипшина (2) важко (3) віддає (4) плоди.

 - А підметом; Б присудком; В додатком; Г означенням;
 - Д обставиною
- 5. Ряд однорідних членів утвориться, якщо серед варіантів продовження речення *Поволі сідало сонце... вибрати***
 - А і ховалося за ліс. Б посилаючи нам прощальний привіт
 - В і спускався на землю тихий вечір
- 6. Прочитайте речення (розділові знаки пропущено).**

Як мати любила робити (1) і в городі (2) і в полі (3) і в лузі (4) і в лісі

Кому треба поставити на місці всіх цифр, окрім

А 1 Б 2 В 3 Г 4
- 7. Не потребує редагування звертання у реченні:**
 - А Ей, з морозивом, не замастіть мене.
 - Б З кошиком, не штовхайтесь.
 - В Шановні покупці, просимо Вас не заходити до крамниці з морозивом.
 - Г У синьому піджаку, оплатіть проїзд.

§14. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні

Вправа 72. Ти – дослідник. Порівняйте дві групи речень. Спишіть речення, підкресліть граматичну основу. Скільки граматичних основ у реченні першої, скільки – у реченнях другої групи?

На Закарпатті багато замків.
Деякі замки зруйновані.
Потрапив Пинтя до рук панів.
Вони посадили його у в'язницю.

На Закарпатті багато замків, але деякі з них зруйновані.
Потрапив Пинтя до рук панів,
і вони посадили його у в'язницю.

Пригадайте!

Просте речення має одну граматичну основу, складне – дві або більше.

Частини складного речення об'єднуються за допомогою сполучників або тільки інтонацією.

Між частинами складного речення здебільшого ставимо кому.

Вправа 73. Думку, висловлену кожною парою речень, передайте складним реченням і запишіть його у зошит.

1. Хуст – дуже затишне місто. Хуст знаходиться східніше Виногорова. 2. Через місто Хуст протікає невелика річка Хустець. Поблизу Хуста протікає річка Ріка. 3. Хустець впадає в Ріку. Ріка впадає в Тису.

Вправа 74. Ти – редактор. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

ЖОВТЕНЬ

Полисїли дерева в дібровах замовкло птаство тихі ставки та озерця вкрилися жовтим падолистом. Ранками зелена ще трава все частіше сизіє густою памороззю а дошкульний вітер нагадає: настала пора витягати зі схованки рукавиці...

Непомітно, але впевнено вступила в свої права осінь котру ознаменував один з найшанованіших у слов'ян місяців – жовтень (За В. Скуратівським).

Словник

сизіти – szürkéskéké válik
руїна – rom
падолист – hulló level

ожіна – szeder, gyalogszeder
дружина – itt: a fejedelem hadserege
дошкульний – átjáró

§15. Пряма мова і діалог. Розділові знаки при прямій мові та діалозі

Вправа 75. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно вірш за ролями. Визначте тип речення за будовою та метою висловлювання.

ВІТРИСЬКО

Чом, вітриську, розходився,
хазяйнуєш у саду?
Це я в листі заблудився
і дороги не знайду.
А навіщо трусиш сливи
у некошену траву?
Бо удався нелінивим,
без роботи не живу!
Ой, вітриську, робиш шкоду,
угамуйся хоч на мить!
Краще геть піду з городу,
в чистім полі буду жить!
(Т. Коломієць)

Вправа 76. Творче завдання. Прочитайте спочатку самостійно, потім за ролями. Що нового сказали один одному хлопці? Як думаєте, розмова з Ромою і Гнатом буде такою ж «діловою»? Чи часто ви ведете такі розмови? Уявіть себе на місці цих хлопців. Поговоріть про враження від поїздки по Закарпаттю.

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи
у Петрика і Вови
усе по телефону
йдуть «ділові» розмови:
– Здоров!
– Здоров!
– Як справи?
Що робиш? – я питаю.
– Та ось по телефону
з тобою розмовляю...
А як у тебе справи?
– Та справи – те, що треба!
– А що ти зараз робиш?
– Та ось дзвоню до тебе...
– Ну, що ж – бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:
ще ж треба подзвонити
до Роми і до Гната (Г. Бойко).

Пригадайте!

Розмова двох осіб називається **діалогом**. Слова кожної особи називаємо **реплікою**. Кожну репліку записуємо з нового рядка і ставимо перед нею тире.

Телефонуючи комусь, ви повинні привітатися, назвати своє ім'я, потім чемно попросити до телефону товариша. Розмова повинна бути предметною, стосуватися суті справи.

Вправа 77. Ти – дослідник. Прочитайте. Чим відрізняється розмова двох хлопців у цій вправі й у попередній? Продовжіть записувати розмову хлопців за допомогою прямої мови.

«Здоров!» – сказав Вова. «Здоров!» – відповів Петрик. «Як справи? Що робиш?» – спитав Вова. «Та ось по телефону з тобою розмовляю», – відповів Петрик.

Пригадайте!

Чиясь мова, передана дослівно від імені того, хто говорить, називається **прямою мовою**.

Розкажіть про розділові знаки при прямій мові, користуючись схемами:

А: «ПМ (?!)». «ПМ», – А. «ПМ (!?)» – А.

Вправа 78. Ти – дослідник. Установіть відповідність між прикладами та схемами (розділові знаки при прямій мові пропущено). Правильно запишіть речення в зошит.

Приклад

Схема речення

1. Проводжає мати сина і шепоче Мужній будь	А «П! – А. – П!»
2. А де ж батько запитав Дмитро	Б А: «П».
3. Андрію гукнула мати іди сюди	В «П?» – А.

Вправа 79. Ти – редактор. Спишіть, розставляючи розділові знаки при прямій мові. З якої народної казки ці уривки?

1. Багатий каже вбогому братові Віддай мені корову назад!
2. А вбогий відповідає Я ж тобі за неї відробив!
3. Зустрічає дочка батька й питається Чого ви плачете?
4. Пан запитав мене Чи ти знаєш, що в світі найсильніше, найпрудкіше, наймиліше?
5. Каже вбогий Є в мене дочка Маруся, то це вона мене так навчила.

Словник

вбогий, убогий – szegény
угамуватися – itt: elcsendesedik

проводжає – kísér
найпрудкіший – leggyorsabb

§16. Складання діалогів із урахуванням ситуації. Контрольне читання вголос

Вправа 80. Пригадайте відомості про діалог, дайте відповіді на запитання по черзі.

1. Із чого складається діалог? 2. Що таке репліка? 3. Чи можуть бути елементом діалогу слова автора? 4. Як оформляють діалог на письмі? 5. Чи записують репліки діалогу в лапках?

Вправа 81. Прочитайте уривки текстів. Подумайте, як би їх можна продовжити. Продовжіть текст у формі діалогу. Розіграйте його з товаришем.

1. Скоро настане зима. Але ще так багато треба зробити у саду. Мама покликала своїх дітей:

2. Скоро настане грудень. У лісі випаде сніг, та й у парках стане тихо. Замовкнуть пташки, під білим покривалом шукатимуть собі їжу. І ось зустрілися Горобчик та Синичка:

3. Вийшов якимось кімнатний Песик до Собаки, що жив на подвір'ї, стали вони життя-буття обговорювати:

§17. Лексика і фразеологія. Однозначні та багатозначні слова

Вправа 82. Ти – дослідник. Спишіть речення, доповнюючи їх необхідними термінами.

1. Розділ граматики, що вивчає лексичне значення слів та їх уживання, – 2. Слова можуть мати одне значення – це ... або декілька значень – це 3. Слова вживаються у прямому або ... значенні. 4. Слова близькі за значенням – ..., протилежні за значенням – 5. Слова, що звучать і пишуться однаково, але мають різні лексичні значення – 6. Слова, що близькі за звучанням, але відрізняються значенням –

Вправа 83. Ти – перекладач. Запишіть з довідки слова, що відповідають наведеним тлумаченням. Одно- чи багатозначними є ці слова? Уведіть їх у речення. Перекладіть угорською мовою.

Зразок: Віддалена від центру частина населеного пункту – околиця, külváros, külkerület. На околиці села ріс старезний дуб.

1. Велике незабудоване місце в селі або місті, площа. 2. Великий населений пункт, промисловий, торговельний і культурний центр. 3. Населений пункт, жителі якого займаються переважно сільськогосподарськими роботами. 4. Населений пункт міського типу. 5. Відокремлене селянське господарство разом із садибою власника, невеличке поселення, виселок.

Довідка: село, селище, місто, хутір, майдан.

Вправа 84. Інтелектуальна розминка. Прочитайте текст. Згадайте, які слова ми відносимо до загальнонавчаної, а які – до професійної лексики. Випишіть у два стовпчики загальнонавчані та професійні слова. Чи є серед них іншомовні слова? Свою відповідь обґрунтуйте.

Кубик Рубика і його «молодша сестра» молдовська пірамідка добре відомі вам, друзі. Та далеко не всі, мабуть, знають, що ці іграшки виготовлені бригадою... роботів. Їм доручена найбільш трудомістка операція – розфарбовування граней.

Спочатку маніпулятори першого робота спритно підхоплюють пірамідку і наклеюють на одну з її граней мініатюрні сині трикутники. Другий робот зайнятий червоною гранню, а його сусід – зеленою. Закінчує облицьовування пірамідки жовтими пластинками четвертий механічний робітник. *Перевірку якості роботи також довірено роботу.*

Уважно перечитайте виділене речення. Які слова після певної зміни форми утворюють омонімічну пару? Поясніть, чим відрізняються значення цих двох слів. Запишіть кожне з них у початковій формі та письмово поясніть їх значення.

Вправа 85. Поетична хвилинка. Прочитайте поезію закарпатського поета та суспільного діяча Олександра Духновича. Чи всі слова вам зрозумілі? До якої групи лексики належать ці слова? Випишіть їх у зошит, поряд записавши літературні відповідники. За потреби скористайтесь тлумачним словником.

ПРО ШКІЛЬНІ РАДОСТІ

Мамко, мамко, куп мі книжку,
тинту, папір і табличку,
бо я піду до школи
учитися поволі.

Повідають, що у школі
діти знають доброї долі,
і я би хотів знати,
як ся мі справувати.

Діти в школі ся робити
учать й гарно говорити,
знають тонко співати,
кожному честь давати....

Я б вшитко хотів знати,
і чесно ся справувати,
куп мі, мамко, книженьку,
хоч лем таку маленьку.

Словник

тінта – чорнило

справуватися – справлятися із завданням

вшитко – усе

повідіають – розповідіають

куп мі – купи мені

лем – хоча б

§18. Уживання багатозначних слів у прямому та переносному значеннях. Омоніми

Вправа 86. Запишіть спочатку слова з прямим значенням, потім – з переносним. Уведіть їх у речення.

Залізна воля, м'який характер, шовкова тканина, м'який диван, солодкі груші, залізна руда, солодкі слова, гострий погляд, гострий ніж, шовкове волосся.

Пригадайте!

Слова, однакові за звучанням або написанням, але різні за значенням, називаються **омонімами**.

Наприклад: *лава* – бойовий порядок; *лава* – вид меблів для сидіння; *лава* – розплавлена маса, що витікає з вулкану.

Вправа 87. Творче завдання. Складіть словосполучення, вживаючи слова як у прямому, так і в переносному значеннях. Два словосполучення уведіть у речення.

Глибокий, золотий, солодкий, гіркий, гострий.

Вправа 88. Відгадайте загадки. Зі словами-відгадками придумайте й запишіть по два речення.

1. Друг мій воду набирає, я у вирій відлітаю.
2. Тезко мій збудує дім, я дам воду в домі тім.

Вправа 89. Інтелектуальна розминка. Запам'ятайте речення, а потім запишіть з пам'яті. У записаних реченнях підкресліть омоніми. Поясніть їх значення.

1. Мої шановні літні люди, сердечно вас вітаєм ми! З великою любов'ю вам зичимо здоров'я! (*В. Дворецька*). 2. Мені в літні дні сонце не гріє, а в зимові не світить (*Народна творчість*). 3. У зеленому садочку сидить котик в холодочку (*Народна творчість*). 4. Сонця теплі дотики, мов вербові котики (*А. Камінчук*).

§19. Синоніми. Антоніми. Пароніми

Вправа 90. Користуючись словами з довідки, доберіть антоніми до багатозначних слів у словосполученнях.

Суха відповідь – ...; сухий одяг – ...; суха осінь – ...; сухі квіти –

Довідка: яскрава, мокрий, дощова, живі, свіжі.

Вправа 91. Інтелектуальна розминка. Із наведених прислів'їв запишіть тільки ті, в яких є антоніми. Антоніми підкресліть. Про яких людей йдеться у п'ятому прислів'ї? Свою думку аргументуйте.

1. Вода м'яка, а камінь пробиває. 2. Вогонь добрий слуга, але поганий хазяїн. 3. Нема ранку без вечора. 4. Рання година зблота варта. 5. Сюди тень, туди тень, та й минув день. 6. Чуже добро не зігріє. 7. Порожній горщик дзвенить, а повний мовчить.

Вправа 92. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Вивчіть його і запишіть з пам'яті. Підкресліть антоніми. Усно схарактеризуйте речення за метою висловлювання та інтонацією.

РІДНИЙ КРАЙ

Розкішний степ... убогі села...
Це ти, мій краю чарівний?
Мій рідний край такий веселий!
Мій рідний край такий сумний!

Як часто я в своїх надіях
з тобою, краю мій, живу,
бо вірю тільки в мріях –
ти будеш вільний наяву!

(Григорій Чупринка)

Вправа 93. Творче завдання. Доберіть із довідки до кожного із наведених слів пару. Запишіть слова парами. Три слова (за вибором) уведіть у речення.

Зразок: міжнародний – інтернаціональний.

Алфавіт, антракт, дисципліна, дефект, аргумент, голкіпер, експеримент.

Довідка: дослід, доказ, перерва, недолік, порядок, воротар, азбука.

Вправа 94. Ти – дослідник. З'ясуйте різницю між лексичними значеннями паронімів і введіть їх у речення.

Вітальний адрес – домашня адреса; дружна компанія – виборча кампанія; редакційне приміщення – редакторська правка;

продуманий виступ – придуманий анекдот; трагедійний мотив – трагічний випадок; мовленнєвий етикет – торгова етикетка; звичайний випадок – звичний жест.

Словник

tézko – drusza

várta, várтий – érdemes, megéri, ér valamit

§ 20. Фразеологізми

Вправа 95. Прочитайте стійкі сполучення слів та їх тлумачення. Зверніть увагу на тлумачення стійких виразів. Уведіть фразеологізми в речення.

Пасти задніх – відставати; пекти раків – червоніти; робити з мухи слона – перебільшувати; собаку з'їсти – набути великого досвіду; тримати камінь за пазухою – затаїти зло на когось.

Пригадайте!

Стійкі сполучення слів називаються **фразеологізмами**.

Вправа 96. Інтелектуальна розминка. Поясніть значення фразеологізмів.

1. Викинути з голови. 2. Викинути коника. 3. Викинути на вітер. 4. Викинути фокуси. 5. Викинути за борт.

Вправа 97. Робота в парах. Прочитайте фразеологізми. До стійких слово-сполучень першого абзацу доберіть антоніми, використавши фразеологізми другого абзацу. Виконайте завдання спочатку на чернетці, обміняйтеся з товаришем. Після обговорення остаточний варіант передайте експерту – вчителю.

Падає з рук, кров з молоком, увійти в колію, хоч у вухо бгай, дерти носа, почервоніти як рак, шкіра та кісті.

Побіліти як стіна, вибитися з колії, хоч кіл на голові теши, повісити носа, йде як по маслу, як з хреста знятий, горить у руках.

Вправа 98. Поділіться на дві групи і виконайте завдання: доберіть до фразеологізмів угорські відповідники. Учні з першої групи записують виконане завдання на дошці, а з другої – на аркушах паперу. Кожна група, за необхідності, вносить виправлення. Остаточний варіант запишіть у зошит.

Одна голова – добре, а дві – краще. Рука руку миє. Крутити носом. Водити за носа. Не показувати носа. Вискакувати з голови. Відбитися від рук. Тримати себе в руках.

Вправа 99. Спишіть речення. Підкресліть фразеологізми. Поясніть їх значення.

1. Петро дуже відповідальний хлопець: слів на вітер не кидає.
2. Уже тиждень, як Марія не показувала носа у подруги.
3. Фільм був таким нудним, що глядачі клювали носом.
4. Зрозумівши, що бовкнула зайве, Віра прикусила язика.
5. До станції було так далеко, що ми бігли, висолопивши язика.

Вправа 100. Творче завдання. Запишіть речення із фразеологізмами.

З року в рік (постійно). Від початку до кінця (повністю). Боятися як торішнього снігу (анітрохи не боятися). Голову сушити (турбуватися, думати). Як сніг на голову (зненацька).

Словник

відповідальний – felelős	бовкнути зайве – fecseg, fölöslegeset kimond
затаїти зло – gyűlöletet táplál	торішній – tavalyi, múltévi
кіл – cölöp, cővek	тесати – gyalul, farag
кóлія – vágány	лéктор – előadó, felolvasó
нудно – unalmasan, unalmas	висолопити язика – kinyújtja a nyelvét

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Визначте, до якої тематичної групи професійної лексики належать слова

Група лексики

1. Освіта
2. Музика
3. Спорт
4. Техніка

Приклади

- А** лібрето, арія, партитура
Б раунд, пенальті, гол
В блендер, монітор, веб-камера
Г табель, тести, ЗНО

2. Доберіть до кожного слова, позначеного цифрою, потрібне за змістом слово, позначене буквою

1. Відкрити	А вікно
2. Відчинити	Б рот
3. Роззявити	В Америку
4. Розгорнути	Г зошит

3. Утворіть фразеологізми

1) стріляний	А в ступі
2) товкти воду	Б в окропі
3) вертітися, як муха	В ні в тих
4) ні в сих	Г горобець

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§21. Загальне поняття про частини мови

Вправа 101. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Поясніть його заголовок. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ЧАСТИНИ МОВИ

Є частини в нашій мові
самостійні і службові.
В самостійних є питання,
різні форми спілкування.

А службові – лиш службові,
що між речень та при слові.
Знать їх треба дуже-дуже
і тобі, мій любий друже.

(Г. Бойко)

Слова як частини мови вивчає розділ науки про мову, що називається морфологією.

Частини мови – це класи слів, які характеризуються такими спільними ознаками:

загальним значенням;
морфологічними ознаками;
синтаксичною роллю.

В українській мові *десять частин мови*.

Серед них:

шість *самостійних*: відповідають на питання; мають лексичне значення – називають предмети, ознаки, дії, кількість, обставини; мають граматичне значення, тобто морфологічні ознаки: рід, число, відмінок та інші; є членами речення;

три *службових*: не відповідають на питання, не мають лексичного значення, самі слугують граматичними засобами для вираження зв'язків між словами й реченнями, не є членами речення;

десята частина мови – *вигук* (*овва, киць-киць, агов, алло*) не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови.

Вправа 102. Інтелектуальна розминка. І. Знайдіть слова зі спільним коренем (спільнокореневі). Запишіть їх, поділивши на групи за зразком.

Зразок

хто? що?	який? чий?	скільки?	що робити?	де? коли? чому? як?
<i>три́йка</i> <i>лі́то</i>	<i>потри́йний</i> <i>літні́й</i>	<i>троє</i> –	<i>трої́тися</i> <i>літува́ти</i>	<i>на́троє</i> <i>влі́тку</i>

Вівчар, зима, сердитися, двійка, зимовий, вівчарський, зимувати, сердитий, двоє, взимку, по-вівчарському, надвоє, зимівля, вівчарка, подвійний, спересердя, вівчарювати, двоїтися.

II. Назвіть за спільним значенням слів кожної колонки, які це частини мови. За потреби скористайтеся таблицею.

Самостійні частини мови	Що означає	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль
Іменник	Предмет (<i>хто? що?</i>)	Рід, число, відмінок	Підмет, додаток, інші члени речення
Прикметник	Ознаку предмета (<i>який? чий?</i>)	Рід, число, відмінок, ступінь порівняння (в якісних)	Означення, присудок
Числівник	Число, кількість, порядок при лічбі (<i>скільки? котрий?</i>)	Відмінок, число і рід (у порядкових)	Будь-який член речення
Займенник	Указує на особу, предмет, кількість (<i>хто? що? який? чий? скільки?</i>)	Відмінок, число, рід (у займенників, що вказують на ознаку)	Будь-який член речення
Дієслово (дієприкметник, дієприслівник)	Дію, стан предмета (<i>що робить? що зробить? що робив?</i>)	Вид, перехідність (неперехідність), спосіб, час, число, особа або рід	Присудок, інші члени речення
Прислівник	Ознаку дії (<i>як? де? куди? звідки? коли?</i>)	Не змінюється	Обставина

Вправа 103. Ти – редактор. І. Прочитайте текст. Відредагуйте його, замінивши виділені слова словами з довідки. Відредагований текст запишіть.

Зразок:

У кожного з нас є величезне багатство – це рідна мова. Рідну мову ми чуємо змалку, рідною мовою говорять наші батьки.

У кожного з нас є величезне багатство – це рідна мова. Її ми чуємо змалку, нею говорять наші батьки.

Українська мова багата й милозвучна. **Мовою** передаються найтонші відтінки думок і почуттів. Слухаючи мову щодня – в школі, вдома, на вулиці, – ми не звертаємо увагу на **мовні** особливості, сприймаємо слова як щось звичне, зрозуміле.

Мова – одне з див, створених людьми. **Мова** віддзеркалює душу народу, історію **народу**. В українській мові є чимало захоплюючого. Вслухаймося в **мову**.

Довідка: нею, її, вона, його, неї.

II. До якої частини мови належать слова у довідці?

III. Визначте (усно) в реченнях службові частини мови. У чому полягає відмінність між службовими і самостійними частинами мови?

За потреби скористайтеся таблицею.

Службові частини мови	Що означає	Синтаксична роль	Приклад
Прийменник	Виражає залежність слів	Членами речення не бувають	<i>на, од, в, до, з, через, перед</i>
Сполучник	Служить для зв'язку слів і речень		<i>і, й, та, або, як, проте, що</i>
Частка	Надає додаткових смислових відтінків		<i>не, ні, хай, аж, навіть, невже</i>

Вправа 104. Прочитайте речення, спишіть. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте, якою частиною мови є кожне слово.

Зразок:

імен. імен. спол. прикм. імен. займ. присл. дієсл.
Куці любистку й зеленава м'ята тебе все манять

(О. Довгон'ят).

1. Слово й пісня із рідного б'ють джерела (В. Бровченко).
2. І тільки Слово береже в основі безсмертя української душі (Б. Олійник).

Вправа 105. Утворіть від слів *радість, друг, біда, поміч, утіха* різні частини мови, назвіть їх.

Зразок:

імен. прикм. дієсл. присл.

Веселка – веселий, веселити, весело.

Вправа 106 (з ключем). Перевір себе. Випишіть частини мови за таким порядком: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники, прийменники, сполучники, частки, вигуки.

Три, дорожчати, пам'ять, пізно, од (нас), проте, сторонній, чий, аж, овва!, хтось, айва, теплий, сяк-так, навіть, гриміти, через, киць-киць!

Ключ: підкресліть у словах другі букви. З них має скластися закінчення вислову Д. Павличка «*Мова не тільки засіб спілкування,...*»

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Морфологія – це

А розділ науки про мову, що вивчає слова як частини мови.

Б розділ науки про мову, що вивчає будову та значення слововосполучень і речень.

В розділ науки про мову, що вивчає словниковий склад мови.

2. Позначте рядок, у якому всі слова – самостійні частини мови.

А пригода, жовтий, краса, у

Б виразно, тихо, овва!, загадка

В переходити, місяць, веселий

3. Установіть відповідність між виділеним словом у реченні та частиною мови, якою це слово є.

Безсмертне слово Тараса різними мовами

лунає на безмежних просторах нашої

Вітчизни (О. Гончар).

Вибравшись на гору, вершники поїхали

лісом (Г. Тютюнник).

А іменник

Б прикметник

В прислівник

Г дієслово

4. Установіть відповідність між виділеним у реченні іменником і членом речення, яким цей іменник є.

1. Підмет;

А. Мова – душа народу.

2. Присудок;

Б. Навпростець тільки ворони літають.

3. Додаток.

В. Тиха вода греблю рве.

§22. Іменник як частина мови. Значення, граматичні ознаки, синтаксична роль

Вправа 107. Поетична хвилинка. І. Прочитайте і вивчіть вірш. Поясніть його заголовок. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ІМЕННИК

Ми вчимо частини мови.
Всі їх треба добре знати,
щоб здобути знань основи
і щоб грамотно писати.
Перша з них – іменник, друже,
всі його в нас люблять дуже,
бо все-все він називає –
від землі до короваю.
Мама, мир і Україна,
сонце, небо, світ, людина.
Звуки, букви, слово, мова –
все – частина ця чудова!
Хто? Сестричка, ненька, батько,
пташка, білочка, зайчатко.
Що? Земля, ріка, діброва,
книжка, зошит, ручка, школа...
Вивчи цю частину мови.

(Л. Швед)

II. На які питання відповідають виділені іменники? Визначте лексичне значення кількох із них. Яке загальне значення є спільним для усіх іменників?

Іменник – це самостійна частина мови, що означає назву предмета й відповідає на питання *хто? що?*

У граматиці предмет – це не тільки звичайні речі, до яких можна доторкнутися, побачити (*парта, море, квітка, дитина*). Це й назви станів людини, її почуттів (*радість, смуток, хвилювання*), назви явищ природи (*літо, день, дощ*), назви дій (*читання, переказування, сівба, ходіння*).

Вправа 108. Інтелектуальна розминка. І. Випишіть в одну колонку іменники, а в другу – інші частини мови. Як ви їх розрізняєте?

Зразок: праця (*імен.*) – працювали (*дієсл.*)

Блакитний – блакить, чемний – чемність, дихає – дихання, мріяли – мрія, п'ять – п'ятірка, день – щодення.

II. Чи змінюється іменник за числами, відмінками, родами? Відповідаючи, міркуйте так:

Слово *праця* вказує на дію, але позначає її як предмет (*що?*), належить до жіночого роду, змінюється за відмінками (праці, працею і т. д.). Отже, це слово є іменником.

Слово *працювали* вказує на дію (*що робили?*), яка відбулася, і належить до минулого часу, третьої особи множини. Отже, це – дієслово.

Пригадайте!

ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Що позначає	На які питання відповідає	Морфологічні ознаки		
		постійні		непостійні
Предмети, особи, істоти, явища	<i>хто?</i> <i>що?</i>	загальні та власні назви; абстрактні та конкретні назви; істоти й неістоти; рід (чоловічий, жіночий, середній, спільний), відміна		число (однина і множина); відмінок (7 відмінків)
Синтаксична роль				
типова		нетипова		
<i>Підмет</i> <u>Дівчинка</u> тримає в руках кульку.	<i>Додаток</i> Дівчинка тримає <u>в руках</u> кульку.	<i>Присудок</i> Воля – <u>сила</u> .	<i>Обставина</i> Навколишнє життя має увійти <u>в душу</u> дитини.	<i>Означення</i> У небі пролітає ключ <u>журавлів</u> .

Вправа 109. Прочитайте вголос текст, дотримуючись інтонації. Поміркуйте над тим, що означає та чим є для українців барвінок.

СВІТ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНОПОЕТИЧНИХ СИМВОЛІВ

Благословенним і чарівним вважається той край, де росте барвінок. А росте він у Карпатах, лісостепу, Західному Поліссі, переважно у дубово-грабових лісах. Та якщо до уваги взяти те, що майже на всіх наших сільських, та й не тільки сільських, квітниках стелиться цей вічнозелений чагарник, то й цілу Україну можна назвати барвінковим краєм.

Не обходиться без барвінку жодне весілля. Вінки з вічнозеленого лискучого листя символізують подружню вірність, міцність шлюбу. Барвінок – також символ краси.

Вправа 110. Спишіть другий абзац попередньої вправи. Позначте іменники, з'ясуйте їх рід, число й відмінок (запишіть у дужках після слова). У кожному реченні підкресліть члени речення. Якими членами речення є іменники?

Зразок: Калину (ж. р., одн., Зн. в.) називають королевою (ж. р., одн., Ор. в.) народних пісень (ж. р., мн., Р. в.)

Вправа 111. Ти – дослідник. Прочитайте текст, випишіть із нього іменники у два стовпчики: назви істот і назви неістот. Як ви їх розрізняєте? Поясніть, як ви розумієте виділене речення.

Усі ми – діти природи, та не всі однаково добрі до своєї матері. Без її ласки, а часом і кари, ми не могли б обійтися, а все ж далеко не кожен з нас може сказати, що виконав свій обов'язок перед природою.

Ми – діти природи і водночас у боротьбі з нею ми стали людьми. Ми переросли свою праматір, стали дужчими від її стихійної неприязні чи ласки. Та ми водночас і діти суспільства. Тож не сміємо забувати, що природа наша – суспільне багатство... (З кн. «Наш друг – природа»).

Вправа 112. Ти – перекладач. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть іменники – власні та загальні назви, позначаючи їх відповідно літерами **В** або **З**.

A Duna Magyarország legnagyobb s Európa második legnagyobb folyója Németországban, a Fekete-erdőben ered, s Romániában ömlik a Fekete-tengerbe. Útja során az Alpok, a Kárpátok, a Balkán-hegység egyes részeinek vizeit gyűjti össze. (За Еффе Надь Ж. та Сегфю М.)

Вправа 113. До загальних назв доберіть іменники – власні назви. З деякими зі слів (на вибір) складіть речення.

Зразок: Поет *Т. Шевченко*. У багатьох творах поет Тарас Шевченко оспівує калину.

Письменник, місто, річка, країна, журнал.

Вправа 114 (з ключем). Перевір себе. Випишіть назви чітко окреслених предметів і понять.

Сміливість, хрущ, око, клопіт, ящик, катет, пісок, артист, горіх, льодохід, індик, горох, рак (*назва тварини*), ліс, клубок, атом.

Ключ: з перших букв виписаних слів складіть закінчення вислову Л. Костенко: «Не бійся правди, ...».

Словник

морфологічні ознаки – morfológiai tulajdonságok	рід – nem
загальна назва – köznév	відміна – ragozás
власна назва – tulajdonnév	абстрактна назва – elvont fogalom
конкретна назва – konkrét fogalom	число – szám
	відмінок – eset

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Іменник – це:

А самостійна частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки і кількість, але не називає їх.

Б самостійна частина мови, яка означає предмет або явище, відповідає на питання *хто? що?*.

В самостійна частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий?*.

2. У якому рядку всі слова є іменниками?

А Десятник, десятка, двійка, десятиріччя

Б Сирота, осиротілий, осиротіти, сирітка

В П'ятий, п'ятиріччя, п'ятеро, п'ятірка

3. У якому рядку всі слова є іменниками?

А Багато, вранці, ранок, снідати

Б Багатство, барви, пацієнт, щастя

В Правда, правдивий, говорити, що

4. У якому рядку всі слова є іменниками?

А Канікули, відпочивати, художник, працювати

Б Колір, художник, мистецтво, ліки

В Книжка, добрий, книжний, скошений

5. У якому рядку всі іменники конкретні?

А Стіл, шафа, ручка, будинок

Б Скромність, пенал, здивування

В Патріотизм, ніжність, береза

6. У якому рядку всі іменники абстрактні?

А Сувенір, сміливість, скеля, море

Б Патріотизм, піднесення, боротьба, героїзм

В Навчання, оптимізм, зима, човен

7. Якими членами речення є виділені іменники?

1. Взимку літа не діждеш (*Нар. тв.*)

А Обставина

2. Ой піду я лісом-бором, та стану

Б Підмет

я під явором (*Нар. тв.*)

В Додаток

§23. Іменники, що означають назви істот і неістот (повторення). Загальні та власні назви

Вправа 115. Поетична хвилинка. І. Прочитайте виразно вірш. Поясніть його заголовок. Яка основна думка цієї поезії? Які почуття вона викликає?

БАТЬКІВЩИНА

«Що це є Батьківщина?» – раз спитала Оля,
а батько радо відповів на це дитині:
«Знай: Батьківщина – це ріка, що серед поля,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
це, моя Олю, все, що ти так широко любиш».

(Б.-І. Антонич)

II. Знайдіть у вірші іменники. Визначте, які з них відповідають на питання **хто?**, а які – на питання **що?**

Іменники, що означають назви *істот*, відповідають на питання *хто?*

Іменники, що означають назви *неістот*, відповідають на питання *що?*

Однак поділ іменників на істоти та неістоти не цілком збігається з уявленням про живе в природі.

Хлопець

Дівчина

Кішка

Собака

ІСТОТИ

Назви людей:

дівчина, хлопець, Оля

Назви тварин:

кішка, собака, олень

Міфологічні істоти:

домовик, русалка, мавка

Померлі:

небіжчик, покійник

Книжка

Лампа

Яблуко

Вікно

НЕІСТОТИ

Назви неживих предметів:	<i>книжка, лампа, вікно</i>
Назви сукупності людей чи тварин:	<i>спілка, гурт, рій, родина</i>
Назви рослин, дерев:	<i>калина, верба, ялина</i>
Назви фруктів, овочів:	<i>яблуко, груша, картопля</i>

Вправа 116. Інтелектуальна розминка. Прочитайте виразно текст. До якого стилю він належить? Випишіть іменники у два стовпчики: у перший – ті, що означають назви істот; у другий – ті, що означають назви неістот.

Дівчина йде завітчаним рідним краєм. Тихо шепочуть з вітром тополі. Он пишається своєю красою калина. А над річкою витьохкують невгамовні солов'ї. «Це – моя Україна, – радіє дівчина. – Тут я народилася, виросла. Тут вимовила найперші святі слова: мама, родина, Україна».

Вправа 117. Ти – дослідник. Прочитайте словосполучення. Назвіть слова, що є загальними назвами у словосполученнях. Кого або що називають виписані іменники?

Письменник Михайло Стельмах, пес Бровко, місто Київ, річка Дніпро, гори Карпати, Чорне море, орден Ярослава Мудрого, газета «Наша земля».

Іменники можуть позначати загальні та власні назви.

Загальні назви стосуються багатьох однакових предметів: *ліс, поле, тварина, гора, долина, море.*

Власні назви – назви окремих предметів, які вирізняють їх серед інших подібних: *Україна, Київ, Уж, Дунай, Карпати, Гштван.*

Власні назви	Приклади
Імена, імена по батькові, прізвища, псевдоніми людей	<i>Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка</i>
Клички тварин	<i>Бровко (пес), Білка (кішка)</i>
Імена персонажів казок, байок, легенд, міфів	<i>Баба Яга, Вовк та Ягня, Зевс, Нептун, Дракула</i>
Географічні та астрономічні назви	<i>Україна, Ужгород, сузір'я Велика Ведмедиця, Юпітер</i>
Назви релігійних понять, церковних книг	<i>Бог, Діва Марія, Євангеліє, Біблія</i>
Назви установ, організацій	<i>Верховна Рада України, Національна академія наук України</i>

Власні назви	Приклади
Назви пам'яток історії, храмів, замків	<i>Золоті ворота, Софійський собор</i>
Назви історичних подій, свят	<i>Коліївщина, День матері</i>
Назви вулиць, площ, бульварів, парків	<i>вулиця Хрещатик, Соборна площа, парк Тараса Шевченка</i>
Назви газет, журналів, художніх і музичних творів	<i>газета «Освіта України», журнал «Соняшник», опера «Садко»</i>

Вправа 118. Перепишіть текст, добираючи з дужок велику чи малу літеру. У виділеному реченні підкресліть члени речення. Випишіть з нього іменники, зазначте після кожного скорочено його морфологічні ознаки і синтаксичну роль.

Зразок:

Я живу в (У, у)країні і пишаюся нею. – Я живу в Україні і пишаюся нею.

(в) Україні – імен., що? поч. ф. – Україна, неіст., власн., ж. р., одн., М. в., обставина.

Ти живеш в (У, у)країні. Тут співають солов'ї і виграють на сонці пшеничні лани. Тут веселими хвилями котиться (Д, д)ніпро. Це – земля (Т, т)араса (Ш, ш)евченка, (І, і)вана (Ф, ф)ранка, (Л, л)есі (У, у)країнки. Це і твоя земля! Тут твій рід. Бережи свій рід, свою (У, у)країну.

Вправа 119. Творче завдання. Розгляньте репродукцію. Складіть і запишіть твір-мініатюру в художньому стилі «Це – наша рідна земля», використовуючи іменники – назви істот і неістот, загальні та власні назви.

О. Шандор. Полонина

Вправа 120 (з ключем). Перевір себе. Запишіть слова у два стовпчики:
а) назви істот; б) назви неістот.

Курка, рак, настрій, адмірал, інжир, щука, егоїст, жакет, со-
рока, музикант, поезія, імператор, лимон, авіаполк, чай, хірург.

Ключ: з перших букв виписаних слів має скластися закінчення
народного прислів'я «У ріднім краї...»

Словник

інжир – füge

авіаполк – repülőezred

адмірал – tengernagy, admirális

§24. Іменники зі значенням конкретності та абстрактності. Творення абстрактних іменників

Вправа 121. Поетична хвилинка. І. Прочитайте і вивчіть вірш. Поясніть його заголовок. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

КАЛИНА

Біля луку стояла калина,
на калині гніздечко було –
соловейкова дружна родина
його звила собі на добро.

Соловей і калина одвічні
обереги моєї землі –
України то символи вічні,
наче промені сонця ясні.

І допоки на нашій калині
соловей буде пісню співать –
будеш жити і ти, Україно,
і нікому тебе не здолать.

(С. Луків)

II. Виберіть іменники, які означають назви чітко окреслених предметів і понять, та іменники, які людина не сприймає безпосередньо органами чуття. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

Конкретні іменники позначають предмети, істоти, явища, які:

- можна уявляти як окремі (*книга*);
- можна полічити (*парта – парти*);
- сприймаються органами чуття (*гомін, сміх*).

Слова, які позначають назви процесів, ознак, властивостей, що не належать до конкретних понять, називаються **абстрактними**.

Ці іменники найчастіше вказують на:
 стан (*сон, тиша*);
 почуття (*кохання, ненависть*);
 процес (*хід, біг*);
 риси характеру (*добота, злість, вихованість*);
 вияви інтелектуального рівня людини (*знання, розум*);
 відносини між особами, народами (*дружба, мир*);
 поняття етикету (*вітання*).

Вправа 122. Інтелектуальна розминка. Погрупуйте слова в два стовпчики:
 а) конкретні назви; б) абстрактні назви.

Художник, пісня, кохання, калина, букет, доля, радість, узлісся, трава, негода, весна, хата, колодязь, садок, краса.

Вправа 123. Ти – дослідник. Спишіть слова й розберіть їх за будовою. Якими назвами вони є? Визначте, якими суфіксами утворені ці слова. Спостереження узагальніть.

Якість, суспільство, мистецтво, боягузтво, убозтво, спільнота, вміння, почуття, ліризм, героїзм, пустощі.

З-поміж абстрактних іменників виокремлюють іменники з книжними суфіксами	
-ість	<i>щедрість</i>
-ств(о)	<i>студентство</i>
-цтв(о)	<i>керівництво</i>
-зтв(о)	<i>убозтво</i>
-от(а)	<i>гризота</i>
-нн(я)	<i>навчання</i>
-тт(я)	<i>сприйняття</i>
-изм	<i>класицизм</i>
-ізм, -їзм	<i>героїзм</i>
-ощ(і)	<i>прикрощі</i>

Вправа 124. Прочитайте текст. Запишіть його, вставляючи з довідки потрібні за змістом і формою іменники. У виділеному реченні підкресліть члени речення. Випишіть з тексту два іменники – з конкретним і абстрактним значенням – і вкажіть після кожного скорочено його морфологічні ознаки.

Зразок: Калину люди називають символом щастя.

Калина – імен., що? неіст., загальн., конкрет., ж. р., одн., Зн. в., додаток.

Щастя – імен., що? неіст., загальн., абстракт., сер. р., одн., Р. в., додаток.

Багато у нас ... , де згадується червона Тому й називають її ... народних пісень, символом ... , душевної ... людини, радості

і сімейного Кожну сільську ... прикрашали ... калини. Калина завжди розросталася біля хат, ... , ... , Народ свідчить: де росте біля колодязя калина, там смачна вода.

Довідка: пісня, калина, королева, щастя, краса, життя, хата, кетяг, колодязь, копанка, ставок.

Словник

копанка – kút
колодязь – kút

кетяг – csomó
ставок – kis tó, tavacska

§25. Іменники зі значенням збірності

Вправа 125. Поетична хвилинка. І. Прочитайте вірш. Поясніть його заголовок. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

БУДУ Я ПРИРОДІ ДРУГОМ

Йтиму садом, полем, а чи лугом,
буду я природі вірним другом.
Не столочу ні коріння, ані городини,
про березняк дбатиму щогодини.
Коли лісом буду я іти,
теж посію зерна доброти.
Побажаю листячку і пташці,
щоб жили вони у мирі й щасті!

(Н. Красоткіна)

II. Спишіть вірш. Підкресліть однією лінією іменники, які означають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймаються як ціле. Поясніть, як ви їх вирізняєте.

Іменники, які позначають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймаються як ціле, називаються **збірними**. Найчастіше таку сукупність створюють назви істот, рослин та ін.: *молодь, дитвора, березняк, листя, коріння*. Збірні іменники не мають форми множини через те, що виражають поєднання багатьох предметів, які не підлягають лічбі.

Вправа 126. Інтелектуальна розминка. Погрупуйте слова у два стовпчики: а) іменники, що мають форми однини й множини; б) іменники зі значенням збірності.

Зразок:

Іменники, що мають форми однини і множини	Іменники зі значенням збірності
Дерево	Листя

Степ, худоба, людство, квітка, танець, приладдя, колосся, дітвора, край, пригода.

Вправа 127. Ти – дослідник. Спишіть слова й розберіть їх за будовою. Що вони називають? Визначте, які суфікси слугують для творення цих слів.

Студентство, вороння, ластовиння, мушва, голота, озимина, чагарник, братія, символіка, розарій.

Збірні іменники легко розрізняти за суфіксами.

Суфікси	Приклади
-ств(о)/-цтв(о)	<i>парубоцтво</i>
-н(я)	<i>коріння</i>
-инн(я)/-овинн(я)	<i>гарбузиння</i>
-в(а)	<i>братва</i>
-от(а)	<i>кіннота</i>
-ин(а)/-овин(а)	<i>горódина</i>
-ник/-няк	<i>чагарник, сосняк</i>
-еч(а)	<i>малеча</i>
-і(я)	<i>адміністрація</i>
-ик(а)/-ік(а)	<i>проблематика</i>
-арій	<i>гербарій</i>

Деякі збірні іменники утворилися без суфіксів: *хмиз, юнь, молодець*.

Вправа 128. Прочитайте текст. Запишіть його, вставляючи з довідки потрібні за змістом іменники у відповідній формі. У виділеному реченні підкресліть члени речення. Випишіть два іменники зі значенням збірності, записуючи після кожного скорочено його морфологічні ознаки.

Зразок: На білу гречку впали роси.

Гречку – імен., що? неіст., загальн., конкрет., жін. р., одн., Зн. в., збірн., додаток.

Біля бабусиної хатки був невеликий город, де росли ..., ..., ..., з десятків ..., а серед ... цвіли червоногарячі... . І ще росли там дві ... : одна антонівка, а друга путівка. Яблуні ті щовесни цвіли ніжним білим цвітом. Яблук на них родило дуже мало, бо... об'їдала

Довідка: картопля, цибуля, морква, петрушка, соняшник, городина, айстра, яблуна, листя, гусінь.

Вправа 129. Творче завдання. Розгляньте ілюстрацію. Складіть і запишіть твір-опис у художньому стилі «Велична премудра природа», використовуючи збірні іменники з довідки.

Ю. Прядко. Осіннє золото

Довідка: листя, каміння, гусінь, пір'я, коріння, хмиз, мурашня.

Вправа 130 (з ключем). Перевір себе. Випишіть тільки іменники зі значенням збірності та виділене слово. Чи має воно значення збірності?

Мушва, діти, танець, стареча, прикрощі, кіннота, квіти, студентство, пахощі, реєстрація.

Ключ: з третіх букв виписаних слів має скластися закінчення народного прислів'я «Кожного природа чарує, та не кожен її ...».

Словник

антонівка, путівка – сорти яблук.
ластовіння – szepłó
мушва – legyek

розарій – rózsakert
хмиз – gyújtófa

§26. Рід іменників. Іменники спільного роду. Способи вираження роду

Вправа 131. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Визначте головну думку. Випишіть у три стовпчики виділені іменники чоловічого, жіночого та середнього родів. Свої міркування аргументуйте.

ДОБРЕ НАМ ВІДОМИЙ РІД

Є в людини на прикметі
сотні, тисячі предметів.
Та щоб їх розмежувати,
що й кому належить знати,
поділив усіх як слід
добре нам відомий рід.

Голуб, голубка, голубеня,
дівчина чи хлоп'я,
орел, ластівка, чаєня,
кінь, лисиця, зайченя –
всі слова ці мають рід,
бо ділив усіх як слід.

(В. Дубовик)

В українській мові, на відміну від угорської, існує категорія роду. Кожному іменникові властивий граматичний рід: чоловічий, жіночий, середній.

Якщо іменник поєднується зі словами *він, цей* і має *нульове закінчення* або закінчення *-а, -о*, то він належить до **чоловічого роду**: *син, батько, воєвода*.

Якщо іменник поєднується зі словами *вона, ця* і має *нульове* або *закінчення -а, -я*, то він належить до **жіночого роду**: *сіль, дорога, доля, пісня*.

Якщо іменник поєднується зі словами *воно, це* і має закінчення *-о (-е), -а(-я)*, то він належить до **середнього роду**: *село, поле, дівча, орля*.

У назвах людей і тварин за допомогою роду розрізняються стать і вік істот: *хлопець – дівчина, голуб – голубка – голубеня*. Проте є багато назв тварин, які не мають граматично виражених родових іменникових форм: *оса, синиця, білка, жайворонки, короп*. Це пов'язано з тим, що у людей не було потреби розрізняти стать таких істот.

У назвах неістот рід не має реального значення, бо пояснити, чому ці іменники належать до певного роду, неможливо: *вівторок, береза, радість*.

Рід іменників, ужитих у множині, визначають за початковою формою: *ліси* – чоловічий рід, бо *ліс*.

Іменники, що живляються тільки у множині, за родами не розрізняються: *двері, канікули, Суми, Карпати*.

Вправа 132. Ти – перекладач. Перекладіть іменники українською мовою, визначіть їх рід.

Város, növény, falú, mező, hársfa, tölgyfa, falúvég, tanya, rózsa, dália, árnyék, anya, Péter, apa, ing.

Вправа 133. Гра. Доберіть до іменників потрібні за змістом прикметники, узгоджуючи їх у роді з іменниками. Виграє той, хто не припуститься помилок.

Зразок: довга путь, гіркий полин.

Біль, магістраль, Сибір, опис, степ, дріб, рояль, тюль, кітель, шинель, емаль, туш, собака, доповідь.

Іменники *біль, собака, насип, ступінь, кір, тюль, нежить, ярмарок, продаж, Сибір, степ, Дніпро* – чоловічого роду, *путь* – жіночого, *листя, проміння, осоння* – середнього.

Вправа 134. Ти – дослідник. I. Прочитайте речення. Спробуйте визначити рід виділених іменників.

Малий Василько – великий **базіка**. Мала Оленка – велика **базіка**. Сусідський хлопчик Дмитрик – вправний **шульга**. Галинка – вправна **шульга**. Валентина Іванівна – досвідчений **лікар**. Ігор Петрович – досвідчений **лікар**. Молодий **токар** А. Василенко виточив деталь. Молодий **токар** А. Загребельна прийшла на зустріч зі школярами.

II. Поясніть, чи різняться іменники *базіка, шульга* від іменників *лікар, токар* за граматичними ознаками. Свої висновки перевірте за наведеними нижче відомостями.

Крім жіночого, чоловічого, середнього роду в іменників може бути **спільний рід**. Наприклад, до спільного роду належать іменники *бідолаха, нероба, сирота, базіка, шульга, писака, задирака, знайда, потвора, ледащо* та ін. У реченні вони виступають то як іменники чоловічого роду, то як іменники жіночого роду.

Деякі іменники належать лише до чоловічого роду, але можуть позначати осіб чоловічої і жіночої статей: *Марія Михайлівна* – досвідчений **токар**.

Вправа 135. Творче завдання. I. Прочитайте. Замініть словосполучення й речення іменниками спільного роду.

Зразок: Людина, яка говорить багато і беззмістовно, – базіка.

1. Той, хто цурається фізичної роботи. 2. Той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь. 3. Неуважна людина.

Довідка: роззява, білоручка, сусіда.

II. Наведіть два власні приклади іменників спільного роду. Складіть по два речення з кожним із наведених іменників так, щоб у першому реченні іменник називав особу чоловічої статі, а в другому – жіночої.

Рід іменників визначається за формою називного відмінка однини. У цій формі іменники подають у всіх словниках. Це початкова форма іменника.

Вправа 136. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Випишіть іменники, вкажіть їх рід. Підкресліть іменники, у яких за допомогою роду розрізняємо стать або вік. У виділеному реченні позначте члени речення.

Зразок: На хитру лисицю капкан знайдеться.

Лисицю – *імен., поч. ф.* лисиця, *жін. р.*

Капкан – *імен., поч. ф.* капкан, *чол. р.*

1. Забув бик, як т..лятком був. 2. Кожна корова своє т..ля лиже. 3. Дарованому кон..ві в зуби не дивляться. 4. Коб..ла за ділом, а лоша без діла. 5. **Погане п..р..сятко і в жнива мерзне.** 6. Дружній ч..р..ді вовк не страшний. 7. Бійся не того собаки, що бреше, а того, що ласт..ться (*Народна творчість*).

Вправа 137. Творче завдання. Розгляньте малюнок. Складіть і запишіть невелику казку «Про що говорять слоненя та мишеня». Визначте рід іменників, ужитих вами у творі.

Вправа 138 (з ключем). Перевір себе. Запишіть іменники в три стовпчики за родами: 1) чоловічий; 2) жіночий; 3) середній.

Туман, ярмарок, осоння, адреса, біль, адрес (*привітання*), онук, колосся, кір, тиша, змій, благополуччя, скотч, артист, совеня, насип, здоров'я, скло, смаглявість, листя, тюль, яйце.

Ключ: з других букв виписаних слів мають скластися слова, пропущені у вислові Лесі Українки: «Для нас ... та коханий».

Словник

цуратися – не бажати зустрічатися з ким-небудь; триматися осторонь
ластитися – ніжно горнутися, пеститися до кого-небудь

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У якому рядку всі іменники – конкретні назви?

- А Скромність, пенал, здивування
- Б Патріотизм, ніжність, береза
- В Стіл, шафа, ручка, будинок

2. У якому рядку всі іменники – абстрактні назви?

- А Сувенір, сміливість, скеля, море
- Б Патріотизм, піднесення, боротьба, героїзм
- В Навчання, оптимізм, зима, човен

3. Збірні іменники у кожному рядку, окрім:

- А Колосся, молодь, листя, дубняк
- Б Листопад, книжка, озеро, вода
- В Цукор, свинина, картопля, проблематика

4. У якому рядку всі іменники жіночого роду?

- А Біль, Сибір, жінка, совеня
- Б Листоноша, роззява, учень, село
- В Людина, путь, сова, дівчина

5. У якому рядку всі іменники чоловічого роду?

- А Насип, ступінь, собака, ярмарок
- Б Поезія, любов, трава, хлопець
- В Базіка, проміння, листя, маля

6. У якому рядку всі іменники середнього роду?

- А Краса, родина, мати, мужність
- Б Море, місце, видовище, озеро
- В Микола, честь, батько, дно

7. У якому рядку всі іменники спільного роду?

- А Ябеда, соня, роззява, суддя
- Б Вовчище, котище, зоря, водій
- В Чоло, листоноша, ябеда, жінка

§27. Число іменників (повторення). Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини

Вправа 139. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Визначте головну думку.

КВІТИ УКРАЇНИ

Соняхи, жоржини,
айстри і шипшини,
васильки, ромашки,
лілії, волошки,
мальви, чорнобривці,
півники, брусниці,

грицики, космеї,
рожі, калатеї.
Це усе рослини
й квіти України.
Всі різні, та що говорити –
уміють душу вони зігріти.

(Г. Черінь)

II. Випишіть у стовпчик назви квітів. У якому числі вжиті ці іменники? Поставте їх у формі однини.

Зразок: хризантеми (мн.) – хризантема (одн.)

Більшість іменників має обидві форми числа: однину та множину.

Однина	Множина
Служить для позначення одного предмета. Наприклад: <i>рослина, квітка</i>	Служить для позначення будь-якої кількості предметів (більше одного) та парності. Наприклад: <i>рослини, квіти</i>

Деякі іменники вживаються тільки у формі однини або тільки у формі множини.

Іменники, що вживаються лише в однині	Іменники, що вживаються лише в множині
1. Збірні: <i>насіння, мушва, колосся</i>	1. Назви деяких предметів одягу та взуття: <i>штани, капці</i>
2. Назви абстрактних понять: <i>добро, людяність, любов</i>	2. Назви парних предметів: <i>окуляри, ножиці, сани</i>
3. Власні назви: <i>Україна, Шевченко, Закарпаття</i>	3. Власні назви: <i>Карпати, Альпи</i>
4. Назви речовин: <i>молоко, цукор, бензин</i>	4. Назви речовин (товарів): <i>вершки, дріжджі, парфуми</i>
	5. Назви часових понять, ігор, обрядів: <i>шахи, канікули, хрестини</i>

Вправа 140. Ти – дослідник. Спишіть текст. Дайте йому заголовок. Визначте число виділених іменників. Дослідіть, чи можна від кожного з них утворити форми однини або множини. Зверте свої висновки з наведеними вище відомостями.

На **Карпати** опустилися **сутінки**. Величезні брили **каміння** здаються аж чорними. **Птаство** замовкло. Навіть **листя** не шелесне. В гори прийшла ніч.

Вправа 141. Інтелектуальна розминка. Випишіть іменники у три стовпчики: 1) ті, що вживаються в однині і множині; 2) ті, що вживаються тільки в однині; 3) ті, що вживаються тільки в множині.

Гроші, чуйність, горобина, Прилуки, сіни, традиції, колодязь, свята, жнива, людство, дрова, іменини.

Вправа 142. Творче завдання. Замініть словосполучення і речення іменниками, що мають форму тільки однини або тільки множини. Наведіть два власні приклади іменників, що мають форму тільки однини або тільки множини. Складіть з ними речення.

Зразок: Молоде покоління – юнацтво. Назва гір – Карпати.

I. 1. Різновид декоративно-прикладного мистецтва. 2. Чиїсь родичі, близькі або далекі. 3. Чутливе, дружнє ставлення до людей. 4. Почуття радості, задоволення, викликане ким або чим-небудь.

II. 1. Пора збирання хлібних рослин. 2. Обговорення якого-небудь питання, обмін думками. 3. Старовинний народний музичний інструмент. 4. Широкі штани, які носили козаки.

Довідка: утіха, рідня, доброта, килимарство; шаровари, дебати, жнива, цимбали.

Вправа 143. Прочитайте текст. Спишіть його, добираючи з дужок потрібну форму слова. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок: Мох вкривав (мокрі, мокре) каміння. – Мох вкривав мокре каміння.

Квіти — це (усмішка, усмішки) сонця, що (дарує, дарують) радість. Це (сонячне, сонячні) проміння, (яке, які) немов (пробивається, пробиваються) крізь (густе, густі) зарості людської душі. Коли думаєш про квіти і листя, в уяві, як у веселому хороводі, кружляють троянди і гвоздики, маки і ромашки, гладіолуси і тюльпани, хризантеми і фіалки, а листя тихо (спускається, спускаються) на землю. **Квіти пробуджують прекрасні почуття.**

Вправа 144. Гра. Запишіть слова – назви почуттів, які пробуджують у вас квіти. Виграє той, хто запише таких слів найбільше.

Зразок: любов, щирість, відвертість.

Вправа 145. Творче завдання. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур. Опишіть її усно. Складіть діалог «Про що шепчуть квіти», використовуючи опорні слова і словосполучення з довідки.

К. Білокур. Квіти за тином

Довідка: айстра – смуток; лілея біла – чистота; конвалія – любов таємна; мальва – холодність, краса; дзвіночок польовий – вдячність; троянда – любов свята; нарцис – горда необачність; волошка – ніжність, простота; півонія – життя сто літ; фіалочка – сором'язливість.

Словник

айстра – őszirózsa
волошка – búzavirág

мальва – mályva, muskátli
півонія – pünkösdirózsa

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У якому рядку всі іменники мають лише форму однини?**
 - А** Природа, вікно, час, дівчина
 - Б** Подруга, вечерея, сім'я, батько
 - В** Чорнило, доброта, Дніпро, людство
- 2. У якому рядку всі іменники вживаються лише у формі множини?**
 - А** Оглядини, заручини, піжмурки, Гімалаї
 - Б** Проліски, соняшники, волошки, маки
 - В** Оцінки, журнали, кобзарі, пісні

§28. Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові

Вправа 146. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно вірш. Розкажіть про функції відмінків в українській мові. Випишіть з вірша назви відмінків і питання до них.

ЦЕ Ж ЯК ВІРШ!

Є ще люди сонні, наче сови.
А глухі до слова – це найгірш.
Ти до рідної прислухайсь мови,
прокажи відмінки – це ж як вірш!
Називний питає: *хто ти? що ти?*
Родовий доскіпує свого –
хоче знати він: *кого? чого?*
Все *давальний* дасть – не жаль йому,
але хоче знать: *кому? чому?*
У знахідного свої потреби:
він – *кого?* і *що?* – питає в тебе.
А орудний хоче знать: *ким? чим?*
У труді орудуй разом з ним.
А місцевий – *де?* В якому місці?
Хоче знати – у селі чи в місті?
Кличний закликає всіх навколо:
гей, *Іване, Петре* чи *Миколо*,
ви не будьте сонні та байдужі –
у житті нема нічого згірш.
Рідна мова! В ній слова – як ружі,
а самі відмінки – наче вірш! (Д. Білоус).

Більшість іменників змінюють свою форму, коли сполучаються з іншими словами. Форма іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні й реченні, називається **відмінком**. Відмінювання в українській та угорській мовах істотно відрізняється.

В українській мові сім відмінків: **називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний**. За шістьма з них закріпилися вже відомі вам форми запитань.

Називний відмінок однини – це **початкова форма** іменника.

Називний і кличний відмінки – **прямі**. Решта відмінків – **непрямі**. У формі місцевого відмінка іменники вживаються

тільки з прийменниками, а в інших відмінках – і з прийменниками, і без них.

Кличний відмінок не передбачає ні питання, ні відповіді на нього, оскільки він служить формою прямого звертання до співрозмовника. Якщо в українській мові іменник у кличному відмінку, як правило, змінює свою форму, то в угорській мові при звертанні власні назви вживаються у формі називного відмінка, а змінювати свою форму можуть тільки загальні назви: *István, gyere ide. Gyere ide, gyermekem.*

Вправа 147. Інтелектуальна розминка. Прочитайте речення. До якого роду належить слово **тюльпан**? У якій групі речень це слово вжито в однині, в якій – у множині? Поставте до виділених слів питання і визначте відмінки.

I. 1. **Тюльпан** – у перекладі з перської означає «турецька чалма». 2. Пелюстки **тюльпана** мають оригінальну форму. 3. У ботанічному саду виростили чорний **тюльпан**. 4. Мама дуже зраділа подарованому **тюльпану**. 5. Квітка розкрилася, і ми побачили в **тюльпані** тичинки та маточки. 6. Марія прикрасила зачіску **тюльпаном**. 7. Окрасо мого саду, **тюльпане!**

II. 1. **Тюльпани** були улюбленцями турків. 2. Щороку турки влаштовували на честь **тюльпанів** свято. 3. Люди співали гімни **тюльпанам**. 4. Перський поет Гафіз стверджував, що з **тюльпанами** не можуть зрівнятися навіть троянди. 5. Композитор Сандлер назвав одну зі своїх оперет «Даруйте коханим **тюльпани**». 6. Цей працівник ботсаду добре знається на **тюльпанах**. 7. Милуйте око, **тюльпани!** (З журналу).

Вправа 148. Перевір себе. I. Запишіть текст. Перевірте написане, виправте свої помилки. Знайдіть іменники, усно поставте до них питання, визначте відмінки. Підкресліть іменники як члени речення.

Зразок: Хата швидко сповнялась м'якими вечірніми тінями.

Долиною пливе річка. За річкою, понад лісом, вся гора вкрилася розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь. Далі широко стелиться килим ясно-зеленого вівса. За зеленими килимами біліє гречка. У долині висить синя мла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо. А в повітрі лунає весела пісня жайворонка (М. Коцюбинський).

П. Пуга. Синеvirська легенда

II. Випишіть іменники. Поставте до них питання та визначте відмінки.

Зразок: Хата – що? *Н. в.*; тінями – чим? *Ор. в.*

Щоб не помилятися при визначенні відмінки іменника, потрібно ставити обидва питання: для істот і неістот. Наприклад: блискавка (*хто? що?*) (*Н. в.*) освітила весь дім (*кого? що?*) (*Зн. в.*)

Вправа 149. Гра. Провідмінійте іменники письмово. Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

I варіант: троянда, син, простирadlo.

II варіант: волошка, дід, вікно.

Вправа 150. Утворіть і запишіть словосполучення, поставивши іменники в потрібному відмінку. Визначте відмінок іменника. Словосполучення уведіть у речення.

Зразок: Захоплюватися (краса) квітів – захоплюватися красою (*Ор. в.*) квітів.

Букет з (гвоздика), сплести вінок з польових (квіти), знати (мова) (квіти), доглядати за (троянди), намалювати (волошка), полити (нарциси).

Вправа 151. Запишіть у формі звертань імена та імена по батькові своїх учителів. Не забудьте, що звертання мають форму кличного відмінка.

Вправа 152. Творче завдання. I. Запишіть іменники на позначення членів сім'ї у кличному відмінку.

Мама, матуся, мамуня, ненька, неня, тато, татко, татусь, бабуся, бабця, бабуня, дідусь, дідуньо, дід, сестра, сестриця, сестричка, брат, братик, братусь, тітонька, дядько.

II. Розгляньте малюнок. Складіть невеликий діалог «У родинному колі», вживаючи звертання.

Вправа 153 (з ключем). Перевір себе. Випишіть словосполучення за порядком з урахуванням відмінка першого іменника: 1) у називному; 2) у родовому; 3) у давальному; 4) у знахідному; 5) в орудному; 6) у місцевому; 7) у кличному.

На схилі віку; як сніг на голову; зарадити лихові; топтати ряст; ні, Степане, на твоє не стане; всякої тварі по парі; клубком стоїть у горлі; Валаамовій ослиці; співати осанну; з дорогою душею; спочивати на лаврах; перша ластівка; і ти, Химо, з ними; не змикаючи очей.

Ключ: з других букв іменників, що стоять першими в словосполученнях, має скластися закінчення афоризму: «Якщо не вмієш говорити, ...»

Словник

Валаамова ослиця – Bálám szamara
співати осанну – dícsérni valakit

топтати ряст – élni
на схилі віку – idős korában

§ 29. Поділ іменників на відміни. Типи відмін іменників

Вправа 154. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Визначте головну думку.

РІДНИЙ КРАЙ

Я люблю тебе, рідний мій краю, В голубих і рожевих серпанках
моя доле, вірадо і спів. заховалася зелень дібров,
Синє небо глибоке й безкрає, наче мами свята колисанка
і роздолля врожайних полів. ти, мій краю, у серце моє увійшов.

(За Н. Красоткіною)

II. З вірша випишіть іменники, поставте їх у початковій формі. Визначте в них рід, закінчення та основу.

Зразок: землю – поч. ф. земл я, жін. р.

За відмінковими закінченнями іменники в українській мові поділяються на чотири відміни.

Щоб визначити, до якої відміни належить іменник, його потрібно поставити у початковій формі, тобто в називному відмінку однини, й визначити в ньому закінчення й основу.

Поділ іменників на відміни

Відміна	Рід	Закінчення в початковій формі	Приклади
I (перша)	чоловічий, жіночий, спільний	-а (-я)	<i>Олекса, Ілля, хмара, надія, сирота</i>
II (друга)	чоловічий, середній	(нульове) або -о, -е, -а (на письмі -я)	<i>дім, батько, жито, плече, подвір'я</i>
III (третя)	жіночий	(нульове)	<i>сіль, подорож, а також іменник мати</i>
IV (четверта)	середній	-а (-я) – у словах, що при відмінюванні мають суфікси -ат-, -ят-, -ен- .	<i>лоша (лошати), дівча (дівчати), ім'я (імені)</i>

Вправа 155. Інтелектуальна розминка. Згрупуйте іменники за відмінами й запишіть у чотири стовпчики.

Бібліотекар, дошка, гвинт, ягня, дім, вишня, честь, Ярина, ювілей, Десна, мураха, немовля, плющ, ніс, слово, курча, мати, честь, огірок, тривога, собака, тюль, невдаха, сонько, добро, злість, яма.

Вправа 156. Інтелектуальна розминка.

I варіант. До наведених слів доберіть з довідки іменники-синоніми II відміни.

Вдача, земля, криниця, курява, нива, тиша.

Довідка: пил, ґрунт, характер, спокій, лан, колодязь.

II варіант. До наведених слів доберіть з довідки іменники-синоніми III відміни.

Дружба, вигода, завірюха, сила, відвага, багнюка.

Довідка: сміливість, грязь, заметіль, користь, приязнь, міць.

Вправа 157. Прочитайте текст. Перекажіть його. Переказ запишіть. Випишіть іменники. Визначте відмінок, рід і відміну іменників.

Зразок: небом – *поч. ф. небо, Ор. в. , сер. р., II відм.*

Сонечко зайшло, і надворі почало вже темніти. На заході небо червоніло жаром. На сході понад зеленим лісом небо було синє-синє, аж чорнувате, а на ньому подекуди плавали невеличкі червоні хмарочки, тліли і жевріли, неначе жар у темних челюстях вечірньою добою. Гасло полум'я на заході, дотлівали червоні хмарки, займались подекуди серед неба ясні зорі (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 158. Творче завдання. Розгляньте ілюстрацію. Доберіть із тексту попередньої вправи слова й словосполучення, які автор вживає для опису заходу сонця. Складіть невелику розповідь на тему «Заходом сонця милуюсь я...»

Я. Ціко. Захід сонця в Карпатах

Вправа 159. Випишіть іменники в чотири стовпчики, розподіливши їх за відмінами.

Оповідач, оповідь, свічка, опора, дерево, краєвид, звіря, лелека, кров, крапля, селянин, уміння, ося, лошатко, теля, стерня, галузь, оціпеніння, ожеред, незнайко, базіка, тямовитість.

колисáнка – altatódal
 кúрyвa – por

оціпеніння – megdermedtség
 чéлюсті (печі) – álkapocs, *itt: a kályha ajtaja*

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- У якому рядку всі іменники належать до I відміни?
 - А Суддя, пожежа, доба, межа
 - Б Комора, колесо, добро, весна
 - В Знання, подвір'я, телятко, розкіш
- У якому рядку всі іменники належать до II відміни?
 - А Доля, радість, ім'я, тісто
 - Б Календар, плече, здоров'я, дуб
 - В Любов, мати, село, камінець
- У якому рядку всі іменники належать до III відміни?
 - А Честь, мораль, вість, блакить
 - Б Щастя, медаль, осінь, нежить
 - В Степ, рученя, козеня, лоша
- У якому рядку всі іменники належать до IV відміни?
 - А Знання, суміш, бандероль, мить
 - Б Розповідь, любов, чесність, велич
 - В Цуценя, ім'я, дівча, ведмежа

§ 30. Відмінювання іменників I відміни

П р а в а 160. Поетична хвилинка. I. Прочитайте й вивчіть вірш. Що ви знаєте про конвалії?

КОНВАЛІЇ

Із зеленої сорочки,
 що зіткнув весною гай,
 білі дивляться дзвіночки,
 як зовуть їх – угадай.

Це конвалії у тиші
 на галявині цвітуть.
 І ніде, ніде немає
 кращих квіточок, мабуть.
 (М. Познанська)

II. Випишіть із вірша іменники I відміни. Поставте їх у формі родового й орудного відмінків однини. Чи однакові їх закінчення?

Залежно від відмінкових закінчень іменники І відміни поділяють на групи: **тверду, м'яку і мішану**.

Іменники кожної групи відмінюються по-різному.

Щоб визначити групу, іменник потрібно поставити в початковій формі (називному відмінку однини).

Іменники І відміни

Група	Приголосний, на який закінчується основа слова в початковій формі	Приклади
Тверда	твердий нешиплячий	<i>нероба, фабрика</i>
М'яка	м'який	<i>Ілля, суддя, мрія</i>
Мішана	твердий шиплячий [ж], [ч], [ш]	<i>вежа, круча, тиша</i>

Вправа 161. Інтелектуальна розминка. I. Запишіть іменники в три стовпчики: 1) іменники твердої групи; 2) іменники м'якої групи; 3) іменники мішаної групи.

Калюжа, алея, площа, круча, земля, лелека, люстра, лялька, талія, злива, межа, скриня.

II. Уважно розгляньте зразки відмінювання іменників І відміни в однині. Усно визначте, до яких груп належать ці іменники. Чому? Чи помітили ви різницю у відмінюванні іменників? Якщо так, то у чому вона полягає?

Однина

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>окраса</i>	<i>пісня</i>	<i>межа</i>
Р.	<i>окраси</i>	<i>пісні</i>	<i>межі</i>
Д.	<i>окрасі</i>	<i>пісні</i>	<i>межі</i>
Зн.	<i>окрасу</i>	<i>пісню</i>	<i>межу</i>
Ор.	<i>окрасою</i>	<i>піснею</i>	<i>межею</i>
М.	<i>в окрасі</i>	<i>у пісні</i>	<i>на межі</i>
Кл.	<i>окрасо!</i>	<i>пісне!</i>	<i>меже!</i>

Вправа 162. I. Письмово провідмінійте в однині іменники **гора, мрія, тиша**. Перевірте себе за наведеними вище зразками.

II. Назвіть, які закінчення мають іменники І відміни в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

В орудному відмінку однини іменників І відміни закінчення **-ою** пишеться в словах з основою на твердий приголосний (*мамою, річкою*); закінчення **-єю** – в словах з основою на м'який і шиплячий приголосні (*ріллею, тишею*); **-єю** (варіант закінчення **-єю**) – в іменниках після голосного й апострофа (*шиєю, мрією, сім'єю*).

Орфограма

Букви *о, е, є* в закінченнях орудного відмінка однини іменників І відміни: *горою, суддею, тишею, мрією, кручею*.

Вправа 163. Прочитайте речення. Перепишіть, поставивши поданий у дужках іменник у потрібній формі. Визначте його відміну, групу та відмінок. У першому реченні підкресліть члени речення.

Зразок. Світанки пливають над (земля) (А. Малишко). – Світанки пливають над землею (І відм., м'яка гр., Ор. в.).

1. Байрак під (круча) шумить (М. Чернявський). 2. Усе небо було вкрите густими хмарами, неначе чорною (рілля) (І. Нечуй-Левицький). 3. Як мак, (душа) рожевійте, серця піснями вщент налейте! (П. Тичина). 4. Ніч нерухомо (тиша) блищить (Є. Маланюк). 5. Під (груша) у дикій моркві до ранку ходять їжаки (Л. Костенко).

 У давальному й місцевому відмінках однини перед закінченням *-і* кінцеві приголосні основи іменників І відміни [г], [к], [х] чергуються із [з'], [ц'], [с']: *нога – нозі; рука – руці; муха – мусі*.

Вправа 164. Ти – дослідник. I. Прочитайте групи слів. Складіть зі слів словосполучення, запишіть їх, ставлячи іменники в потрібній формі. Зверніть увагу на чергування кінцевих приголосних основи іменників І відміни.

Купатися, в, річка; спати, в, барліг; ховатися, в, стріха; лежати, на, дорога; давати, тітка; розповідати, сестричка.

II. Підкресліть літери, які позначають звуки, що чергуються. Назвіть орфограму.

Орфограма

Букви *з, з, к, ц, х, с* на позначення чергування приголосних [г] – [з'], [к] – [ц'], [х] – [с'] перед закінченням *-і* у давальному і місцевому відмінках однини іменників: *книга – книзі, гілка – гілці, стріха – стрісі*.

Вправа 165. Від іменників утворіть форму кличного відмінка. За потреби скористайтеся таблицею.

Зразок: людина – людино.

Країна, мрія, матуся, Тетяна Василівна, річенька, сестричка, земля.

Закінчення кличного відмінка іменників І відміни

Тверда група	М'яка і мішана групи	
-о	після приголосного -е	після голосного та апострофа -е (на письмі -є)

Деякі іменники з пестливим значенням мають закінчення -ю: *матусю, Олю, Галю*.

Орфограма

Літери *о, е, є* у закінченнях кличного відмінка однини іменників І відміни.

Вправа 166. Ти – дослідник. I. Розгляньте і проаналізуйте зразки відмінювання іменників І відміни у множині.

Множина

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>прикраси</i>	<i>пісні</i>	<i>межі</i>
Р.	<i>прикрас</i>	<i>пісень</i>	<i>меж</i>
Д.	<i>прикрасам</i>	<i>пісням</i>	<i>межам</i>
Зн.	<i>прикраси</i>	<i>пісні</i>	<i>межі</i>
Ор.	<i>прикрасами</i>	<i>піснями</i>	<i>межами</i>
М.	<i>на прикрасах</i>	<i>у піснях</i>	<i>на межах</i>
Кл.	<i>прикраси</i>	<i>пісні</i>	<i>межі</i>

II. Які закінчення мають іменники І відміни в родовому та місцевому відмінках множини? Складіть речення з іменниками у формі родового та місцевого відмінків множини й запишіть їх.

У родовому відмінку множини іменники І відміни мають, як правило, нульове закінчення і зрідка – закінчення *-ів* (*суддів*), *-ей* (*сімей*). Приголосні перед закінченням *-ей* не подвоюються: *статей* (*стаття*).

У місцевому відмінку множини іменники І відміни мають закінчення:

твердої та мішаної груп *-ах*: *у книжках, на кручах, у межах*;
м'якої групи *-ах* (на письмі *-ях*): *на вулицях, на полицях, у сім'ях*.

Вправа 167. Творче завдання. Напишіть твір-опис на тему «Казкова конвалія», використовуючи запропоновані слова та словосполучення.

Тендітна квітка, лісова галявина, величальна пісня, казкова тиша, буденна краса, провісниця, чарівна природа.

Вправа 168 (з ключем). Перевір себе. Запишіть іменники в три групи: перша – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної.

Негода, екзотика, каша, м'ята, будівля, азбука, ехидна, ерудиція, одяг, думка, епоха, раджа, заготівля, ракета, естрада, іржа, ваза, невдача, ноша, ангіна, Яша.

Ключ: у кожному слові підкресліть першу букву і прочитайте прислів'я. Запишіть і поясніть його.

Словник

конв'ялія – gyöngvirág
гал'явина – tisztás

зіткати – összeszóni
дзвіночки – harangvirág

§31. Відмінювання іменників II відміни

Вправа 169. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ВОЛОШКИ

Ми квіти — ніжно-сині,
в полі нас гоїдає вітер,
і беруть медок з нас бджоли,
і мохнатий джміль сердитий
кличе доц до нас у гості.

Нас не люблять хлібороби,
бур'янами нас зовуть,
а діткам ми до вподоби —
з нас вінки вони плетуть.

(М. Познанська)

М. Павлова. Волошки

II. Випишіть з вірша іменники II відміни, усно визначте їх групу (тверду, м'яку, мішану). Поясніть, як ви міркували. Скористайтеся наступною інформацією.

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники II відміни поділяються на три групи: тверду, м'яку, мішану.

До **твердої** групи належать іменники:

чоловічого роду з основою на твердий приголосний, крім шиплячих: *барвінок, світ, степ*;

чоловічого і середнього роду із закінченням *-о*: *дядько, озеро, Дніпро*.

До **м'якої** групи належать іменники:

чоловічого роду з м'яким приголосним у кінці основи: *учитель, учень, край*;

середнього роду із закінченнями *-е* та *-а (-я)*: *море, місце, життя, здоров'я*.

До **мішаної** групи належать іменники:

чоловічого роду, основа яких закінчується на шиплячий приголосний: *товариш, ткач, вуж*;

середнього роду з основою на шиплячий із закінченням *-е*: *плече, ложе*.

Вправа 170. Інтелектуальна розминка. Поділіть іменники II відміни на три групи: перша – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної. Запишіть їх у такій послідовності.

Стрибок, зілля, князь, вантаж, морозиво, ліцей, збіжжя, берег, узгір'я, сценарій, обличчя, стиль, хист, квадрат, Париж.

Вправа 171. Ти – дослідник. Спробуйте визначити, до якої групи належать іменники *комар, кобзар, школяр*. Чому при однаковому кінцевому приголосному основі *-р* іменники в родовому відмінку мають різні закінчення? До якої групи належать ці іменники?

Н. Комар, кобзар, школяр.

Р. Комара, кобзаря, школяра.

Іменники чоловічого роду з основою на *-р*

Тверда група	М'яка група	Мішана група
Односкладові іменники та з основою на <i>-ір, -ор, -ур, -ер</i> і на <i>-ар, -яр, -ур</i> з постійним наголосом: <i>дирéктор, звір, абажу́р, інженéр, базáр, бригадír, комáр, снігу́р</i>	Дво- або багато-складові іменники з суфіксами <i>-ар, -ур</i> і з наголосом, що переходить на закінчення: <i>воротáр, богатír, кобзáр, ліцáр, аптéкар, пухír (але лікар – лікаря, кóзир – кóзи́ря)</i>	Назви людей за професією або діяльністю з наголошеним суфіксом <i>-яр</i> (при відмінюванні наголос переходить на закінчення): <i>каменя́р, газетя́р, школя́р</i>

Примітки: 1. Іменники твердої групи *комар, снігур, звір* у формі називного відмінка множини мають закінчення *-і*: *комарі, снігури, звірі*.

2. До м'якої групи належать: *Ігор, Лазар, цар, аптекар, бібліотекар, якір*.

Вправа 172. Запишіть іменники II відміни чоловічого роду з основою на *-р* у три стовпчики, подаючи до кожного іменника форму родового відмінка однини і позначаючи наголос: перша – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної.

Глухар, ковзаняр, скляр, базар, поштар, пісняр, командир, лікар, папір, байкар, повістяр, декламатор, авіатор, тягар, бджоляр, тхір, жар, футляр, косар, тесляр.

Відмінювання іменників чоловічого роду II відміни

О д н и н а

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>берег</i>	<i>гість</i>	<i>край</i> <i>плащ</i>
Р.	<i>берега</i>	<i>гостя</i>	<i>краю</i> <i>плаща</i>
Д.	<i>берегу (-ові)</i>	<i>гостю(-еві)</i>	<i>краю (-еві)</i> <i>плащу (-еві)</i>
Зн.	<i>берег</i>	<i>гостя</i>	<i>край</i> <i>плащ</i>
Ор.	<i>берегом</i>	<i>гостем</i>	<i>краєм</i> <i>плащем</i>
М.	<i>(на) березі</i>	<i>(на) гостю(-еві)</i>	<i>(у) краї</i> <i>(на) плащі</i>
Кл.	<i>берегу</i>	<i>гостю</i>	<i>краю</i> <i>плащу</i>

М н о ж и н а

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>берегі́</i>	<i>гості</i>	<i>краї́</i> <i>плащі́</i>
Р.	<i>берегів</i>	<i>гостей</i>	<i>країв</i> <i>плащів</i>
Д.	<i>берегам</i>	<i>гостям</i>	<i>краям</i> <i>плащам</i>
Зн.	<i>береги</i>	<i>гостей</i>	<i>краї́</i> <i>плащів</i>
Ор.	<i>берегами</i>	<i>гостями</i>	<i>краями</i> <i>плащами</i>
М.	<i>(на) берегах</i>	<i>(на) гостях</i>	<i>(у) краях</i> <i>(на) плащах</i>
Кл.	<i>береги</i>	<i>гості</i>	<i>краї́</i> <i>плащі́</i>

Вправа 173. Письмово провідмінійте іменники *батько, гай, дощ*. Перевірте себе за наведеними вище зразками.

Іменники II відміни у давальному відмінку однини мають паралельні закінчення *-ові, -еві, -єві; -у, -ю*.

Закінчення *-ові* (тверда група), *-еві(-єві)* (м'яка й мішана групи) мають переважно назви істот: *батькові, лікарєві, гостєві, товаришеві*.

Назви неістот мають переважно закінчення *-у(-ю)*: *озеру, гаю* (але може бути: *озереві, гаєві*).

Якщо особу називають кількома іменниками, то, щоб уникнути повторення, закінчення чергують: *пану Романові* або *панові Роману*.

Орфограма

Букви *о, е, є* в закінченнях давального відмінка однини іменників II відміни: *Іванові, товаришеві, героєві, університету, народу, хлібу*.

Вправа 174. Прочитайте. Визначте відміни іменників. Поставте словосполучення в давальному відмінку, вживаючи в іменниках II відміни паралельні закінчення *-у(-ю), -ові, -еві(-єві)*. З трьома словосполученнями (на вибір) складіть речення і запишіть.

Зразок: педагог Шевчук Мирослав Іванович – педагогові Шевчуку Мирославо́ві Івановичу.

Директор школи Лавкай Андрій Степанович, учитель Ткачук Олег Степанович, співак Дмитро Гнатюк, лікар Марчук Дмитро Степанович, сусід Голуб Анатолій Борисович.

Відмінювання іменників середнього роду II відміни

О д н и н а

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>ядро</i>	<i>поле</i>	<i>прізвище</i>
Р.	<i>ядра</i>	<i>поля</i>	<i>прізвища</i>
Д.	<i>ядру(-ові)</i>	<i>полю</i>	<i>прізвищу</i>
Зн.	<i>ядро</i>	<i>поле</i>	<i>прізвище</i>
Ор.	<i>ядром</i>	<i>полем</i>	<i>прізвищем</i>
М.	<i>(на) ядрі(-ові)</i>	<i>(на) полі</i>	<i>(на) прізвищі</i>
Кл.	<i>ядро</i>	<i>поле</i>	<i>прізвище</i>

М н о ж и н а

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>ядра</i>	<i>поля́</i>	<i>прізвища</i>
Р.	<i>ядер</i>	<i>полі́в</i>	<i>прізвищ</i>
Д.	<i>ядрам</i>	<i>поля́м</i>	<i>прізвищам</i>
Зн.	<i>ядра</i>	<i>поля</i>	<i>прізвища</i>
Ор.	<i>ядрами</i>	<i>поля́ми</i>	<i>прізвищами</i>
М.	<i>(у) ядрах</i>	<i>(на) поля́х</i>	<i>(на) прізвищах</i>
Кл.	<i>ядра</i>	<i>поля</i>	<i>прізвища</i>

Вправа 175. Письмово провідмінійте іменники *село, море, плече*. Перевірте себе за наведеними зразками відмінювання. Чи мають іменники середнього роду II відміни паралельні закінчення?

Вправа 176. Прочитайте текст, ставлячи поданий у дужках іменник у потрібній формі. Визначте його початкову форму, відміну, групу і відмінок. Перепишіть виділене речення, підкресліть у ньому члени речення.

Зразок: Красуня милувалася (Василь). – Красуня милувалася Василем (Василь – поч. ф., II відм., м'яка гр., Ор. в.)

ВОЛОШКА

Легенда розповідає, звідки взялася ця квітка. Жив в одному селі хлопець Василь – ставний високий парубок з блакитними

очима. **Якось він ішов (поле) і побачив у (жито) гарну (дівчина).** Сподобалася красуня (Василь), і погодився він піти з нею до далекого її (село), не знаючи, що то була русалка. День ідуть вони полем, два, а села ще не видно. Нарешті Василь здогадався, хто ця дівчина, і кинувся тікати. Тікав і заплутався в житі, впав знесилений. А тут і русалка підбігла. «Не пущу, – кричить, – залишайся зі мною!» І стала замість Василя блакитна квітка волошка, яку ще й (васильок) називають (*За Г. Бондаренко*).

Закінчення кличного відмінка іменників II відміни

Тверда і мішана групи -е, -у <i>Брате, Петре, хлопче, товаришу</i>	М'яка група -у (на письмі -ю) <i>Андрію, Сергію, краю, гаю</i>
---	---

Приголосні основи [г], [к], [х] у формі кличного відмінка чергуються з [ж], [ч], [ш]: *друже, козаче, пташе*.

Форма кличного відмінка множини збігається з називним відмінком множини: *Любіться, брати мої, Україну любіте* (Т. Шевченко).

Іменник *Олег* у кличному відмінку може мати форми *Олегу* й *Олеже*.

Вправа 177. Ти – дослідник. I. Запишіть під диктування речення, поставивши поданий у дужках іменник у потрібній формі. Перевірте написане, виправте допущені помилки. Обґрунтуйте закінчення іменників II відміни у формі кличного відмінка. За потреби скористайтеся таблицею.

1. О (земля) рідна, знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді (*М. Рильський*). 2. Чуєш, (брат) мій, товаришу мій, відлітають сірим шнурком журавлі у вирій (*Б. Лепкий*). 3. Гарно твоя кобза грає, любий мій (земляк)! (*О. Афанасьєв-Чужбинський*). 4. Не треба спішити, мій (друг), бо, хто поспішить, – насмішить (*П. Осадчук*). 5. Не смійся, (горох), ти не кращий від квасолі, бо розмокнеш і лопнеш (*Олександр Олесь*).

II. Поясніть розділові знаки при звертаннях.

Вправа 178 (з ключем). Перевір себе. Іменники поставте в орудному відмінку однини й запишіть у два стовпчики: 1) із закінченням **-ом**; 2) із закінченням **-ем(-єм)**.

Яр, комар, книш, перукар, спокій, узвар, ковзаняр, муляр, дзвонар, читач, омар, учитель, тираж, зубр, ошуканець.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте закінчення прислів'я: «В когось...»

Вправа 179. Творче завдання. Розгляньте фотоілюстрацію. Використовуючи опорні словосполучення з довідки, складіть невелику казку «Волошки жили у полі...».

Довідка: золоте море жита; блакитні очі; пелюсточки, неначе краплинки безмежного неба; розмаїття трав і квітів; безмежність полів; бездонне небо, людська щедрість.

Словник

ста́вний – daliás

русáлка – sellő

скля́р – üveges

тесля́р – ács

заплу́тався – itt: belebotlott

знеси́лений – legyöngült, elerőtlenedett

§ 32. Відмінювання іменників III відміни

Вправа 180. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ОДА МАТЕРІ ЛЮДСЬКІЙ

Я славлю спільність матерів і славлю їх одмінність,
основу всіх основ – правічну їх родинність:
це ж зоряний вінок, це їхня непоборність,
і в кожній з мам – зірок чарівна неповторність.

(I. Муратов)

II. Випишіть з вірша іменники III відміни. Поясніть, як ви міркували.

Вправа 181. Запишіть під диктування речення. Перевірте написане, виправте помилки. Знайдіть іменники III відміни, визначте число і відмінки цих іменників. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок: Настя пішла за матір'ю слідом. – Матір'ю – *імен., поч. ф.* – мати, *III відм., одн., Ор. в.*

1. Десь із темними ночами, з тихими речами встала казка сивоброва в мене за плечима (А. Малишко). 2. Хата швидко сповнялась м'якими вечірніми тінями (М. Коцюбинський). 3. Своїм матерям ми будьмо завжди вдячні за їхню вічну ласку, тепло, доброту, любов, відданість (А. Малишко). 4. І карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 5. Настя пішла за матір'ю слідом (І. Нечуй-Левицький). 6. Чути, як пристрасно співають пташки в густій зелені (В. Собко). 7. Тато поглянув у засніжену далечінь і тихо покликав Діда Мороза (М. Стельмах).

Ознайомтеся з відмінюванням іменників III відміни. Зверніть увагу на відмінкові закінчення. У яких відмінках іменники мають закінчення *-і*?

Відмінювання іменників III відміни

О д н и н а

Н.	<i>ніч</i>	<i>радість</i>	<i>мати (матір)</i>
Р.	<i>печі</i>	<i>радісті</i>	<i>матері</i>
Д.	<i>печі</i>	<i>радісті</i>	<i>матері</i>
Зн.	<i>ніч</i>	<i>радість</i>	<i>матір</i>
Ор.	<i>ніччю</i>	<i>радістю</i>	<i>матір'ю</i>
М.	<i>(на) печі</i>	<i>(у) радісті</i>	<i>(у) матері</i>
Кл.	<i>пече</i>	<i>радосте</i>	<i>мати</i>

М н о ж и н а

Н.	<i>печі</i>	<i>радісті</i>	<i>матері</i>
Р.	<i>печей</i>	<i>радістей</i>	<i>матерів</i>
Д.	<i>печами</i>	<i>радістям</i>	<i>матерям</i>
Зн.	<i>печі</i>	<i>радісті</i>	<i>матерів</i>
Ор.	<i>печами</i>	<i>радістями</i>	<i>матерями</i>
М.	<i>(на) печах</i>	<i>(у) радістях</i>	<i>(у) матерях</i>
Кл.	<i>печі</i>	<i>радісті</i>	<i>матері</i>

Форма кличного відмінка іменників III відміни вживається зрідка, переважно в поетичному мовленні: *радосте, юносте*.

Вправа 182. Письмово провідмінійте іменники *тінь, ніч, вість*.

Вправа 183. Від основ прикметників утворіть і запишіть іменники III відміни. З трьома словами (на вибір) складіть речення і запишіть.

Зразок: гідний – гідність.

Сміливий, гордий, чесний, порядний, гостинний, родинний, неповторний, надійний, відданий.

Вправа 184. Прочитайте речення. Перепишіть, поставивши поданий у дужках іменник в потрібній відмінковій формі. Визначте їх відмінки.

Зразок: Усякій (мати) свої діти милі. – Усякій матері (Д. в.) свої діти милі.

1. Пильнуй, мій сину, заповіді батька свого, не відкидай навчання (мати) твоєї (З Біблії). 2. Маю я святе синівське право з (мати) побуть на самоті (В. Симоненко). 3. На сонці тепло, а біля (мати) добре. 4. (Мати) кожної дитини жаль (Народна творчість). 5. У (мати) немає вихідних, шершавіють, немов коріння, руки (М. Малахута).

Вправа 185. Ти – дослідник. I. Проаналізуйте написання іменників III відміни в орудному відмінку. Зверніть увагу на виділені букви. В якому ряду є слова з подовженими кінцевими приголосними основи? Як ви гадаєте, чому приголосні не подовжуються у всіх інших словах?

II. Спробуйте сформулювати правило, наведіть власні приклади.

1. Подорож – подорожжю, повинь – повинню, зустріч – зустріччю. 2. Свіжість – свіжістю, жовч – жовчю. 3. Любов – любов'ю, верф – верф'ю, мати – матір'ю.

У формі орудного відмінка іменників, основа яких закінчується одним приголосним, крім губних [б], [п], [в], [м], [ф], [р], відбувається подовження кінцевих приголосних основи, які на письмі позначаються двома буквами: *сіль* – *сіллю*.

Подовження не відбувається в орудному відмінку:

– якщо основа іменника закінчується двома приголосними: *радість* – *радістю*, *повість* – *повістю*;

– коли основа закінчується губними приголосними або [р] (тоді після букв, якими ці приголосні позначаються, перед *-ю* ставиться апостроф): *любов'ю*, *матір'ю*.

Орфограма

Одна й дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни: *миттю*, *шерстю*, *кров'ю*.

Вправа 186. Розгадайте кросворд. Від вставлених у клітинки іменників утворіть форму орудного відмінка однини. Позначте в словах орфограму «одна й дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни».

- У кожній сільській оселі є ця споруда.
- Кажуть, що її треба з'їсти пуд.
- Іменник від слова "чесний".
- Нею вимірюють виконану роботу.

Вправа 187. Творче завдання. Відгадайте загадку. Складіть усну розповідь «Найрідніша в світі людина», вживаючи іменники III відміни.

Хто тебе так щиро любить,
і вбирає, і голубить,
і кладе у постіль спати?
Хто тебе узяв за руку
і до школи на науку
вів, щоб розуму навчати?
(М. Підгірянкa)

Вправа 188 (з ключем). Перевір себе. Іменники III відміни поставте в орудному відмінку однини й запишіть у три стовпчики: 1) з подвоєнням букв; 2) без подвоєння і без апострофа; 3) з апострофом.

Блакить, глазур, вдячність, користь, мати, обережність, лють, здобич, урочистість, кров, жовч, широчінь, верф, старість, знать, любов, вищість, мідь.

Ключ: у кожному слові перших двох колонок підкресліть другу від початку букву. З них прочитайте два слова у вислові американського філософа Р. Емерсона: «Скільки в , стільки в ній і життя».

Словник

нєхворощ – artemisia

ода – óda

чєрствість – érzéketlenség

шершавіти – érdessé válik

§33. Відмінювання іменників IV відміни

Вправа 189. Запишіть під диктування речення. Перевірте написане, виправте допущені помилки. Визначте іменники IV відміни, з'ясуйте число і відмінки цих іменників. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок. З глини ліпять він горнята, мисочки і пташенят.

Горнята – імен., поч. ф. горнята, IV відм., мн., Зн. в.

Пташенят – імен., поч. ф. пташенята, IV відм., мн., Зн. в.

Нестримно цікаві й довірливі, зворушливо несмілі пташенята й звірята усім лізуть під ноги і часто потрапляють у біду. **Жовтороті, короткокрилі сороченята постійно вилазять з гнізда.**

У співочих птахів пташенята народжуються зовсім безпомічними: сліпими, голенькими. І немало турбот мають батьки, поки їх жайворонята, чиженята, щиглята, зябленята, солов'ята підростуть, навчатися як слід літати і відшукувати собі їжу (З журналу).

Розгляньте таблицю. Які особливості відмінювання іменників IV відміни ви помітили?

Відмінювання іменників IV відміни

Відм.	Число					
	однина			множина		
Н.	<i>ім'я</i>	<i>оленя</i>	<i>дівча</i>	<i>імена</i>	<i>оленята</i>	<i>дівчата</i>
Р.	<i>імені (ім'я)</i>	<i>оленяти</i>	<i>дівчати</i>	<i>імен</i>	<i>оленят</i>	<i>дівчат</i>
Д.	<i>імені</i>	<i>оленяти</i>	<i>дівчати</i>	<i>іменам</i>	<i>оленятам</i>	<i>дівчатам</i>
Зн.	<i>ім'я</i>	<i>оленя</i>	<i>дівча</i>	<i>імена</i>	<i>оленят</i> (<i>оленята</i>)	<i>дівчат</i>
Ор.	<i>іменем</i> (<i>ім'ям</i>)	<i>оленям</i>	<i>дівчам</i>	<i>іменами</i>	<i>оленятами</i>	<i>дівчатами</i>
М.	<i>по (на, в)</i> <i>імені</i>	<i>на (в)</i> <i>оленяти</i>	<i>на (у)</i> <i>дівчати</i>	<i>на (в)</i> <i>іменах</i>	<i>на (в)</i> <i>оленятах</i>	<i>на (у)</i> <i>дівчатах</i>
Кл.	<i>ім'я</i>	<i>оленя</i>	<i>дівча</i>	<i>імена</i>	<i>оленята</i>	<i>дівчата</i>

Примітка: більшість іменників IV відміни відмінюються, як *оленя, дівча*. Як *ім'я* відмінюються тільки *плем'я, тім'я, вим'я, сім'я*.

Вправа 190. I. Прочитайте скоромовки. Навчіться чітко й швидко їх промовляти. Одну з них запишіть з пам'яті.

1. Їхали крамарі, стали на горі та й забалакались про Прокопа, про Прокопиху і про маленьких Прокопенят. 2. Чапленья ціпом молотило, воду цеберком в сіни носило, куліш жабенятам на вечерю варило.

II. Доведіть, що іменники **Прокопенята, чапленья, жабенята** належать до IV відміни. За якими ознаками ви розпізнаєте ці іменники?

Вправа 191. Письмово провідмінійте іменник *пташеня* в однині та множині.

Іменники IV відміни – назви неістот – у знахідному відмінку множини мають закінчення *-а*: *бачу* (кого?, що?) *імена, племена, коліщата*. Назви істот мають нульове закінчення, як у родовому відмінку: *хлоп'ят, дівчат, лошат*. Деякі назви тварин можуть мати паралельні форми: *гнати гусят (гусята), пасти телят (телята)*.

Вправа 192. І. Запишіть іменники в два стовпчики: 1) іменники IV відміни; 2) іменники II відміни.

Щастя, поросля, поросятко, плем'я, орлятко, орля, немовля, вороння, вороня, ведмежа, ведмежатко, вороненя, зайча, зайчатко, тім'я, голуб'я, чаєня, зілля, ягнятко, коліща.

II. Іменники IV відміни з цієї вправи запишіть у родовому й давальному відмінках однини, знахідному відмінку множини. Позначте закінчення.

Вправа 193. Утворіть від поданих іменників іменники IV відміни – назви істот і дрібних предметів (в однині та множині).

Зразок: заєць – зайча – зайченята.

Качка, орел, кішка, курка, тигр, голуб, колесо, дрова.

Вправа 194. Ти – перекладач. Перекладіть словосполучення угорською мовою і запишіть їх. Визначте відміну й рід іменників в українській та угорській мовах. Які відмінності спостерегли в обох мовах?

Пухнасте кошеня, біле каченя, довгоноге телятко, верескliwe поросятко.

Вправа 195. Творче завдання. Розгляньте малюнок. Пригадайте і назвіть якомога більше казок, літературних творів, мультфільмів, у назвах яких використано іменники IV відміни. Складіть розповідь про пригоди тварин, використовуючи слова та словосполучення з довідки. Запишіть твір, дайте йому назву.

Довідка: квочка, курчата, тривожне цокотання, зерно, заховатись, клювати, бігати, цвірінкати, качка, каченята, жовті клубочки, кошеня, зелена трава, веселе сонце, чисте небо.

щіголь – невелика співоча пташка
з яскравим строкатим оперенням і
загнутим дзьобом (tengelige)

з'яблик – erdei pinty
тім'я – fejtető, a feje búbja
чиж – csíz

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. У якому рядку всі іменники I відміни твердої групи?**
 - А Спроба, наречена, ворота, внуча
 - Б Дорога, книжка, рука, голова
 - В Колесо, майстерня, ноша, різьба
- 2. У якому рядку всі іменники I відміни мішаної групи?**
 - А Притча, листоноша, плащ, явище
 - Б Пуща, каша, ноша, діжа
 - В Праця, круча, ведмежа, теля
- 3. У якому рядку всі іменники II відміни?**
 - А Петро, брат, прадід, край
 - Б Крамниця, шоколад, сік, морозиво
 - В Вулиця, тролейбус, пасажир, дитя
- 4. У якому рядку всі іменники II відміни м'якої групи?**
 - А Бур'ян, сонце, болото, лютий (місяць)
 - Б Танець, тюль, календар, інвентар
 - В Село, маяк, золото, янтар.
- 5. У якому рядку всі іменники III відміни?**
 - А Плач, вогонь, дріб, глибочінь
 - Б Молодість, заздрість, зустріч, річ
 - В Черствість, насип, шампунь, етюд
- 6. У якому рядку всі іменники IV відміни?**
 - А Каченя, лоша, бездоріжжя, дівчатко
 - Б Хлоп'ятко, гілля, волокно, наречена
 - В Дівча, ягня, ім'я, кошеня
- 7. У якому рядку всі відмінкові форми іменників правильні?**
 - А Р. в. Автора, річки, гвіздку, Донбаса.
 - Б Д. в. Брату, матері, товаришеві, життю.
 - В Ор. в. Сном, тучою, Дністром, телям.
 - Г Зн. в. Сестру, школу, Тамара, гусеня.

§34. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині

Вправа 196. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Визначте головну думку, використавши слова з вірша.

УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ

Гірські нескорені вершини,
які занурились у хмари,
ліси дрімучі, полонини,
старі колиби і кошари.

Вітри ласкаві та сердиті,
духмяні трави запашні.
Громи ревуть несамовиті,
струмок дає води душі.

Стрімкі потоки, водоспади,
могутні скелі, радощі трембіт.
Я йду до вас, мої Карпати –
одні такі на цілий світ.

(А. Олешків)

А. Каишай. Закарпатська осінь

II. Спробуйте визначити відміну іменників **Карпати, радощі**. Якого висновку можна дійти?

Вправа 197. Ти – дослідник. I. Запишіть іменники, що вживаються тільки у множині. Перевірте написане, виправте, якщо трапились, помилки.

Афіни, Альпи, Карпати, Лубни, Суми, Черкаси, будні, ворота, вила, в'язи, граблі, гроші, заздрощі, пахощі, окуляри.

II. Які закінчення ці іменники мають у називному відмінку? Розгляньте відмінювання груп іменників і встановіть, до яких відмін вони подібні.

Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині

	I тип	II тип	III тип	IV тип
Н.	Суми	гордощі	сани	вила
Р.	Сум	гордощів	саней	вил
Д.	Сумам	гордощам	саням	вилам
Зн.	Суми	гордощі	сани	вила
Ор.	Сумами	гордощами	саньми	вилами
М.	Сумах	на (у) гордощах	на санях	на вилах
Кл.	Суми	гордощі	сани	вила

Множинні іменники першого типу відмінюються, як іменники I відміни; іменники другого типу – як іменники II відміни; іменники третього типу – як іменники III відміни, але з відмінностями в називному (закінчення *-и*) й орудному (закінчення *-ми*) відмінках; іменники четвертого типу – як іменники середнього роду.

Вправа 198. Прочитайте речення. Спишіть. Підкресліть іменники, що вживаються лише в множині. Визначте їх початкову форму та відмінок. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок: Переборювання труднощів (труднощі – *поч. ф., Р. в.*) загартовує людину.

1. Народна пісня – то ж вона усій землі окраса, вона, як сонце, виринає у творчості Тараса, вона, як пахоці суцвіть, Лисенка музику живить (*М. Рильський*). 2. Тимко вийшов за ворота артілі (*Г. Тютюнник*). 3. Щось святкове, благодатне, до болю знайоме і тепле спадає разом з піснею, з тихими сутінками на задумливу весну (*Ю. Збанацький*). 4. Хитрощами недовго проживеш (*Народне прислів'я*).

Вправа 199. Провідмінійте усно іменники *ножиці, окуляри, ясла*, а письмово – іменник *Карпати*.

Іменникам, які в родовому відмінку мають закінчення *-ей*, в орудному здебільшого властива форма на *-ми*: *людьми, гусьми, грудьми*.

Деякі іменники в орудному відмінку мають паралельні форми: *грішми – грошима; дверми – дверима; штаньми – штанями; ворітьми – воротами*.

Вправа 200. I. Доберіть до іменників прикметники, поставте слова словосполучення в орудному відмінку.

Зразок: Карпати – прекрасні Карпати – прекрасними Карпатами.

Двері, панчохи, гроші, штани, граблі, ворота, вуста, хитроці, шкарпетки, солодоці, ковзани.

II. Складіть 2–3 речення з окремими словосполученнями.

Словник

ковзані – korcsolya
шкарпетки – zokni

панчохи – harisnyá

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Позначте рядки іменників, що вживаються тільки в множині:

- А Вила, сани, Карпати, грубощі
- Б Подорожі, педалі, плющі, хвилі
- В Миші, тиші, свині, ходи
- Г Вишні, статті, сотні, річці
- Д Канікули, окуляри, штани, граблі
- Е Хащі, площі, дощі, радощі

2. Випишіть іменники IV відміни.

Волосся, завдання, левеня, теля, узлісся, узбіччя, ім'я.

3. Випишіть іменники III відміни.

Біль, бій, сіль, Андрій, буревій, міль, місяць.

4. Випишіть іменники, які мають і форму однини.

Двері, вікна, сани, ноги, вуха, дрова.

§35. Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників

Вправа 201. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Розкажіть, що ви знаєте про цих тварин.

Що за звір сидить в мішку?
Це ж маленький кенгуру.
Та нам сподобавсь над усе
цей потішний шимпанзе.

II. Перепишіть вірш, придумайте заголовок.

Вправа 202. Ти – дослідник. I. Провідмінійте словосполучення *маленький кенгуру*, *потішний шимпанзе*.

II. Проаналізуйте відмінювання словосполучень. Які слова змінюються, які – ні? Як визначити відмінок цих іменників?

В українській мові є незмінювані іменники: в усіх відмінках вони мають однакову форму. Відмінок цих іменників визначають за допомогою питань.

До незмінюваних іменників належать:

загальні назви іншомовного походження, що закінчуються на *-а(-я)*, *-е(-є)*, *-і(-ї)*, *-о*, *-у(-ю)*: *ампула*, *кафе*, *ківі*, *манго*, *бюро*, *рагу* (але слово *пальто* змінюється: *пальта*, *пальті*, *пальтом* і т. д.);

власні іншомовні назви, що закінчуються на голосний: *Дюма*, *Гейне*, *Токіо*, *Осло*, *Перу*;

жіночі прізвища на приголосний та *-о*: *у Віти Стойко*; для *Тетяни Пінчук*; *Ірині Ніколаєнко*. Але чоловічі прізвища

на приголосний та *-о* змінюються: *про Олексія Шевченка, з Юрієм Іваненком;*
 чоловічі й жіночі прізвища на *-их*: *Тетяни П'ятих, Олексія Белих;*
 складноскорочені слова: *ООН, УТН.*

Вправа 203. Прочитайте речення. Спишіть, вставивши замість крапок потрібні незмінювані іменники. За якими ознаками можна визначити рід цих іменників? У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок: Київ радісно шумить над шахтами... – Київ радісно шумить над шахтами метро.

1. Захар поїхав шукати адресне 2. Ідуть гуртом дівчата по 3. Ці маленькі коні мають назву

Рід незмінюваних іменників

Правило	Приклади
1. Назви осіб мають рід відповідно до статі	<i>поважна фрау, молода леді</i>
2. Назви тварин мають чоловічий рід (можливе розрізнення за статтю)	<i>швидкий поні, рожевий фламінго, весела шимпанзе</i> (про самицю)
3. Назви неістот належать до іменників середнього роду	<i>справедливе журі, тепле кашне</i>
4. Рід власних назв визначають за загальною назвою (місто, озеро, ріка, острів)	<i>вечірнє Тбілісі</i> (місто), <i>мальовниче Тахо</i> (озеро), <i>гірська Тахо</i> (ріка)
5. У складноскорочених іменниках рід визначають за родом головного слова	<i>нова АТС</i> (станція), <i>престижний ВНЗ</i> (заклад)

Вправа 204. Творче завдання. Кожне словосполучення замініть незмінюваним іменником, використовуючи слова з довідки.

Частина пасажирського вагона, настільна гра, жіночий голос, вид мавп, музичний інструмент, маленький тропічний птах, вид громадського транспорту.

Довідка: метро, доміно, сопрано, піаніно, колібрі, купе, шимпанзе.

Вправа 205. I. Визначте рід незмінюваних іменників, дібравши до них прикметники. Утворені словосполучення запишіть.

Зразок: гарний колібрі.

Батумі, шимпанзе, шосе, бюро, Чикаго, Капрі, лото, метро, Міссурі.

II. З утвореними словосполученнями, на вибір, складіть 2–3 речення. Запишіть їх, вказавши у дужках рід, число, відмінок незмінюваних іменників.

Вправа 206. Творче завдання. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть і запишіть невелику розповідь «Цей потішний шимпанзе». Визначте рід іменників, ужитих вами у творі.

Словник

кашнэ – sál

депó – fűtőház, mozdonyszín

§36. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту з елементами опису природи

Вправа 207. Пригадайте, які види тексту ви знаєте. Для чого письменник вводить у розповідь описи? Які види описів ви знаєте? Спочатку послушайте текст, потім прочитайте його самостійно.

ВЕДМЕДІ ПРОКИНУЛИСЬ

Хуртовина три доби лютувала на полонинах, та нарешті вщухла. Вітер розігнав хмари, і на тлі блакитного неба сліпуче виблискували залиті сонцем вершини гір.

Поруч майже чорною видавалася темна зелень ялинового лісу, що підступав до полонини.

Трохи нижче, на схилах, велетенські сірі буки здіймали вгору свої оголені гілки, і ніщо не нагадувало про те, що ще нижче струмки з веселим дзвоном перестрибують з каменя на камінь, поспішаючи до гірського потоку, а на деревах уже почали розпускатись бруньки.

Із захованої серед уламків скель печери почулось чиєсь бурчання. Олень, що недалеко, край галявини, обгризав кору на молодих гілочках, полохливо наставив вуха і раптом стрімголов кинувся в хащі, хоча гілки боляче били його по молодих, вкритих ніжною шкірою рогах, які тільки почали відростати.

З печери з'явилася ведмежа голова. Понюхала повітря і зникла знов. А за хвилину, підштовхуючи легенькими стусанами двох малих ведмежат, що народилися в лігві зимою, вилізла стара ведмедиця. Ведмеді залишили зимове лігво – в Карпатах почалась весна (За А. Боженком).

Вправа 208. Творче завдання. I. Ознайомтеся з робочими матеріалами і поясненнями слів у словнику.

Хуртовина	Лютувала, вщухла, вітер розігнав хмари, виблискували залиті сонцем вершини гір.
Вершини гір	Темна зелень ялинового лісу.
Схили гір	Велетенські сірі буки, оголені гілки, гірський потік, бруньки.

II. Користуючись планом і робочими матеріалами, усно детально перекажіть текст.

План

1. Хуртовина на полонинах.
2. На вершинах гір.
3. На схилах гір.
4. Олень.
5. Ведмеді залишили зимове лігво.

Словник

полоніна – безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для пасовиська та сінокошу.

хаща – густий непрохідний ліс, чагарник, густі зарослі.

§37. Основні способи творення іменників

Вправа 209. Поетична хвилинка. I. Прочитайте уривок з вірша. Визначте головну думку.

ПОДОРОЖНИК

Стежка виросла в **дорогу**,
із **дубочка** виріс **дуб**,
став журитися потроху
подорожник-самолюб.

Просить землю, сонце просить:
– Діла дайте і мені,
щоб і я мав сили досить,
щоб трудився день при дні!..

Ясне сонце з неба каже:
– Силу матимеш тоді,
як з людьми ти долю зв'яжеш
в праці, радості й біді.

(Степан Жупанин)

II. Випишіть виділені іменники, розберіть їх за будовою. Які значущі частини слова ви виокремили? Визначте, яким способом утворилися ці іменники.

Розгляньте таблицю й запам'ятайте, як творяться іменники.

Спосіб творення іменників	Приклади
Префіксальний	<i>щастя – нещастя</i>
Суфіксальний	<i>ліс – лісник</i>
Безафіксний	<i>синь, юнь, біг, спуск</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>дорога – подорожник</i>
Складання основ або слів	<i>ліс і степ – лісостеп</i>
Складання скорочених основ (аббревіація)	<i>профспілковий комітет – профком, ЗОШ</i>
Перехід прикметників в іменники	<i>смачне печиво – (люблю) смачне</i>
Зрощення словосполучень	<i>мати-й-мачуха, горицвіт</i>
Переосмислення	<i>Бостон (місто), бостон (вальс)</i>

Вправа 210. Запишіть під диктування іменники. Перевірте написане, виправте помилки. Визначте способи творення іменників.

Водогін, прадід, безрукавка, Задніпров'я, синь, бджільництво, комашня, Київщина, подвір'я, пагорбок, верболози, чорнослив, мати-й-мачуха, ООН, (люблю) солодке.

Вправа 211. Ти – дослідник. Замініть вирази одним словом, записавши його поряд. Виділіть суфікс. За допомогою яких суфіксів утворюються іменники?

Зразок: спеціаліст з вищою освітою, який лікує людей, – лікар.

1. Дитина, яка навчається в школі, – ...
2. Людина зі спеціальною освітою, яка займається вирощуванням лісів, – ...
3. Молодий чоловік – ...
4. Житель Ужгорода, Києва – ...
5. Спеціаліст, що шиє чи ремонтує одяг, – ...
6. Музикант, який грає на гітарі, – ...

Довідка: гітарист, кравець, юнак, ужгородець, киянин, школяр, лісник.

Вправа 212. Ти – дослідник. Прочитайте. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова, якими членами речення вони є.

Незнайомий запитав у дівчини про її **близьких і рідних**. З **колискових** починається любов до пісні.

Прикметник, переходячи в іменник, набуває більшості граматичних ознак цієї частини мови. Але відмінкові закінчення залишаються такі, як у прикметника.

Найпоширенішим способом творення іменників є суфіксальний.

Нейтральні суфікси	Емоційно-забарвлені суфікси
<p>1. Назви людей за професією: -тель (<i>вихователь, учитель</i>); -ець (<i>кравець</i>); -ник (<i>лижник</i>); -ар/-яр (<i>секретар, тесляр, бджоляр</i>); -ор (<i>директор</i>); -ист (<i>гітарист</i>).</p> <p>2. Назви людей за місцем проживання: -ець, -анин (<i>вінничанин, нововолинець</i>).</p> <p>3. Назви неістот: -изн- (<i>білизна</i>); -ник (<i>годинник</i>); -ок (<i>гудок</i>); -ець (<i>терпець</i>); -ик (<i>лобзик</i>), -иц- (<i>палиця</i>).</p> <p>4. Абстрактні назви: -ість (<i>хворобість</i>); -izm/-изм (<i>неологізм</i>); -ств- (<i>суспільство</i>); -анн- (<i>читання</i>); -енн- (<i>мислення</i>); -інн- (<i>розуміння</i>).</p>	<p>1. Назви істот і неістот із відтінком зменшеності, пестливості: -к- (<i>яблунька</i>); -ок (<i>козачок</i>); -очок (<i>ставочок</i>); -ечок(-єчок) (<i>краєчок</i>); -иц- (<i>травиця</i>); -еньк-(-єньк) (<i>серденько</i>); -оньк- (<i>берізонька</i>).</p> <p>2. Назви істот і неістот із відтінком збільшеності, згрубілості: -иськ- (<i>вовчисько</i>); -иц- (<i>басище</i>); -ур-/-юр- (<i>ціпура, носюра</i>); -уган/-юган (<i>дідуган, вітрюган</i>); -ух- (<i>балакуха</i>); -юк- (<i>багнюка</i>); -ак- (<i>розбишака</i>).</p>

Вправа 213. Від дієслів утворіть іменники з абстрактним значенням і поясніть, за допомогою яких суфіксів ви це зробили.

Зразок: читати – читання.

Навчатися, пориватися, бажати, мислити, досягнути, наблизитися, володіти, уміти, розуміти, хотіти.

Вправа 214. Ти – перекладач. Перекладіть слова українською мовою і запишіть. Назвіть спосіб творення перекладених слів.

Úknagyapa, őserdő, kis domb, tévészerelő, ábécéskönyv, fényképezőgép, anyuci, izléstelenség, halacska, hóvirág.

Вправа 215 (з ключем). Перевір себе. Запишіть слова з довідки в тому порядку, в якому подані їх значення.

1. Бідність.
2. Те, що вариться.
3. Усі вчителі.
4. Нечесні вчинки.
5. Бадилля квасолі.
6. Здатність добре й швидко міркувати.
7. Місце, де росло просо.
8. Постійність у поглядах і почуттях.
9. Промислове вирощування тютюну.

Довідка: вірність, убогість, кмітливість, хитрощі, учительство, тютюнництво, квасолиння, просище, вариво.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв складуться два слова, пропущені у вислові Д. Павличка: «Щасливий той, хто... , але не доторкнувсь їй».

Вправа 216. Творче завдання. Розгляньте ілюстрацію. Здійсніть фантастичну подорож у світ природи, уявивши, що ви вжили чудодійний засіб і стали зовсім маленькими, завбільшки з комаху. Розкажіть про свої пригоди, опишіть все навколишнє таким, яким воно вам видалось. У творі використайте іменники зі значенням збільшеності, згрубілістості.

І. Коровай. Озеро Синевир

Довідка: каменяка, деревище, вітрище, зміюка, багнука.

Словник

горицвіт – hérics

ма́ти-й-ма́чуха – martilapú

§38. Правопис іменників.

Велика буква й лапки у власних назвах

Вправа 217. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Визначте головну думку. Випишіть з вірша спочатку загальні назви, потім – власні. Прокоментуйте, як ви їх розрізняєте.

ЗЕМЛЯ ЄВШАННА, ТОПОЛИНА

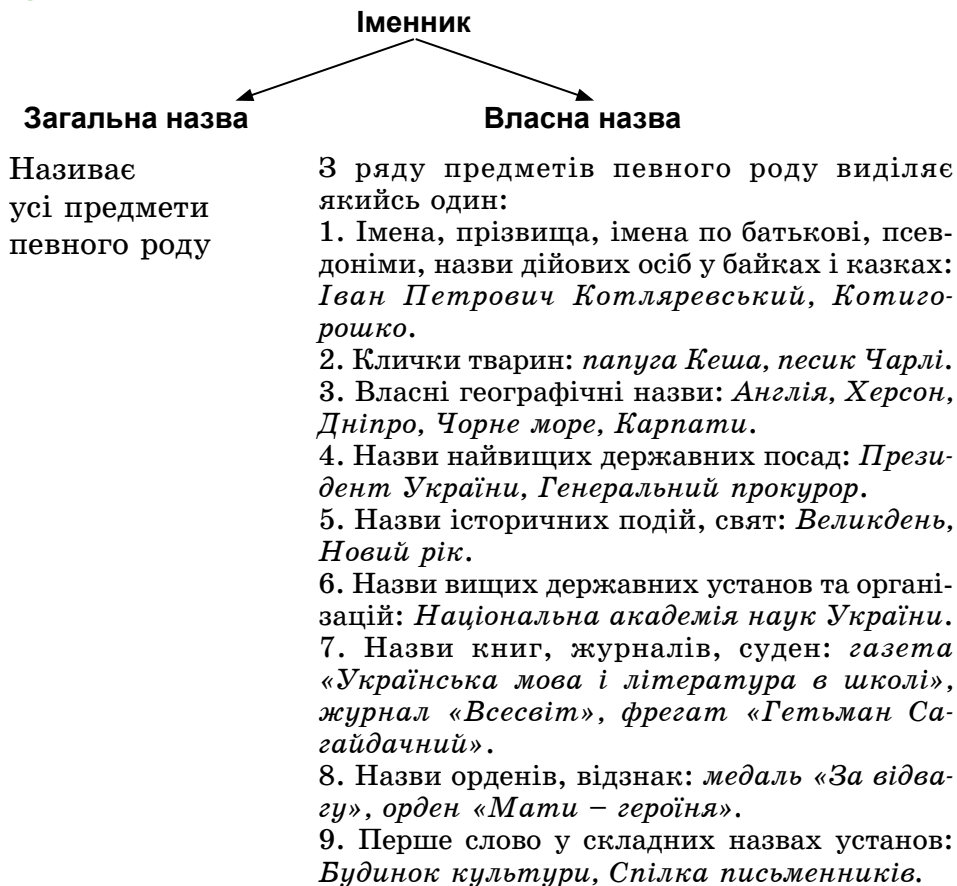
Земля євшанна, тополина,
той неповторний рідний край,
що з ним зв'язала пуповина, –
дитячих літ ясних розмай.

Тут все на світі неповторне,
тут стільки ласки і тепла,
ласкавим літеплом пригорне
кого – Дніпро, кого – Сула.

Віками вітер безупинно
горами хвилю підійма...
О земле рідна, Україно!
У світі іншої – нема (Д. Білоус).

Пригадайте!

Власні назви пишемо з великої літери. Зверніть увагу: назви газет, журналів, книжок (крім церковних), художніх і музичних творів, установ, виробів беремо в лапки.

Орфограма

Велика літера і лапки у власних назвах

Вправа 218. Прочитайте текст. Знайдіть іменники – власні назви. Зверніть увагу на правопис. Спишіть перший і останній абзаци.

Здавна батьківщиною чаю були Китай, Індія, Шрі-Ланка. Його вирощують і в Грузії, Азербайджані, Краснодарському краї Росії. Нині географія цілющого напою поширилась на Україну.

І не дивно, адже дари лісів і смарагдових лук, зокрема запашну м'яту, цвіт липи, материнку, чебрець, ромашку, звіробій, калину, інші рослини тут завжди додавали у чай, щоб поліпшити його смакові якості.

Нині запашні чаї з промовистими назвами «Яремча», «Ідеал», «Лісовий аромат», «Золоті Карпати», «Сюрприз» та інші можна придбати у фірмових магазинах. Попит на них величезний (З газети).

Вправа 219. Перепишіть речення, добираючи з дужок велику чи малу літеру. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Навколо (С, с)онця обертаються менші за нього космічні кулі. Вони звуться планетами. Їх дев'ять: (М, м)еркурій, (В, в)енера, (З, з)емля, (М, м)арс, (Ю, ю)пітер, (С, с)атурн, (У, у)ран, (Н, н)ептун і (П, п)лутон.

Але навколо (С, с)онця обертаються ще й малі планети і комети (З журналу).

Назви планет, сузір'їв пишуться з великої букви: *Марс, Земля, Сатурн, Великий Віз, Чумацький Шлях.*

Вправа 220. Напишіть під диктування іменники. Перевірте написане, виправте помилки. Поясніть орфограму.

Тарас Григорович Шевченко, річка Либідь, Дніпро, майдан Незалежності, оповідання «Морозенко», байка «Вовк та Ягня», журнал «Соняшник», Україна, Ярослав Мудрий, Шевченківська премія, журнал «Всесвіт», Київ, Львів, газета «Голос України».

Вправа 221. Творче завдання. Розгляньте фотоілюстрацію. Напишіть твір-мініатюру «Моя країна – Україна», використовуючи власні та загальні назви, наведені у довідці.

Київ. Монумент Незалежності

Довідка: Київ, Львів, Харків, Хрещатик, Софійський собор, монумент Незалежності.

Вправа 222. I. Доберіть до іменників – загальних назв іменники – власні назви (по 4 приклади).

1. Персонажі казок: ... 2. Сузір'я: ... 3. Європейські країни: ...
4. Моря: ... 5. Гори: ... 6. Вулиці... 7. Назви цукерок: ...

II. Складіть речення: а) з однорідними членами; б) з узагальнювальним словом перед однорідними членами; в) з узагальнювальним словом після однорідних членів.

Вправа 223. Творче завдання. Складіть 3–4 речення з іменниками так, щоб в одних вони виступали як загальні назви, а в інших – як власні: а) *орел* – «*Орел*»; б) *Роман* – *роман*; в) *дружба* – «*Дружба*».

Словник

звіробій – orbáncfű
запашний – illatos
попит – kereslet

промóвистий – szókimondó
смарáгдовий – smaragd
цілющий – gyógyító

§39. Не з іменниками

Вправа 224. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно уривок з народної думи. Перепишіть його. Знайдіть і підкресліть у ньому заперечну частку **не** при іменниках і визначте, з якою метою її вжито.

Ой на татарських полях,
на козацьких шляхах
не вовки-сіроманці
квляють-проквляють,
не орли-чорнокрильці клекочуть
і під небесами літають:
то сидить на могилі козак
старесенький,
як голубонько, сивесенький,
у кобзу грає-виграває,
голосно співає.

Невідомий художник.
Козак-бандурист

Вправа 225. Ти – дослідник. I. Прочитайте групи слів. Чи можна вжити слова першої групи без **не**? А слова інших груп? Виділіть у словах префікси. В якій групі слів префікс інакший? Чим є пари слів третьої групи? Спробуйте сформулювати правило написання **не**, що є **префіксом**.

1. Неук, ненависть, нероба, незабудка, негода, невід. 2. Недо-
оцінка, недолік, недоробка. 3. Неправда – брехня, нещастя – біда,
недруг – ворог, неволя – рабство.

II. Прочитайте речення. Зверніть увагу на правопис **не** з іменниками. Чим є виділені слова одне відносно одного? Спробуйте сформулювати правило написання **не**, що є **часткою**.

1. Він **не ворог**, а **друг**. 2. Результатом його вчинку стала **не слава**, а **ганьба**. 3. Це вже **не воля**, а **якесь рабство**.

Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене в початкових класах про написання **не** з різними словами. Запам'ятайте правила написання **не** з іменниками.

Не з іменниками

Пишеться разом (є префіксом)	Пишеться окремо (є часткою)
<p>1. З іменниками, що без не не вживаються: неук, ненависть, нероба.</p> <p>2. Якщо додаванням не утворюється іменник із протилежним значенням і його можна замінити синонімом без не: воля – неволя (рабство), друг – недруг (ворог).</p> <p>3. У складі префікса недо: недолік, недовіра.</p>	<p>1. Коли є протиставлення: не друг, а ворог; не воля, а рабство.</p> <p>2. Якщо в реченні щось заперечується: Він мені не друг. Порівняйте: Він мені не друг (а ворог).</p>

Орфограма «не з іменниками»:
неук, нещастя (біда); не друг, а ворог

Вправа 226. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис **не** з іменниками. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

1. Ми просто йшли; у нас нема зерна (не)правди за собою (Т. Шевченко). 2. Чує серце (не)доленьку, сказати не вміє (Т. Шевченко). 3. (Не)звичайність, чарівність цієї ночі дивує льотчика (О. Гончар). 4. (Не)сокира теше, а чоловік (Народна творчість). 5. (Не)доля вирішує: людина сама вирішує свою долю (Народна творчість). 6. Згода дім будує, а (не)згода руйнує (Народна творчість).

Вправа 227. Запишіть слова у два стовпчики: у перший – ті, що без **не** не вживаються, а в другий – ті, в яких за допомогою префікса **не** змінено лексичне значення.

Неакуратність, невдача, невіглас, невід, невістка, невміння, негода, незламність, непорядок, неухважність, непошана, немилосердя, недоробка, недоучка, небіж, недбайло.

Вправа 228. Прочитайте, розкриваючи дужки, відгадайте загадки. Запишіть загадки. Доведіть правильність виконаного завдання.

1. Круглий, та (не) місяць; зелений, та (не) діброва; з хвостом, та (не) миша. 2. Кинув (не) палку, піймав (не) галку; скубу (не) пір'я, їм (не) м'ясо. 3. Солоні, а (не) сіль; біжать, а (не) річка; блищать, а (не) золото.

Довідка: кавун, риба, сльози.

Вправа 229. Творче завдання. До іменників доберіть з довідки синоніми з префіксом **не-**. Поясніть орфограми, що трапляються у правописі слів.

Зразок: ворог – недруг.

Кривда, зневага, воля, хвороба, оригінальність.

Довідка: ненависть, необмеженість, недуг, неповторність, неправда.

Вправа 230. Замініть іменники словами з протилежним значенням, додаючи префікс **не-**. Складіть з 2–3 парами слів речення й запишіть їх.

Удача, довіра, задоволення, вимогливість, урожай, довершеність, складність.

Вправа 231. Творче завдання. Розгляньте малюнок. Зверніть увагу на те, що роблять діти. З якою метою? Розкрийте письмово зміст прислів'я «Вчення в щасті прикрашає, а в нещасті утішає», по можливості вживаючи слова з орфограмою «не з іменниками».

Словник

згода – megegyezés
незабúdка – nefelejcs

невід – halászháló
сокіра – balta, fejsze

§40. Букви -а(-я), -у(ю) в закінченнях іменників II відміни

Вправа 232. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Які тема і основна думка вірша? Який із рядків можна використати як заголовок?

Завжди люблюся жнивами –
воістину свята пора.
Турбота Господа над нами:
поля, наповнені добра.

Погладжує липневий вітер
пшениць чуприну золоту,
а десь вже зібрано в засіки
зерно добірне на току.

Є добрі хазяї й недбалі,
а Бог добро подав усім,
та не усі його зібрали,
щоб був у них з достатком дім.

Люблю жнива. Благословінням
колосяться поля у всіх.
Даруй же, Господи, прозоріння,
як слід нам ставитись до них!

(О. Лазарук)

Г. Глюк. Жнива

II. Випишіть іменники, визначте початкову форму, відміну і групу іменників.

Зразок: дні – поч. ф. день, II відм., м'яка гр.

III. Усно поставте виписані іменники II відміни в родовому відмінку однини. Чи всі вони мають однакові закінчення?

Розгляньте таблицю і запам'ятайте, за якими ознаками перевіряються закінчення іменників II відміни в родовому відмінку однини.

**Вживання та написання закінчень
іменників II відміни у родовому відмінку однини**

Закінчення <i>-а/-я</i>	Приклади	Закінчення <i>-у/-ю</i>	Приклади
Іменники середнього роду	<i>села, відра, поля, моря</i>	Іменники чоловічого роду:	<i>лісу, але: ліска</i>
Іменники чоловічого роду: назви істот і дійових осіб у байках	<i>Івана, Вовка, Діда Мороза</i>	збірні назви назви речовин, тканин	<i>буряку свинцю, ситцю</i>
назви міст, населених пунктів, інші	<i>Львова, Ужгорода</i>	назви установ і організацій	<i>заводу, інституту</i>
географічні назви з наголосом на закінченні	<i>Дніпра, Дністра</i>	назви явищ природи	<i>граду, морозу</i>
назви мір, місяців, днів	<i>метра, січня вівторка</i>	назви почуттів, дій, ознак, станів	<i>болю, співу, шуму</i>
назви чітко окреслених предметів та їх частин	<i>плуга, олівця, коридора</i>	деякі географічні назви	<i>Кавказу, Сибіру</i>
наукові терміни	<i>атома, відмінка</i>	назви зі значенням місця, простору	<i>лугу, майдану</i>
		назви ігор, танців	<i>вальсу, тенісу</i>
		слова іншомовного походження	<i>міфу, роману, стилю</i>
		префіксальні і складні безсуфіксні слова	<i>випадку, усміху, живопису</i>

Вправа 233. Інтелектуальна розминка. Запишіть іменники у два стовпчики: 1) ті, що мають закінчення *-а/-я* в родовому відмінку однини; 2) ті, що мають закінчення *-у/-ю*.

Товариш, інженер, місто, Кавказ, снігур, березень, явище, гай, стіл, учитель, хліб, звіробій, степ, вітер, телефон, сад, чардаш, угорець.

Орфограма

Букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників II відміни: *звук, Сергія; піску, Дунаю*.

Вправа 234. Перепишіть текст, розкриваючи дужки. Поясніть орфограму. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Під яскравим ранковим сонцем, під зовсім чистим, без жодної хмаринки небом від (берег) і до молочно-синьої смужки (небо-

схил) гойдалося море. Вода була в одному місці темного (колір), а в другому – сіро-зелена. Від дужого і пружного (вітер) вода (море) швидко міняла свої кольори (За Д. Ткачем).

Зразок: Душевна пісня рідного краю летить за хвилию Дніпра.

Пісня – поч. ф. пісня, I відм., м'яка гр., Н. в.

Краю – поч. ф. край, II відм., м'яка гр., Р. в.

Вправа 235. Складіть словосполучення із запропонованих слів, поставивши друге слово у формі родового відмінка однини.

Зразок: ім'я (кого?) поета, звуки (чого?) оркестру.

Порада, батько; завдання, учитель; обличчя, дядько; струмені, дощ; вікна, будинок; стіни, завод; дні, тиждень; подвір'я, школа.

Деякі іменники чоловічого роду в родовому відмінку мають паралельні закінчення *-а/-я*, *-у/-ю*. Їх вибір залежить від наголосу: *столá* – *стóлу*, *дворá* – *двóру*, *мостá* – *мóсту* та значення: *алмаз* – *алмаза* (окремий кристал); *алмазу* (мінерал); *буряк* – *буряка* (одна рослина), *буряку* (збірне); *Амур* – *Амура* (міфічна істота), *Амуру* (річки).

Вправа 236. Складіть речення зі словами: *листопа́да* (місяць) – *листопа́ду* (пора опадання листя); *каменя* (конкретний предмет) – *каменю* (матеріал).

Вправа 237 (з ключем). Перевір себе. Поставте іменники в родовому відмінку однини й запишіть у два стовпчики: у перший – із закінченням *-а/-я*; у другий – із закінченням *-у/-ю*.

1. Дніпро, гектар, облік, метал, змій, узор, Париж, квас, адресат, вокзал, тигр, згин, смичок, гнів, тютюн, пуп'янок. 2. Здогад, опікун, берет, космос, успіх, кристал, Тернопіль, світ, квадрат, мікроб, орел, вітер, удар, віск, якір, дуб, смак.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву і прочитайте 1) прислів'я; 2) закінчення вислову А. Ейнштейна: «Істина – це те, що витримує...».

Вправа 238. Творче завдання. Розгляньте репродукцію. Напишіть за поданим початком твір «Здивилися соняхи на сонце». У творі підкресліть іменники II відміни.

...Яскраво золотились соняшники. Стояли до самого обрію, пишноголові, стрункі й незліченні, і всі, як один, обернені до свого небесного взірця, до сонця...

В. Вовчок. Соняшники

Довідка: липневий ранок, рожевий прозорий схід, тепле сонечко, тендітний соняшник, яскраво-жовте суцвіття, чорноземний ґрунт.

Словник

шолóm – sisak

гойдáтися – hintázni, lengeni

небосхíл – éghajlat

дúжий – erős

§41. Букви *е, и, і* в суфіксах *-ечок, -ечк-, -ичк-, -інн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)*

Вправа 239. Ти – дослідник. Порівняйте слова, подані у першій і другій колонках. Дослідіть, від яких слів утворені слова першої колонки. Спишіть, виділяючи суфікси.

синичка – синиця

кошичок – кошик

літечко – літо

мішечок – мішок

донечка – донька

копієчка – копійка

Іменникові суфікси	Правопис	Приклади
-ечок(-єчок-), -ечк- (у зменшено-пестливих назвах)	е	<i>мішечок, піріжечок, стежечка</i>
-ичок, -ичк- (у зменшено-пестливих назвах, утворених від слів із суфіксами -ик, -иц(я))	и	<i>котичок (котик); часничок (часник); паличка (палиця); розумничка (розумниця)</i>

Орфограма

Літери **и, е (є)** в суфіксах **-ичк-, -ичок-, -ечк-, (-єчк-), -ечок (-єчок)**

Вправа 240. Прочитайте речення. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть вживання суфіксів. У виділених словах визначте орфограму, передайте ці слова звуковим записом і вимовте їх відповідно до правил орфоєпії.

1. Сяяло сонце, яке хотілося назвати **сон..чком** (*В. Чемерис*). 2. Рости, рости, **жит..чко**, на лану! (*Олександр Олесь*). 3. В'ється між полями **стеж..чка** крута (*А. Малишко*). 4. Коли полину у далекі мандри, візьму з собою **вузл..чок** землиці (*П. Перебийніс*).

Вправа 241. Творче завдання. I варіант. Від іменників за допомогою суфіксів **-ичок-, -ечок (-єчок)** утворіть нові іменники, запишіть їх і виділіть суфікси.

Зразок: рушник – рушничок.

Вузлики, кошик, столик, котик, вогник, крючок.

II варіант. Від іменників за допомогою суфіксів **-ичк(а), -ечк(а)** утворіть нові іменники, запишіть їх і виділіть суфікси.

Зразок: кішка – кішечка.

Подушка, книжка, смужка, ложка, пшениця, сестриця.

Вправа 242. Спишіть пари слів, розставляючи наголоси в іменниках. Зверніть увагу, на який суфікс падає наголос, на який – ні. Сформулюйте висновки.

Говорити – говоріння
майорити – майоріння
творити – творіння
сидіти – сидіння

піднести – піднесення
вивчити – вивчення
бачити – бачення
прагнути – прагнення

В іменниках, утворених від дієслів, під наголосом вживається суфікс **-инн(я)**, без наголосу – **-енн(я)**.

Вправа 243. Від дієслів утворіть іменники, виділіть у них суфікси. Слова запишіть парами. В утворених іменниках поставте наголос. Визначте орфограму.

Зразок: горіти – горі́ння

Мислити, досягнути, наблизитися, володіти, уміти, розуміти, хотіти.

Вправа 244. Ти – дослідник. Спишіть іменники, виділяючи суфікси. Усно назвіть слово, від якого ці іменники утворені. Дослідіть, яким способом вони утворені. Якого висновку можна дійти? Визначте орфограму.

Картоплиння, гарбузиння, квасолиння, бурячиння, коріння, каміння, насіння, печиво, мереживо, плетиво, морозиво, паливо, прядиво, вариво.

Іменникові суфікси	Правопис	Приклади
-инн(я) (у збірних назвах) -інн(я) (у деяких збірних іменниках)	инн	лушпиння, павутиння, волосіння, каміння, ко- ріння, насіння
-ен(я), -єн(я) (у назвах малят)	ен	кошеня, цуценя, змієня
-ив(о) (у збірних назвах)	ив	вариво, печиво, паливо Винятки: марево, маєво

Орфограма

Літери **и, і, е(є)** в суфіксах **-инн(я), -інн(я), -енн(-єнн)(я)**

Вправа 245. Утворіть від слів словосполучення «прикметник + іменник».

Зразок: варити – вариво; смачне вариво.

Молоти, читати, мережити, плести, морозити, прясти, місити, марити.

Вправа 246. Ти – перекладач. Перекладіть і запишіть українською мовою. Поясніть правопис іменників.

Ihlet, felháborodás, zizegés, susogás, lobogás, csipke, kötés, fűtőanyag, fonál.

Вправа 247. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, пропущені букви. Перевірте написане, виправте помилки. Усно поясніть правопис слів, у яких були пропущені букви. Визначте в них орфограми. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

НА ГОРОДІ

Город – як квітн..к. Хто не був у ясну ніч на городі, приди-
віт..ся. Глян..те, як блідо-зелену листату капусту обм..режив
міс..ць золотими ниточ..ками. Глян..те на гарбуз..ння, що в
н..ому стоять калю..ки ро..топленого золота. Глян..те на р..ди
голованів-соня..ників, що ро..біглися по межах. Подивіт..ся на
картоплю, на буряки, на все те добро, що ним нато..тана св..та
з..мелька (За С. Васильченком).

Вправа 248. Творче завдання. I. Розгляньте малюнок. Запишіть, як пестливо
ці тваринки й звірі називають своїх дітей.

Зразок: кішка – кошеня.

Гуска, сова, горобець, ворона, курка, качка.

II. Складіть казку за малюнком «Про що говорять маленькі звірята».

Словник

майоріння – lobogás
мереживо – csipke
натхнення – ihlet

пáливо – fűtőanyag
плéтиво – kötés, horgolás
прядиво – fonal, fonadék

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У якому рядку всі іменники незмінювані?

- А Мадам, розкіш, вуаль, шосе
- Б Міледі, шампунь, ампула, туш
- В Депо, фортепіано, соло, кафе

2. У якому рядку перелічені суфікси, за допомогою яких тво-
ряться іменники зі зменшувально-пестливим значенням?

- А -есеньк-, -юсіньк-, -еньк-
- Б -ува-, -л-, -в-
- В -ськ, -зьк, -цьк

3. У якому рядку перелічені суфікси, за допомогою яких творяться іменники із відтінком збільшеності, згрублості?

А -ізм-, -изм-, -інн-

Б -ищ-, -ур-, -юр-, -ух-

В -ник-, -ист-, -тор-

4. У якому рядку всі слова – іменники – власні назви:

А (К, к)утаїсі, (В, в)олинь, (П, п)олин, (М, м)оре

Б (Д, д)ніпро, (Д, д)есна, (Д, д)онбас, (Д, д)он

В (Ш, ш)вченко, (П, п)оет, (К, к)обзар, (К, к)нига

5. Позначте рядок, у якому всі іменники пишуться разом.

А (не)доля; (не)роба; (не)друг

Б (не)друг, а ворог; (не)года; (не)довір'я

В (не)забудка; (не)сон, а дійсність; (не)сподіванка

6. У якому рядку подано правильні форми родового відмінка іменників II відміни?

А Слуху, Львова, Донбасу, туману

Б Гектару, спогаду, волейбола, стола

В Студента, стадіона, розуму, спогаду

7. У якому рядку всі іменники написані правильно?

А Мариво, паливо, вивчення

Б Вирішння, добрево, бурячиння

В Маєво, прагнення, картоплиння

§42. Написання та відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові

Вправа 249. Поетична хвилинка. Прочитайте уривки з віршів. Випишіть іменники – імена людей, зробіть морфологічний розбір.

Блукав по ярмарках [Остап Вересай]
із кобзою старенькою своєю,
про Федора безрідного співавши,
про правду й кривду – на науку людям.

(М. Рильський)

Ой сяду я під хатою,
на вулицю гляну,
як то тії дівчаточка
без своєї Ганни,
без моєї Ганнусеньки
у хрещика грають.

(Т. Шевченко)

Зразок: Галя – імен., поч. ф. Галя, власн., істота, жін. р., Н. в., м'яка гр., підмет.

Вправа 250. Ти – дослідник. До кожного прізвища запишіть повне ім'я та по батькові відомих українських письменників. Визначте будову імен по батькові. Звертєся з таблицею.

Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, Л.І. Глібов, О.Ю. Кобилянська, Л.П. Косач (Леся Українка), Л.В. Костенко, В.А. Симоненко.

Чоловічі та жіночі імена по батькові

Чоловічі суфікси -ович, -йович, -ич(-іч)	Жіночі суфікси -івн(а), -ївн(а)
Іван – Іванович	Іван – Іванівна
Павло – Павлович	Павло – Павлівна
Василь – Васильович	Василь – Василівна
Аркадій – Аркадійович	Аркадій – Аркадійівна
Ігор – Ігорович	Ігор – Ігорівна
Але:	Але:
Ілля – Ілліч	Ілля – Іллівна
Лука – Лукич	Лука – Луківна
Хома – Хомич	Хома – Хомівна
Яків – Якович	Яків – Яківна
Сава – Савич, Савович	Сава – Савівна
Микола – Миколайович	Микола – Миколаївна

Вправа 251. До імен додайте суфікси **-ович-**, **-івн(-ївн-)** і запишіть за зразком. Усно визначте, до якої відміни належать ці імена.

Зразок: Мирослав – Мирославович, Мирославівна.

Віктор, Валентин, В'ячеслав, Дем'ян, Геннадій, Євген, Микола, Анатолій, Лука, Яків, Сава.

Чоловічі й жіночі імена по батькові відмінюють, як іменники відповідної відміни і групи.

Вправа 252. Прочитайте словосполучення. Імена та імена по батькові поставте у потрібному відмінку. Звертєся з таблицею.

Напишіть Ганн... Никифор... Рибак; з'ясуйте у Марі... Юрі... Дяченко; повідомте Вір... Мефоді... Макарову; зустріться з Софі... Костянтин... Глушко; зошит Ірин... Віталі... Черненко; книжка Наді... Петр... Пугач; зайдьте до Ольг... Михайл... Янченко; зустріньте Валер... Миколайович...; отримайте від Ганн... Олексіївн...; познайомтесь з Ірин... Зіновіївн... .

Відмінювання чоловічих і жіночих імен та імен по батькові

Н.	<i>Микола Валерійович Іван Лукич</i>	<i>Галина Валеріївна Ганна Луківна</i>
Р.	<i>Миколи Валерійовича Івана Лукича</i>	<i>Галини Валеріївни Ганни Луківни</i>
Д.	<i>Миколі Валерійовичу Івану Лукичу</i>	<i>Галині Валеріївні Ганні Луківні</i>
Зн.	<i>Миколу Валерійовича Івана Лукича</i>	<i>Галину Валеріївну Ганну Луківну</i>
Ор.	<i>Миколою Валерійовичем Іваном Лукичем</i>	<i>Галиною Валеріївною Ганною Луківною</i>
М.	<i>Миколі Валерійовичу Івану Лукичу</i>	<i>Галині Валеріївні Ганні Луківні</i>
Кл.	<i>Миколо Валерійовичу Іване Лукичу</i>	<i>Галино Валеріївно Ганно Луківно</i>

Вправа 253. Гра. Провідмініайте імена по батькові своїх батьків, учителя української мови. Визначте закінчення. Складіть з ними по 2 речення, у яких імена по батькові були б у родовому та орудному відмінках. Виграє той, хто найшвидше правильно виконає завдання.

Вправа 254. І. Прочитайте і перекажіть текст. Спишіть виділені курсивом частини тексту, поставивши імена та імена по батькові у відповідному відмінку. Аргументуйте свій вибір.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

Народився майбутній великий поет України 9 березня 1814 року в родині селян-кріпаків (Григорій Іванович) та (Катерина Якимівна) Шевченків.

Крім (Тарас) в сім'ї було ще четверо дітей: (Микита, Катерина, Ярина та Йосип).

У 1825 році помирає батько, висловивши знаменне пророцтво щодо майбутнього сина: «Синові (Тарас) з мого господарства нічого не треба, він не буде абияким чоловіком; з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе» (*За зб. «Історичні постаті: від сивої давнини до сьогодення»*).

II. Випишіть з тексту імена та імена по батькові, запишіть у формі кличного відмінка.

Зразок: Ганна Іванівна – Ганно Іванівно.

Словник

з'ясувати – tisztázni megmagyarázni

хрещик – gyermek játék

§43. Повторення вивченого про іменник. Розбір іменника як частини мови

Вправа 255. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Випишіть іменники, поставте їх у початковій формі. Визначте рід, число, відмінок, відміну, групу.

А волошок, маку скільки!
Материнка, сокирки,
і дзвіночки, і васильки –
все нам добре на вінки.
(*К. Перелісна*)

Зразок: конвалією – *поч. ф.* конвалія, *жін. р., одн., Ор. в., I відміна, м'яка гр.*

Вправа 256. Прочитайте речення. Запишіть іменники, розкриваючи дужки. Аргументуйте написання.

1. Стримуючи (не)терплячку, він повернувся на кухню (*Г. Штонь*). 2. Ти мені (не)мати, (не)сестриця, (не)роздолля лагідне моє (*А. Малишко*). 3. Затоплю (не)долю дрібними сльозами, затопчу (не)волю босими ногами (*Т. Шевченко*).

Вправа 257. Запишіть речення під диктування. Перевірте написане, виправте помилки. Підкресліть іменники як члени речення. Зробіть морфологічний розбір іменників визначеного вчителем речення. Користуйтеся схемою та зразком розбору іменника як частини мови.

Овочі – цінний продукт харчування. Їх вирощують на полях, городах, у теплицях. Різні овочі потребують різних умов для вирощування. Більшість овочів теплолюбні. Найкращий урожай вони дають на ґрунтах, багатих на поживні речовини і вологу. По всій Україні вирощують цибулю, часник, моркву, капусту, огірки, помідори (*За Т. Байбарою*).

СХЕМА МОРФОЛОГІЧНОГО РОЗБОРУ ІМЕННИКА

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід
7. Число (має однину і множину чи лише одну з них).
8. Відміна; група (для іменників I і II відмін).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

Овочі – цінний продукт харчування.

Зразок усного розбору

Продукт – іменник, початкова форма продукт, загальна назва, неістота, чоловічий рід, однина, називний відмінок, друга відміна, тверда група, у реченні виконує роль присудка, пишеться з маленької букви.

Зразок письмового розбору

Продукт – імен., поч. ф. продукт, заг., неістота, чол. р., одн., Н. в., тв. гр., присудок.

Вправа 258. Вставте на місці крапок потрібні прийменники і поставте іменники у відповідному відмінку. Визначте відмінок іменників.

Зразок: дивитись ... (хлопець) – дивитись на хлопця (Зн. в.).

Підійти ... (учень); сердитися ... (хлопець); розмовляти ... (дівчина); задивитися ... (озеро); зупинитися ... (сад).

Вправа 259. Творче завдання. Розгляньте фотоілюстрацію. Напишіть твір-мініатюру «У світі тварин». Використайте і виділіть у тексті іменники IV відміни.

Вправа 260. Ти – дослідник. I варіант. До слова **повістю** доберіть 2–3 приклади на те ж правило вживання однієї та двох букв перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни.

II варіант. Наведіть приклад іменника спільного роду. Складіть з ним два речення так, щоб в одному цей іменник називав особу чоловічої статі, а в другому – жіночої.

Словник

а́грус – köszméte

тепліця – üvegház, melegház

поживні речовини – tápanyag

харчува́ння – táplálkozás

**ПІДГОТОВКА ДО ТЕМАТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ
ЗА ТЕМОЮ «ІМЕННИК»**

1. Виділіть іменник:

А світлий **Б** світить **В** свічка

2. Який відмінок іменника вживається при звертанні?

А давальний **Б** родовий **В** кличний

3. Укажіть іменник – назву неістоти:

А школяр **Б** липа **В** заєць

4. Позначте іменник, який має лише форму однини:

А стіл **Б** тарілка **В** м'ясо

5. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до IV відміни:

А немовля, гуся, козеня
Б стіжок, штани, молоко
В країна, любов, селянин

6. Позначте рядок, у якому при написанні імені по батькові допущено помилку:

А Тимофіївна, Тимофійович
Б Віталівна, Віталійович
В Яківна, Якович

7. Позначте рядок, у якому всі іменники з не пишуться разом:

А (не)безпека, (не)ук, (не)вістка
Б (не)золото, (не)воля, (не)майбутнє
В (не)борак, (не)учасник, (не)мрія

8. Позначте рядок, у якому всі іменники в родовому відмінку мають закінчення -а(-я):

А метр, олівець, відмінок
Б град, село, вальс
В завод, буряк, коридор

9. Установіть відповідність між рядком іменників і способом їх творення:

1) суфіксальний
2) префіксальний
3) префіксально-суфіксальний
А позолота, оселя, провесінь
Б стінгазета, криголам, кінотеатр
В запускати, подорожник, непорушний
Г ставок, молодіжний, круглесенький

10. Установіть відповідність між іменником і відміною, до якої він належить:

1) перша	А ягня
2) третя	Б мати
3) четверта	В краса
	Г Іван

11. Установіть відповідність між іменником II відміни й групою, до якої він належить:

1) тверда	А прожектор
2) мішана	Б теля
	В обличчя

§44. Твір-опис за репродукцією в художньому стилі

Вправа 261. Творче завдання. I. Розгляньте репродукцію картини.

А. Кашшай. Гірський пейзаж

II. Дайте відповіді на запитання.

1. До якого жанру належить ця картина?
2. Чи можна визначити її тему?
3. Яка пора року зображена на ній?
4. Які кольори є на картині? Простежте, пересуваючись поглядом від нижнього краю ілюстрації до верхнього, як поєднуються барви, як одна вбирає півтони іншої.
5. Що передає красу природи?
6. Чим приваблює вас ілюстрація? Яке враження створює?

III. Ознайомтеся з лексичним матеріалом до твору. Доберіть власні приклади.

Небо	<i>сріблясто-біле, холодне, далеке, зимове, застигле</i>
Хмари	<i>біло-фіолетові, розтягнуті, пухнасті</i>
Гори	<i>круті, високі, мальовничі, близькі, далекі, схил, підніжжя (гори)</i>
Ліс	<i>хвойний, дрімучий, густий; спить, загорнувшись у кришталеві шати</i>
Дерева	<i>смереки, сосни, ялини, високі, стрункі, молоді, мов сторожа у льодяних панцирах</i>
Повітря	<i>свіже, чисте, морозне, прозоре, імлісте; здається, аж скрипить від морозу</i>
Сніг	<i>білий, чистий, свіжий, глибокий, вкриває землю пухкою ковдрою, голубий з рожевими відблисками</i>
Мороз	<i>сильний, тріскучий</i>
Лижники	<i>поодинокі, заворожені чарами зимового вечора</i>
Барви	<i>біла, сіра, сріблясто-сіра, голуба, фіолетова, рожево-синя, синьо-зелена.</i>

Вправа 262. Творче завдання. Уявіть себе екскурсоводом художньої виставки, на якій експонується картина А. Кашшая «Гірський пейзаж». Складіть план опису і художній опис картини, використовуючи відомі вам художні засоби.

§45. Прикметник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Вправа 263. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Випишіть з тексту прикметники, визначте їх рід, число, відмінок.

Що прикметник означає?	і про місяць, і про сонце,
Він прикмети називає –	ще й загляне у віконце.
всі ознаки визначає.	Всі ознаки добре знає,
Розуміється на всьому:	слово точне добирає.

Вправа 264. Інтелектуальна розминка. Поділіться на групи. Обговоріть у малих групах подані пари слів. До яких частин мови вони належать? Доведіть. Яка різниця в значеннях слів? Озвучте свої висновки. Порівняйте їх із наведеним нижче правилом.

Розумний – розумник; добрий – доброта; лінивий – лінощі;
охайний – охайність; сумлінний – сумлінність; працелюбний –
працелюбність; чорний – чорнота.

Вправа 265. Ти – дослідник. Порівняйте ліву і праву колонки. В якій із них подається більш повна, більш точна інформація? За рахунок уведення яких слів? До якого іменника відноситься кожне з уведених слів? Назвіть його рід, число та відмінок. У якому роді, числі та відмінку стоять прикметники? Яким членом речення вони є?

Мій день дуже насичений. Мій робочий день дуже насичений.
Я роблю зарядку. Я роблю ранкову зарядку.
О дев'ятій розпочинається О дев'ятій розпочинається мій
мій день. шкільний день.

Прикметником називається самостійна частина мови, що виражає назву ознаки предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чий?* Наприклад: *корисний вчинок, корисна річ, корисне зілля, корисні копалини.*

Прикметник завжди відноситься до іменника, який він пояснює, і узгоджується з ним, тобто ставиться в тому ж роді, числі та відмінку, що й іменник.

У словосполученні прикметник найчастіше буває залежним словом, а в реченні – означенням, рідше – присудком.

Вправа 266. Спишіть речення, вставляючи замість запитань слова з довідки. Підкресліть прикметники як члени речення, визначте їх рід, число, відмінок.

1. Режим – дуже (яка?) річ. Твій організм – немов годинник. 2. Якщо організм завести на (яке?) виконання (яких?) справ, то він буде працювати добре. 3. (Який?) ранок кличе тебе на (які?) справи. 4. Своїм (яким?) кольором напиши: «(Який?) час»

Довідка: вчасне, важлива, звичних, великі, гарний, вільний, улюбленим.

Вправа 267. Доповніть прислів'я прикметниками з довідки, ставлячи їх у потрібній формі.

1. ... праця краща за ... безділля. 2. На ... роботу дивитися – ... не бути. 3. ... руки не рідня ... голові. 4. ... роботи на завтра не відкладай. 5. По ... праці ... обід.

Довідка: нинішній, солодкий, ситий, лінивий, розумний, гіркий, маленький, великий, чужий.

Словник

насичений – telített, tömény

сумлінний – lelkiismeretes

§46. Способи творення прикметників

Вправа 268. Інтелектуальна розминка. Запишіть групи прикметників. Позначте значущі частини слів. Після кожної групи прикметників запишіть назву способу творення.

1. Малюсінський, гарнесенький, французький, угорський, синюватий –
2. Прехороший, передсвятковий, замалий, непоганий –
3. Подорожник, закарпатський, придністровський, надвечірній –
4. Жовтогарячий (жовтий, гарячий), історико-філологічний (історичний, філологічний), багатоденний (багато днів), сонцезахисний (сонце, захисний) –

Пригадайте!

Найпоширеніші способи творення прикметників:

1. Суфіксальний (*синенький, денний*).
2. Префіксальний (*зависокий, неправий*).
3. Суфіксально-префіксальний (*безмежний, прибережний*).
4. Складання слів або основ (*фізико-математичний, шеститисячний, червоногарячий*).

Вправа 269. Робота в парах. Спишіть прикметники, визначаючи частини слова, за допомогою яких їх утворено. Назвіть спосіб творення прикметників. Звіртеся з товаришем, свій вибір обґрунтуйте, отримайте його підтвердження від учителя.

Прегарний, безграмотний, неписьменний, київський, безжальний, синьо-жовтий, вельмишановний, чесний.

Вправа 270. Доберіть до слів спільнокореневі прикметники й уведіть утворені слова в речення. Назвіть спосіб творення.

Україна, місто, дорога, Закарпаття, вода, радість.

Вправа 271. Спишіть уривок тексту, утворюючи від іменників у дужках прикметники та узгоджуючи їх із залежними іменниками. Виділене слово розберіть за будовою. Яка це форма прикметника?

Красуня ялинка, Дід Мороз і Снігуронька – головні герої Нового року.

Тепер загляньмо у біографію (основа) героя зими і (Новий рік) свят Діда Мороза. Це, виявляється, ще дуже (молодь) дідусь, **наймолодший** від усіх (казка) персонажів, бо народився він лише у ХІХ столітті. Прообразом Діда Мороза є, очевидно, (популярність) у багатьох народів світу Санта Клаус (*З календаря*).

Вправа 272. Від іменників, узятих у дужки, утворіть прикметники, потім з кожним із наступних слів утворіть словосполучення. Назвіть спосіб творення прикметників. У якому значенні – прямому чи переносному – вжито словосполучення, утворене з виділених слів?

(Ялина) гілка, прикраса; (блиск) гірлянди, іграшки; (зелень) гілка, ялинка; (срібло) дощик, дзвіночок; (сніг, білий) поле; (перед святом) приготування; (різні кольори) іграшки.

Словник

жовтогарячий – narancssárga,
narancsszínű

прообраз – mintakép, példakép

§47. Якісні, відносні, присвійні прикметники. Перехід прикметників з одного розряду в інший

Вправа 273. Ти – дослідник. Порівняйте прикметники. У чому полягає різниця між прикметниками різних груп? Щоб відповісти на це запитання, попередньо з'ясуйте таке:

1. Які з прикметників називають ознаки, що можуть проявлятися більшою або меншою мірою?
2. Які з них вказують на відношення до інших предметів, дій чи обставин?
3. Які з цих прикметників вказують на належність предмета комусь?
4. На які питання відповідають прикметники кожної групи?
5. Спираючись на власні спостереження, спробуйте самостійно обґрунтувати назви груп прикметників за значенням в українській мові.

Порівняйте ваші висновки з правилами.

Групи прикметників за значенням

Якісні	Відносні	Присвійні
новий мудрий простий синій довгий	робочий шкільний учнівський товариський дружний	братів (портфель) Маріїн (зошит) Іванкова (помилка) мамина (порада) лисяча (нора)

Якісні прикметники відповідають на питання *який?* і називають ознаки предметів, які можуть проявлятися більшою або меншою мірою. Вони можуть поєднуватися зі словами *дуже*, *трохи*. Наприклад: *простий – дуже простий, трохи короткий*.

Відносні прикметники відповідають на питання *який?* і вказують на відношення одного предмета до іншого або до якоїсь дії чи обставини. Їх можна замінювати іменниками, дієсловами, прислівниками. Наприклад: *учнівський зошит – зошит учня; дружний клас – клас, у якому дружать*.

Присвійні прикметники відповідають на питання *чий?* і вказують на належність предмета людині або тварині. Наприклад: *мамина порада – порада мами; лисяча нора – нора лисиці.*

Увага!

У зв'язку зі здатністю прикметників широко вживатися в **переносному значенні** може відбуватися взаємоперехід прикметників з одного розряду в інший. У таких випадках за звуковою формою прикметник належить до одного розряду, а за значенням – до іншого. В українській мові розрізняють такі підрозряди прикметників за значенням:

- 1. Якісно-відносні:** *важка промисловість, легка атлетика, жовта раса.*
- 2. Відносно-якісні:** *волошкові очі* (кольору волошки); *лимонний колір* (жовтий, як лимон); *залізна воля* (міцна, мов залізо).
- 3. Присвійно-відносні:** *собача* (яка, а не чия) *згряя; ослича впертість; дідівські методи.*

Вправа 274. Перевір себе. Оберіть правильну відповідь.

- 1. У якому рядку всі прикметники якісні?**
А Чиста хустинка. Серцевий напад. Зміїне кубло.
Б Гарна новина. Ольжин зошит. Телевізійне шоу.
В Широке поле. Глибока річка. Солодкий мед.
- 2. У якому рядку всі прикметники відносні?**
А Новий будинок. Кисле молоко. Офіцерський загін.
Б Зимовий день. Золотий ланцюжок. Міський парк.
В Ведмежа послуга. Літня спека. Гарне обличчя.
- 3. У якому рядку всі прикметники присвійні?**
А Курячий дзьоб. Марусина книга. Лисяча нора.
Б Військові маневри. Синє море. Правий берег.
В Українська мова. Фізичний кабінет. Міцний мир.

Вправа 275. Прочитайте текст. Випишіть окремо якісні й відносні прикметники. Усно доведіть правильність виконаного завдання.

Вам, очевидно, знайома ситуація, коли кілька однокласників товаришують. Проте кожний має близького друга, який живе деінде або навчається в сусідній школі. Зрозуміти тонку грань між дружбою та товаришуванням допомагає прикметник «товариський», тобто «той, який любить і вміє спілкуватися з різними людьми». Отже, товаришування охоплює широке коло людей. Воно ґрунтується на почуттях взаємної прихильності, симпатії, доброзичливості (*За О. Данилевською та О. Пометун*).

Вправа 276. Творче завдання. Спишіть, розділивши словосполучення на три групи: з якісними, відносними та присвійними прикметниками. Вживаючи ці словосполучення, складіть 3–4 пов'язаних змістом речення про стосунки в класі.

Товариські відносини, міцна дружба, людські стосунки, Олина обіцянка, класний колектив, вірний друг, Миколин конспект, робочий графік, сміливий вчинок.

Вправа 277. Замініть виділені іменники прикметниками. До якої групи за значенням ці прикметники належать?

Зразок: завдання на сьогодні – сьогоднішнє завдання.

Досвід життя, збори батьків, зошит учня, день узимку, стосунки між товаришами, порада друга.

Вправа 278. Утворіть присвійні прикметники від наведених слів, уведіть їх у речення.

Зразок: тітка – тітчин. Тітчин подарунок мені сподобався.

Сестра, дядько, прадід, тато, мама, бабуся, Марія, Петро, школяр, учень.

Вправа 279. Інтелектуальна розминка. Знайдіть у кожній групі зайве словосполучення. Свою відповідь обґрунтуйте.

1. Мамина ковдра, тепла ковдра, Маріїн фартушок. 2. Холодна зима, зимовий одяг, новорічні свята. 3. Святковий день, щоденні турботи, мамина турбота. 4. Гарний настрій, святковий настрій, урочистий настрій.

§48. Ступені порівняння якісних прикметників. Творення форм вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників

Вправа 280. Розгляньте малюнки. Яким можна назвати першого хлопчика? А другого у порівнянні з першим? Порівняйте коси у дівчаток.

Василь Дмитро Катя Юля

Якісні прикметники, крім звичайної форми, мають ще **вищий** і **найвищий** ступені порівняння, які позначають різну міру певної якості.

Вищий ступінь вказує, що в одному предметі більше якості, ніж в іншому. Вищий ступінь вживається зі словами *за, від, ніж*. Наприклад: *Василь вищий за Дмитра. У Каті довша коса, ніж у Юлі.*

Найвищий ступінь вказує, що якийсь предмет порівняно з усіма подібними має найбільше даної якості: *Василь – найвищий у класі. У Ілдіко найдовша коса. Василь вищий за всіх.*

Не всі якісні прикметники мають форми вищого й найвищого ступенів, але **різна міра ознаки** може бути виражена **іншими засобами**:

суфіксами: *низесенький, страшений*;

префіксами: *прегарний, надзвичайний*;

складанням основ (або повторенням основ): *густо-синій, червоногарячий, зелений-зелений.*

Не мають ступенів порівняння й прикметники, які означають: **сталу ознаку** (*німий, босий, мертвий, лисий, сліпий*); **назви кольорів**, що утворилися за подібністю до інших предметів (*шоколадний, кремовий*), **назви мастей** (*гнідий, вороний*).

Вправа 281. Спишіть прислів'я. Підкресліть прикметники вищого ступеня порівняння однією лінією, найвищого – двома.

1. Де дружніші, там і миліші. 2. Іти вдвох – дорога коротша. 3. Добрий сусід – найближча родина. 4. У друга вода солодша від вражого меду. 5. Одежа краща нова, друзі кращі старі. 6. Краще така-сяка хата, ніж чужа палата. 7. Чуже миле, своє наймиліше; чуже святе, своє найсвятіше. 8. Коли люди до тебе добрі, то ти будь ще добрішим (*Народна творчість*).

Вправа 282. Інтелектуальна розминка. Прочитайте загадки і відгадайте їх. Спишіть. Знайдіть прикметники у формах вищого і найвищого ступенів порівняння та підкресліть слова, за допомогою яких до них приєднані іменники.

1. Що людині солодше, ніж мед, миліше, ніж друг? 2. Біліша від снігу, чорніша від сажі, вища за хату, нижча за траву. 3. Хто має вуса довші від ніг? 4. Живуть п'ять братів, один від одного менший.

Відгадки: пальці, сон, сорока, рак.

Вправа 283. Ти – дослідник. Спишіть прикметники. Визначте значущі частини слова. Усно сформулюйте висновки про те, як творяться вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. Звірте свої висновки з таблицею наприкінці вправи.

Вищий ступінь: гарний – гарніший, більш (менш) гарний, теплий – тепліший, більш (менш) теплий; довгий – довший, більш (менш) довгий, тонкий – тонший, більш (менш) тонкий.

Найвищий ступінь: гарний – найгарніший, якнайгарніший, найбільш (найменш) гарний, гарніший за всіх; довгий – найдовший, якнайдовший, найбільш (найменш) довгий, довший за всіх.

Утворення ступенів порівняння прикметників

Ступінь	Форма	Як утворено
Вищий	Проста	За допомогою суфіксів <i>-иш, -ш</i>
	Складена	За допомогою слів <i>більш</i> або <i>менш</i>
Найвищий	Проста	Додаванням до прикметників вищого ступеня префікса <i>най-</i>
	Складена	Додаванням до прикметників найвищого ступеня префіксів <i>що-, як-</i>
	Складена	Додаванням до початкової форми прикметників слів <i>найбільш</i> або <i>найменш</i>
	Складена	Форма вищого ступеня + слова <i>від усіх, над усе</i>

Увага!

<p>Неправильно самий розумний найбільш розумніший один розумніший другого</p>	<p>Правильно найрозумніший найбільш розумний один розумніший від (за) іншого (ніж інший)</p>
--	---

Вправа 284. Поетична хвилинка. Позмагайтеся у виразному читанні вірша. Випишіть прикметники найвищого ступеня, через тире запишіть усі варіанти форми найвищого ступеня. Від інших прикметників утворіть всі можливі форми вищого ступеня.

Зразок: найпрекрасніша – якнайпрекрасніша, щонайпрекрасніша; найбільш прекрасна; прекрасніша від усіх; прекрасніша над усе; щаслива – щасливіша, більш (менш) щаслива.

Найпрекрасніша мати щаслива, Але правди в брехні не розмішуй,
найсолодші кохані вуста, не ганьби все підряд без пуття,
найчистіша душа незрадлива, бо на світі той наймудріший,
найскладніша людина проста. хто найдужче любить життя.

(В. Симоненко)

Вправа 285. Ти – дослідник. Простежте, які звукові зміни сталися у наведених прикметниках внаслідок творення вищого ступеня за допомогою суфікса *-ш-*. Запам'ятайте їх написання. Уведіть по два прикметники вищого і найвищого ступенів у речення.

1. Високий – вищий, товстий – товщий (*і товстіший*), красивий – краший. 2. Важкий – важчий, тяжкий – тяжчий, дужий – дужчий, вузький – вужчий, близький – ближчий, низький – нижчий, дорогий – дорожчий. 3. Довгий – довший.

Вправа 286. Утворіть прикметники вищого і найвищого ступенів. Складіть з ними речення.

Яскравий. Теплий. Гарний. Глибокий.

Вправа 287. Ти – редактор. Спишіть текст, виправивши помилки.

Наближається самелюблене свято – Новий рік. Найбільш нетерплячіші вже мріють про новорічні розваги, подарунки. Варто подумати вже і про ялинку. Всім хочеться, щоб саме їхня була найпишна, найзапашна, найгарна. Самою доброю буде ялинка у горщику. Нею можна буде милуватися довго, а потім висадити у садок чи на лісову галявину.

Вправа 288. Спишіть, розкриваючи дужки, поставивши прикметники в необхідній за змістом відмінковій формі.

МОЇ КАНІКУЛИ

Іде останній тиждень першого семестру. Він здається мені (довший), ніж попередні. Я думаю про (найвеселіший) і (найдовгоочікуваніший) свято у році.

А зимові канікули! Скільки планів! Я навчуся спускатися на лижах з (найвищий) і (найкрутіший) гори. Я стану (найвправніший) ковзанярем серед друзів. Прочитаю (найцікавіший) книжки...

Ех, якби хоча б частина моїх мрій здійснилася... . Не було б (щасливіший) людини за мене...

Вправа 289. Творче завдання. За зразком попередньої вправи напишіть невеликий твір «Я мрію про незабутні зимові канікули». Вживайте форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників.

Словник

враження – benyomás

урочистий – ünnepélyes

довгоочікуваний – várva várt

ковзаняр – korcsolyázó

вправний – ügyes

вражий – ellenséges

§49. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання

Вправа 290. Ти – дослідник. Порівняйте дві групи прикметників. Виділіть закінчення й основу. Вкажіть, які прикметники з твердою, а які – з м'якою основою. Поясніть, як ви це визначили. Свої спостереження порівняйте з таблицями на с. 123. Що нового ви дізналися?

1. Незабутній вихідний, незабутня подорож, незабутнє враження. 2. Гарний спогад, гарна поїздка, гарне враження.

Поділ прикметників на групи

Тверда група (основа закінчується на твердий приголосний):

гарний, чистий, тонкий;

усі присвійні: дядьків, тітчин

короткі форми: *рад, ладен*

М'яка група (основа закінчується на м'який приголосний):

давній, зовнішній, нинішній;

безкрайї, довгошийї, довговійї

Прикметники на **-лиций** (*блідолиций, яснолиций, круглолиций*) відмінюють за окремим зразком.

Вправа 291. Запишіть прикметники в два стовпчики, поділивши їх за групами – твердою та м'якою.

Зимовий, семестровий, незабутній, яскравий, останній, ранній, приємний, різнокольоровий, безкрайї, порожній, художній, обідній, корисний.

Вправа 292. Розгляньте таблиці відмінювання прикметників твердої та м'якої груп у однині та множині. За цими зразками письмово провідмініайте прикметники **гарячий** (як білий), **літній** (як синій).

Відмінки	Однина			
	чоловічий рід		середній рід	
	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	<i>білий</i> <i>білого</i> <i>білому</i> як у Н. в. або Р. в. <i>білим</i> <i>у білому</i> <i>(білім)</i>	<i>синій</i> <i>синього</i> <i>синьому</i> як у Н. в. або Р. в. <i>синім</i> <i>у синьому</i> <i>(синім)</i>	<i>біле</i> <i>білого</i> <i>білому</i> як у Н. в. <i>білим</i> <i>у білому</i> <i>(білім)</i>	<i>синє</i> <i>синього</i> <i>синьому</i> як у Н. в. <i>синім</i> <i>у синьому</i> <i>(синім)</i>

Відмінки	Однина		Множина	
	жіночий рід			
	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	<i>біла</i> <i>білої</i> <i>білій</i> <i>білу</i> <i>білою</i> <i>у білій</i>	<i>синя</i> <i>синьої</i> <i>синій</i> <i>синю</i> <i>синьою</i> <i>у синій</i>	<i>білі</i> <i>білих</i> <i>білим</i> як у Н. в. або Р. в. <i>білими</i> <i>у білих</i>	<i>сині</i> <i>синіх</i> <i>синім</i> як у Н. в. або Р. в. <i>синіми</i> <i>у синіх</i>

Вправа 293. Ти – дослідник. Розгляньте відмінювання прикметників. У яких формах (відмінка, роду, числа) ці прикметники своїми закінченнями подібні до прикметників твердої групи, а в яких – до м'якої? Письмово провідмінійте прикметник **білолиций**.

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	<i>круголиций (-е)</i> <i>круголицього</i> <i>круголицьому</i> як у Н. в. або Р. в. <i>круголицим</i> <i>на круголицьому/</i> <i>круголицім</i>	<i>круголиця</i> <i>круголицької</i> <i>круголицій</i> <i>круголицю</i> <i>круголицькою</i> <i>на круголицій</i>	<i>круголиці</i> <i>круголицих</i> <i>круголицим</i> як у Н. в. або Р. в. <i>круголицими</i> <i>на круголицих</i>

Вправа 294 (з ключем) Перевір себе. Прочитайте прикметники. Вставляючи пропущені букви, запишіть їх у два стовпчики: спочатку прикметники, що належать до м'якої групи, а потім – прикметники, що належать до твердої групи.

Рясн..й, ялинокв..й, ізверхн..й, середн..й, сив..й, сніжн..й, ближн..й, вечірн..й, якісн..й, багат..й, іногордн..й, давн..й.

Ключ: підкресливши другу букву, прочитайте назву найяскравішого символу новорічних свят.

Вправа 295. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Підкресліть прикметники, визначивши відмінок кожного, виділіть закінчення. Вкажіть, надписавши над словом, прикметники з твердою та м'якою основами. До якої групи за значенням належать ці прикметники? Поясніть свій вибір.

СРІБНІ ДЕРЕВА

Срібні д..рева, срібне гіл..я,
сріблом пу..настим вкрита з..мля.
Срібні у син..ому небі ..марки,
в срібних заметах срібні сте..ки.
Срібний-пр..срібний ліс прибері..
білощі срібній срібний ..оріх.

(Л. Первомайський)

Вправа 296. Творче завдання. Складіть твір на тему «Зимові свята», використовуючи подані словосполучення.

Зимові канікули, різдвяні звичаї, найкращі побажання, різдвяні колядки, веселі забави, новорічна ялинка, яскраві прикраси, гарні щедрівки, щире вітання.

Словник

безкраїй – végtelen, határtalan

щірий – őszinte

§50. Діловий стиль. Лист. Привітання

Вправа 297. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про звичаї привітань з нагоди свят? Розкажіть, як ви вітаєте своїх близьких зі святами.

Незабаром зимові свята. У час інтернету, мобільних телефонів ми за звичкою виберемо якесь смс-вітання і відішлемо його за кількома адресами. І, на жаль, можемо отримати таке саме від когось, кому теж це шаблонне привітання сподобалося.

І тільки деякі представники старшого покоління продовжують уперто писати листи, надсилати вітальні листівки поштою. Чи не тому їхні листи, листівки такі щирі, безпосередні, читаються з непідробною цікавістю, що написані не «під копірку», а тільки тобі одному?

Вважається, що звичай обмінюватися вітальними листівками виник в Англії. Найбільш рання поздоровча картка, якою пишається Британський музей у Лондоні, датована XV століттям, тобто часом початку друкарства в Європі. Вона присвячена Дню св. Валентина. Її створення приписують герцогу Орлеанському. Сидячи у в'язниці, він укладав послання коханій дружині. На початку XIX століття в Англії набули популярності поздоровчі картки, присвячені Великодню, Різдву, Дню св. Патрика. Не всі вони пересилалися поштою, та все ж це вже були листівки, якщо під ними розуміти саме «відкриті листи». 1795 року була випущена серія різдвяних листівок, виконана за малюнками англійського художника Д. Добсона. А через п'ять років їх уже відкрито продавали в магазинах разом із поштовим папером (*З календаря*).

Вправа 298. Прочитайте поради щодо правильного оформлення вітальних листівок. Зверніть увагу, що звертання в листуванні вживаються в кличному відмінку іменників, а займенники **Ви, Ти** пишуться з великої букви.

Основа усіх вітань – вітальні тексти, що складаються зі звертання, привітання (вказується, з якої нагоди вітають), а також побажання.

Привітання висловлюється за допомогою таких зворотів: *вітаємо Вас з нагоди, від щирого серця вітаємо Вас, прийміть найщиріші вітання з нагоди, щиросердно вітаємо з...*

Побажання як обов'язковий елемент таких листів висловлюється за допомогою дієслів *бажати, зичити* (За Л. Капко, М. Пинзеник «Ділові папери...»).

Вправа 299. Прочитайте загальнозживані звертання, привітання й побажання. З якої нагоди вони зживаються?

Мамо! Матусю! Мамусю! Мамочко! Тату! Татку! Таточку! Сестро! Сестричко! Брате! Братику! Бабусю! Бабусенько! Дідусю! Мої дорогі! Любі мої! Шановні... Пані! Пане! Панове!

Вітаю з нагоди свята! Поздоровляю зі святом! Довгої та світлої Вам долі! Бажаю довгих і щасливих років! Зичу успіхів! Здоров'я Вам і радості!

Вправа 300. Творче завдання. Користуючись матеріалами вправ 298 та 299, складіть тексти вітальних листівок: бабусі – з нагоди іменин, дідусеві – з нагоди Різдва, татові – з нагоди дня народження, мамі – з нагоди Дня матері.

Вправа 301. Ознайомтеся з вимогами до оформлення листів. За наведеним зразком напишіть листа про ваші справи в школі, опишіть враження від подорожі тощо.

Лист – це писаний текст, призначений для спілкування з кимось на відстані або повідомлення про що-небудь.

Лист складається з таких частин:

- звертання (до кого звертаємося, кому адресуємо);
- основна частина (зміст);
- кінцівка (слова ввічливості: *до зустрічі, з повагою, цілую*, – а також дата і підпис) (За книгою Л. Капко, М. Пинзеник «Ділові папери...»).

Доброго дня, любі бабусю й дідусю!

Я так чекала Вашого приїзду! Шкода, що через бабусину хворобу Ви не змогли цього року приїхати до нас на новорічні свята. Новий рік ми спочатку святкували вдома. Ми з Миколкою і татом прикрашали ялинку, потім допомагали мамі готувати святкові страви. Увечері до нас прийшла тітонька Марія з сім'єю. Було дуже весело. Тато придумав різні ігри, конкурси. Потім ми розглядали подарунки. Дід Мороз усім зумів догодити. Подивитися святковий феєрверк ми вийшли на вулицю. Весь час я думала про Вас і шкодувала, що цього року ми не змогли зустріти Новий рік разом.

Бабусю, одужуй швидше і приїжджайте до нас із дідусем на Різдво! Цілую Вас.

2. 01. 2014 року

З повагою – ваша онука Маріанна

§51. Правопис прикметників. *Не* з прикметниками

Вправа 302. Творче завдання. Розкажіть, користуючись наведеними запитаннями і довідкою, як ви провели зимові канікули. До виділеного у довідці слова доберіть синонім. Пригадайте й поясніть правило правопису виділеного слова.

1. Коли розпочалися зимові канікули?
2. Якою була погода під час канікул?
3. Як ви готувалися до Різдва та Нового року в школі та вдома?
4. Які українські народні пісні розучували? Як вони називаються? Коли їх співають?
5. Які страви готували до святкового столу? Поділіться рецептом своєї улюбленої страви або солодоців.
6. Які домашні обов'язки ви виконували під час канікул? Чим займалися у вільний час?
7. Які свята відзначає український народ у січні? Що ви про них знаєте?

Довідка: малосніжна; сніжна, дуже холодна, сльотава, **нехолодна**; морозна; ковзко; каталися на ковзанах і санчатах; ходили на лижах; ліпили снігову бабу; прикрашали ялинку; гірлянди; різнокольорові кульки; феєрверк; день святого Василя, Водохреща (Йордан).

Вправа 303. Ти – дослідник. Пригадайте, як пишеться **не** з іменниками. Серед наведених слів назвіть слова, які без **не** не вживаються. Поясніть їх значення. Назвіть іменники спільного роду. Утворіть, де це можливо, прикметники. Прочитайте правила правопису **не** з прикметниками. Простежте, чи є щось спільного з правописом **не** з іменниками.

Неук, негатив, негода, неволя, недолік, неуважність, нестриманість, нечепура, недоцільність.

Не з прикметниками пишеться разом:

1) якщо слово не вживається без **не**: *незорий, нездарний, ненависний*;

2) якщо **не-** – префікс і при цьому прикметник з **не** можна замінити синонімом без **не** або близьким за значенням: *невеселий (сумний), невисокий (низький)*.

Не з прикметниками пишеться окремо, якщо в реченні протиставляються два однорідні члени – прикметники, з'єднані сполучником **а**. У цих випадках **не** – частка: *не дорогий, а дешевий; не високий, а низький*.

Вправа 304. Ти – дослідник. Прочитайте слова. З'ясуйте їх значення, у складних випадках звертаючись до словника. Запишіть прикметники і запам'ятайте їх правопис.

Незламний, незгасний, невідчепний, невпинний, невтомний, незорий, непоборний, невгамовний.

Вправа 305. Утворіть слова з префіксом **не-**. Доберіть до них синоніми. Запишіть за зразком.

Зразок: Широка вулиця. Неширока вулиця – вузька вулиця.

Справний телевізор, точний висновок, великий успіх, далекий друг, ясний день, тепла зима.

Вправа 306. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Поясніть написання **не** з прикметниками. Як ви розумієте ці прислів'я?

1. (Не)щаслива година, де лиха родина. 2. Без матері і калач (не)смачний, і сонце не світить. 3. (Не)добра слава батьків і дітей не минає. 4. Хоч вітчим і (не)злий, все ж бо чужий. 5. Хоч (не)красне, але власне. 6. Коли всі злі, то й ти (не)ліпший. 7. Б'ють (не)лежачого, а ледачого (*Народна творчість*).

Вправа 307. Запам'ятайте стійкі звороти. Складіть з ними речення.

Не вартий дірки з бублика (*нічого не вартий*); не лякливого десятка (*сміливець*); незагоєна рана (*про щось, що вже давно турбує людину*); з нелегким серцем (*з тривоною*); мов неживий (*дуже повільно*); кричить мов недорізаний (*репетує*).

Вправа 308. Ти – редактор. Спишіть, замінюючи виділені словосполучення прикметниками з **не**.

Зразок: Мова, яку не можна зрозуміти, – незрозуміла мова.

1. Річ, яка не коштує дешево. 2. Людина, яку не можна вблагати. 3. Музика, яку ні з чим не можна зрівняти. 4. Земля, яка не родить. 5. Слава, яка ніколи не вмирає. 6. Розмова, яка

не ведеться тихо. 7. Бадьорість, яка ніколи не вичерпується.
8. Спокій, якого ніхто не може порушити.

Вправа 309. Творче завдання. Напишіть короткий вір про життя школярів, живаючи якомога більше прикметників.

Словник

невгамовний – nyughatatlan

нездárний – tehetségtelen

невтómний – fáradhatatlan

неозóрий – áttekinthetetlen

§52. Букви *ь*, *е* в суфіксах на означення пестливості (-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-). Суфікси на означення неповного виявлення ознаки (-уват-, -юват-)

Вправа 310. Прочитайте речення. Пригадайте, з якого твору цей уривок. Випишіть виділені прикметники, визначте у них суфікси. Якого відтінку значення вони надають словам? Зверте свої висновки з правилом.

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: сумирненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще такий чорнобривенький, білолиценький, носок невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями (А. Тесленко).

У прикметникових суфіксах *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-* (*-юсіньк-*) після *н* завжди пишемо *ь* (знак м'якшення): *рябенький*, *тонесенький*, *товстісінький*, *тонюсінький*.

Суфікси *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-* (*-юсіньк-*) надають якісним прикметникам емоційного відтінку пестливості, здрібнілості чи зменшеності: *легенький*, *білесенький*, *холоднісінький*, *малюсінький*, *худюсінький*.

Суфікс *-уват-* (*-юват-*) надає якісним прикметникам відтінку неповноти ознаки: *сіруватий*, *грубуватий*, *синюватий*.

Від іменників суфікс *-уват-* (*-юват-*) творить назви ознак предметів за наявністю в них чогось чи за подібністю до чогось: *крючок* – *крюкуватий*, *ніздря* – *ніздрюватий*.

Вправа 311. Розділіть прикметники на дві групи: з суфіксами зі значенням пестливості і з суфіксами зі значенням неповноти ознаки. Виділіть в них твірні основи та словотворчі суфікси.

Розумненький, ріднесенький, простісінький, товстуватий, синюватий, грубуватий, шахраюватий, малюсінький, вірнесенький, короткуватий, молодцюватий, злодійкуватий.

Вправа 312. Від прикметників суфіксальним способом утворіть прикметники зі значенням пестливості та зі значенням неповноти ознаки.

Вузький, малий, коричневий, сизий, круглий, кислий, темний, єхидний, дивний.

Вправа 313. Доберіть чотири прикметники з суфіксами **-еньк-, -есеньк-, -ісінк-, -юсінк-**, які можна використати у тексті на тему «Наймолодший у нашій родині». Прикметники запишіть, поясніть їх написання. Письмово складіть такий текст (4–5 речень), увівши до нього дібрані прикметники.

Вправа 314. Спишіть прислів'я, на місці крапок вставивши потрібні слова із суфіксами **-уват-(-юват-)**. Усно поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

1. Хоч мале, та 2. ... й на печі холодно. 3. Малий, та
4. Трапилося, як ... курці зерня. 5. Сильний, як віл, а ..., як кіт.

Довідка: вузлувате, мерзлякуватий, зазнайкуватий, підсліпуватій, ледачкуватий.

Вправа 315. Творче завдання. Словосполучення **сивувате волосся, кущуваті брови, зморшкуваті руки, важкувата хода** введіть до самостійно складеного тексту на тему «Найстарший у нашій сім'ї». Текст запишіть.

Словник

ка́посний – kellemetlen, aljas
єхíдний – gonosz, rossindulatú

незгра́бний – esetlen
шахраюва́тий – csalós

§53. Букви *е, и, о, і* в прикметникових суфіксах *-ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -ін-, -ичн-, -ічн-*

Вправа 316. Ти–дослідник. Прочитайте слова. Чи залежить вживання та написання суфіксів **-ов-, -ев-** від кінцевого приголосного твірної основи? Свої висновки звірте з правилом.

Ясеновий – ясен; березневий – березень.

Березовий – береза; овочевий – овоч.

Жировий – жир; плюшевий – плюш.

Суфікс **-ов-** пишеться завжди у прикметниках, твірна основа яких має твердий кінцевий приголосний: *свято – святковий, ясен – ясеновий*.

Суфікс **-ов-** пишеться також, якщо наголос падає на закінчення: *речовій, крайовій, хвильовій*.

Суфікс *-ев-* пишеться у прикметниках з основою на м'який приголосний, шиплячий приголосний, якщо наголос падає на основу: *січнєвий, березнєвий, плюшевий*.

Суфікс *-ев-* пишеться у прикметниках, твірна основа яких закінчується на *й* або подовжений м'який приголосний, а наголос падає на основу: *алюмінієвий, життєвий*.

Деякі прикметники мають паралельні форми: *грошєвий – грошовій, життєвий – життьовій*.

Вправа 317. Утворіть словосполучення, замінивши перший іменник утвореним від нього прикметником.

Зразок: поле, квіти – польові квіти.

Дощ, день; служба, телефон; бій, друзі; алюміній, завод; марш, мелодія; лосось, ікра; термін, завдання; магнолія, сад; фланель, костюм; квасоля, суп; груша, узвар; плюш, порт'єра.

Вправа 318. Спишіть прикметники, виділіть суфікси, поясніть їх написання. Позначте в словах наголос. Слова з подвійним наголосом підкресліть.

Марганцевий, кизилловий, сургучевий, гайовий, нульовий, лазуровий, ладановий, дійовий (дієвий), м'язовий, життєвий (життьовий), кущовий, млиновий, матчевий, ситцевий, крайовий, суттєвий.

Вправа 319. Ти – дослідник. Розкрийте значення кожного фразеологізму, (за потреби послуговуйтесь словником чи інтернетом). Поясніть написання прикметників, що входять до їх складу. З 2–3 фразеологізмами складіть речення (усно).

Геркулесові стовпи. Авгієві стайні. Танталові муки. Шагренєва шкіра. Ні за цапову душу. Мамаєве побоїще.

Суфікс *-ичн-* пишеться в словах іншомовного походження після *д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р* (після так званої дев'ятки – жар-тівлива аналогія: «де ти з'їси цю чашу жиру»): *систематичний, фізичний, класичний*.

Після букв, що не належать до «дев'ятки», пишеться *-ічн-*: *педагогічний, технічний, титанічний*.

Вправа 320. Від іншомовних слів утворіть прикметники із суфіксами *-ичн-, -ічн-(-ічн-)*.

Історія, політика, географія, Арктика, атлетика, механіка, класика, фізика, анархія, математика, археологія, академія, ортопедія, герой, проза, енциклопедія, біологія, океан.

У прикметниках, утворених від власних назв (імен людей) з основою на **й**, пишеться в суфіксі **-їн-**, в усіх інших – пишеться **-ин-**: *Марійн – Марія [Марі́я], Галин – Галя, Миколин – Микола.*

Вправа 321. Прочитайте. Запишіть словосполучення, вставляючи пропущені букви. Свій вибір поясніть.

Ол..н комп'ютер, Саш..на ручка, Христин..н брат.

Вправа 322. Від іменників утворіть прикметники, назвіть спосіб творення. Підкресліть букви, які позначають приголосні звуки, що чергуються.

Наталка, Одарка, Моніка, Ольга, свекруха, дочка, рибалка, жінка, співачка, кішка.

Вправа 323. Спишіть речення. Підкресліть відносні прикметники, виділіть у них суфікси, усно поясніть їх правопис.

1. Шовкова хустка, шовкова... Бувай, дівчино, здорова! (*Б. Лепкий*). 2. Від морозу лопнув лід, і свіжа тріщина заграла проти місяця павичевим пір'ям (*Г. Тютюнник*). 3. Вже твій народ живе в космічній ері... (*Л. Забашта*). 4. Корова в багатьох архаїчних релігіях є символом достатку і благоденства (*З підручника*). 5. Розкажи мені, сивий діду, про свої парубоцькі дні (*Д. Загул*). 6. Запорозькі козаки прославилися безсмертними подвигами в боротьбі за віру, народність і вітчизну (*Д. Яворницький*).

Словник

ста́йня – lóistálló	кизі́л – som
сургу́чєвий – pecsétviasz	лазу́рєвий – azúr (kék) szin
флане́ль – flanel	архаї́чний – régies
лосо́сь – lazac	ана́рхія – anarchia, fejetlenség
прем'є́ра – bemutató	

§54. Буква **ь** у суфіксах **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**

Вправа 324. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова у стовпчик, позначте в них словотворчі суфікси. Через тире запишіть іменники, від яких походять ці прикметники, позначте кінцеві приголосні основи. Пригадайте, які звукові зміни відбуваються під час творення прикметників від іменників за допомогою суфікса **-ськ-**.

ВОДОХРЕЩА В УКРАЇНІ

Йорданські свята (Водохреща, Ордань, Ардан) припадають на 19 січня. Християнський Йордан – це пам'ятка хрещення Ісуса Христа в ріці Йордан на початку Його проповідницької діяльності. А в дохристиянському календарі – це закінчення свята Коляди. Центральне місце у цьому святі займають обряди, пов'язані з водою.

Святвечір (друга кутя, голодна кутя) – це майже точне повторення першого Святого Вечора, з усіма традиційними стравами. Весь день 18 січня дотримуються суворого посту. Надвечір люди ідуть до церкви, де відбувається **святкова** служба, що завершується освяченням води. Принісши свячену воду додому, господар кропить нею всіх членів сім'ї, хату, подвір'я, криницю, свійських тварин, аби залякати нечисту силу.

Саме свято відбувалося на ставку або на річці. Напередодні з льоду вирубували великий хрест, який нерідко обливали **буряковим** квасом для краси. Кульмінаційний момент свята – занурення священиком хреста в воду. У багатьох місцевостях України ця дія супроводжувалася стріляниною з рушниць і запуском голубів – символів Святого Духа.

Після свята священик обходив усі хати християн, кропив їх свяченою водою та роздавав дітям святі образки (З журналу).

Перекажіть текст. Доповніть розповідь власними спостереженнями цього обряду.

У суфіксах **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, які творять відносні прикметники від іменників, пишеться **ь** (знак м'якшення): *гірський, кавказький, козацький*.

У словах *баский, боязкий, в'язкий, ковзкий, плаский, плоский, різкий* **ь** (знак м'якшення) не пишеться.

Вправа 325. За допомогою суфіксів **-ськ-, -зьк-, -цьк-** утворіть відносні прикметники. Зверніть увагу на чергування приголосних. Які прикметники утворити було важко? Чому?

1. Аптекарь, вчитель, грек, німець, місто, село, громада, інститут. 2. Буг, Дніпро, Дунай, Київ, Львів, Запоріжжя, Одеса, Париж, Будапешт, Лейпциг, Санкт-Петербург.

Вправа 326. Запишіть текст, вставивши замість крапок слова з довідки.

Я вийшов за село. Під ногами скрипів сніг. Дув ... вітер. Я підійшов до якоїсь покритої льодом водойми й озирнувся. Кругом неї простирався ... берег. Я обережно ступив на лід. Він був Звідки ж ця водойма тут узялася? І тоді я все зрозумів. Восени на цьому місці було ... болото. Мороз добре попрацював і вкрив його ... блискучим льодом.

Довідка: в'язкий, ковзкий, плаский, різкий, тоненький.

Словник

ковзкий – síkos, csúszós

плаский – lapos

різкий (про вітер) – metsző

в'язкий – nyúlós, viszkózus

§55. Одна та дві букви *н* у прикметниках

Вправа 327. Ти – дослідник. Прочитайте слова спочатку в першому стовпчику (це дієприкметники), а потім – у другому. Простежте, як наголос впливає на написання *н* та *нн* у суфіксах. Скільки *н* пишемо в ненаголошених суфіксах **-ан- (-ян-), -ен-,** а скільки – в наголошених **-анн- (-янн-), -енн-?** Перевірте свої висновки правилом.

незлічений

незліченний

несказаний

несказаний

невблаганий

невблаганий

незрівняний

незрівняний

У прикметниках пишеться **-нн**, якщо ці прикметники утворені за допомогою суфікса **-н-** і твірна основа закінчується на **н**: сон – сонний, ціна – цінний.

Ненаголошені прикметникові суфікси **-ан-(-ян-), -ен-** пишуться з однією буквою **н**: гліняний.

Наголошений прикметниковий суфікс **-енн-**, що вказує на збільшену ознаку, та суфікси **-анн-, -анн-(-янн-)** зі значенням можливості або неможливості дії, пишуться з двома буквами **н**: страшений, здійснений, невблаганий, незліченний.

Суфікси **-ин-**, **-ін-** (після **й** – **-ій-**), що вживаються у присвійних і відносних прикметниках, пишуться з однією буквою **н**.

Вправа 328. Утворіть присвійні й відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ин-**, **-ін-** (**-ій-**). Скільки **н** пишеться в цих суфіксах? Підкресліть слова, в яких відбулось чергування приголосних.

Зразок: зозуля – зозулин.

Зозуля, лелека, соловей, качка, птах, змії, Софія.

Вправа 329. Розділіть прикметники на дві групи: 1) ті, що пишуться з одним **н**; 2) ті, що пишуться з двома **н**. До кожного прикметника доберіть слово з його твірною основою. Поясніть написання **н** та **нн**.

Сон..ий, годин..ий, мільйон..ий, хлібн..ий, вечірн..ий, тонкорун..ий, гречан..ий, шипшин..ий, машин..ий.

Вправа 330. Утворіть прикметники від іменників. Поясніть подвоєння **н**. Утворені прикметники запишіть. З виділеними словами складіть речення.

Осінь, **плин**, рано, туман, закон, зміна, спина, **знамено**, лимон, телефон, магнітофон, **дюжина**, хвилина.

Вправа 331. Від прикметників за допомогою суфіксів утворіть нові прикметники, що означають збільшену ознаку. Виділіть суфікси, позначте місце наголосу. З утвореними словами складіть усно речення.

Зразок: високий – височенний. – Цей будинок такий височенний!

Високий, глибокий, широкий, сильний, товстий.

Вправа 332. Ти – дослідник. Ознайомтесь зі словниковими статтями. Із витлумаченими в них словами складіть свої речення. Поясніть уживання в цих словах **н** та **нн**. Складіть словникові статті, що пояснюють значення слів *неоцінений* – *неоцінений*. Зверніть увагу на правильну вимову слів.

Незба́гнений. Якого не збагнули, не зрозуміли. *Жила в ньому незбагнена потреба самоутвердження.*

Незбагне́нний. Якого не можна збагнути, зрозуміти. *Незбагненна мудрість.* Синоніми: надзвичайний, феноменальний.

Неска́заний. Не виражений словами, не висловлений. *Несказані слова.*

Несказáнний. Надзвичайний, невимовний. *Несказанне горе. Несказанна краса (Словник-довідник з культури української мови).*

Словник

плин – lefolyás

тонкорунний – finom gyapju

дюжина – tucat

знамено – zászló

§56. Написання складних прикметників разом і через дефіс

Вправа 333. Ти – дослідник. Визначте спосіб творення наведених слів. Зверніть увагу на їх правопис. До виділених слів доберіть слова, від яких вони походять, й утворіть з ними словосполучення. Порівняйте свої висновки з правилом.

Мовно-літературний, українсько-угорський, кароокий, північно-західний, сільськогосподарський, десятирічний, фізико-математичний, чорнобровий, **працездатний**, темно-зелений.

Складні прикметники пишуться **разом**, якщо вони утворені від словосполучень і між ними не можна поставити сполучник *і*: *лівий берег – лівобережний*; *любить волю – волелюбний*; *десять років – десятирічний*.

Складні прикметники пишуться через **дефіс**, якщо вони утворені від слів, які не залежать одне від одного; між ними можна поставити сполучник *і*: *українсько-угорський словник* (український і угорський); *фізико-математичний ліцей* (фізичний і математичний).

Прикметники, що означають відтінки кольору і смаку, а також поєднання кольорів, пишуться через дефіс: *блідо-рожевий*, *гірко-солоний*.

Прикметники *жовтогарячий* і *червоногарячий* пишуться разом, тому що називають один колір.

Дефіс зберігається у прикметниках, утворених від іменників, які пишуться через дефіс: *новоград-волинський – Новоград-Волинськ*, *івано-франківський – Івано-Франківськ*.

Вправа 334. Від кожної пари слів утворіть складний прикметник. Поясніть написання складних прикметників.

Високе чоло, золоті коси, сивий чуб, плавати водою, п'ять днів, сім років, три поверхи, мова і література, наука і досліди, український і англійський, хліб і булка, пекти хліб, синій і жовтий, блакитний і золотий, ніжний і голубий, темний і пурпуровий.

Вправа 335. Перепишіть слова, розкриваючи дужки, розділяючи прикметники на дві групи: ті, що пишуться разом, і ті, що пишуться через дефіс. Поясніть написання складних прикметників.

Плодово(овочевий), історико(культурний), залізо(плавильний), історико(педагогічний), право(бережний), італійсько(французький), воле(любний), ясно(блакитний), кисло(солодкий),

чорно(білий), синьо(чорний), червоно(гарячий), західно(український), середньо(дунайський).

Вправа 336. Замініть кожне з виділених сполучень слів складним прикметником. Запишіть іменники з цими прикметниками.

Зразок: Людина, яка любить працю – працелюбна людина.

Пасовище у високих горах. Український і угорський словник. Район, що знаходиться між північною і західною сторонами. Ніжна рожева тканина. Мовний і літературний гурток. Осінній і зимовий період.

Вправа 337. Перепишіть і запам'ятайте назви кольорів. Підкресліть прикметники, які пишуться через дефіс. Усно складіть чотири речення зі складними прикметниками.

Бордо – (темно)червоний; фіалковий – колір фіалки; оранжевий – середній колір між червоним і жовтим, (червоно)жовтий; теракотовий – (червоно)коричневий; електрик – (сіро)голубий, (сіро)синій; беж – (ясно)коричневий; індиго – (темно)синій; маренго – чорний з сірим відтінком, (чорно)сірий; хакі – земляний, (коричнево)зелений; буланій – (світло)рудий; чалий – сірий з домішкою іншого кольору, наприклад, (червонувато)сірий; брунатний – коричний, (темно)жовтий.

Вправа 338. Творче завдання. Опишіть зовнішній вигляд когось зі своїх рідних, друзів, уживаючи складні прикметники.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Правильно утворено форми ступенів порівняння у рядку:**
А Величезніший, найбільш довжелезніший, самий манюсінський
Б Найлісїший, предобрїший, щонайгарніший
В Найбільш старанний, щонайкращий, найстарший
Г Поганїший, важкїший, величезнїший, щонайдобрий
- 2. Літеру о треба писати на місці пропуску в слові**
А реч..вий Б беж..вий В січн..вий
Г вишн..вий Д овоч..вий
- 3. За допомогою суфікса -ичн- утворюються відносні прикметники від усіх іменників рядка:**
А Геометрія, ботаніка, фізика
Б Біологія, математика, філологія
В Астрономія, зоологія, риторика
Г Історія, синтаксис, фонетика
- 4. Разом треба писати кожний прикметник рядка**
А Чорно/бровий, яблучно/виноградний, історико/філологічний
Б Легко/крилий, загально/освітній, чудо/творний
В Жовто/гарячий, напів/солодкий, кисло/солодкий
Г Червоно/гарячий, м'ясо/молочний, солодко/голосий
- 5. Прикметник із суфіксом -ськ- утвориться від іменника**
А Воронеж Б Ужгород В Петербург Г Кременчук
- 6. Знак м'якшення на місці пропуску не треба писати в усіх словах рядка**
А Бояз..кий, близ..кий, слиз..кий
Б Ковз..кий, різ..кий, бас..кий
В Сільс..кий, француз..кий, угорс..кий
Г Англїйс..кий, хустс..кий, різ..кий

§57. Повторення вивченого про прикметник

Вправа 339. Поділіться на групи по 5–6 осіб і проведіть конференцію на тему «Прикметник в українській мові». Кожний член групи, спираючись на план, готує 1–2 запитання (залежно від загальної кількості членів групи), добирає приклади. До відповіді на кожне запитання члени інших груп або додають інформацію, або виправляють сказане, наводять свої приклади.

План

1. Назвіть загальні ознаки прикметника.
2. Розряди прикметників за значенням.
3. Ступені порівняння прикметників.

4. Як відмінюються прикметники твердої і м'якої груп?
5. Розкажіть правила правопису **не** з прикметниками.
6. Коли у прикметниках пишеться **н**, а коли – **нн**?
7. Як пишуться складні прикметники?

Вправа 340. Від іменників утворіть якісні, відносні та присвійні прикметники, запишіть їх групами за значеннями. Які зміни приголосних відбулися при творенні прикметників?

Друг, краса, зима, мама, допомога, Наталка, південь, батько, праця, Андрій, чистота, сестра, січень, багатство, Ольга, мистецтво, врода, брат, надія, олово, морква, пісня, кицька.

Вправа 341. Замість крапок, де потрібно, впишіть букву **н**. Поставте наголоси й поясніть правопис слів. З виділеними словами складіть речення.

Закон..ий, кін..ий, туман..ий, щоден..ий, нездійснен..ий, осін..ій, старан..ий, пружин..ий, нездолан..ий, солов'їн..ий, незалежн..ий, землян..ий, намальован..ий, жадан..ий.

Вправа 342. Ти – редактор. Запишіть правильно складні прикметники, поясніть їх правопис. Складіть з п'ятьма словами (на ваш вибір) речення.

Українсько..угорський, водо..провідний, військово..полонений, жовто..гарячий, науково..технічний, вагоно..ремонтний, кисло..солодкий, біло..сніжний, чорно..волосий, світло..синій, південно..західний, суспільно..корисний, художньо..документальний.

РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний).
4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
5. Група (тверда чи м'яка).
6. Відмінок, число, рід (в однині).
7. Синтаксична роль.
8. Вимова та написання.

Зразок розбору

Повага до старших, до батьків вважалась у народі рисою, притаманною кожній порядній, **вихованій** людині (За Г. Бондаренком).

Усний. Вихованій (людині) – прикметник, початкова форма вихований; якісний, тверда група, вжито у давальному відмінку однини, у жіночому роді, у реченні є означенням; пишемо так, як вимовляємо.

Письмовий. Вихованій (людині) – прикм., поч. ф. вихований, як., тв. гр., Д. в., одн., жін. р., означення; пишемо так, як вимовляємо.

Вправа 343. Перевірте себе. Прочитайте текст. Випишіть прикметники. Зробіть морфологічний розбір кожного з них.

СІМ'Я

Як і інші народи, необхідною умовою життя кожної людини українці завжди вважали сім'ю, тому що саме вона складала його господарську та моральну основу. Отже, до родини в Україні завжди ставилися з великою увагою та шанобою.

Здавна в українській родині існував чіткий розподіл обов'язків між усіма її членами, через те що налагодженість побуту і створення сімейного добробуту залежали саме від цього (*З журналу*).

Вправа 344. Творче завдання. Перекажіть текст «Сім'я» із попередньої вправи, доповнюючи його розповіддю про розподіл обов'язків у вашій родині. Дайте відповідь на запитання: «Яке місце займає у моєму житті сім'я?».

Вправа 345. Робота в парях. Складіть діалог (7–8 реплік) на тему «Як ви поєднуєте працю і дозвілля» або «Робочий і вихідний дні моєї сім'ї». Розіграйте його зі своїм однокласником чи однокласницею.

Словник

дозвілля – szabadidő

жаданий – kívánt, óhajtott

захоплення – elragadtatás, szenvedély

налагодженість – összehangolás

§58. Написання прізвищ прикметникової форми

Вправа 346. Інтелектуальна розминка. Що вам відомо про названих людей? Вкажіть у прізвищах суфікси, поясніть вживання м'якого знака.

Михайло Коцюбинський, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський, Марія Заньковецька, Максим Рильський, Іван Котляревський.

Українські прізвища прикметникової форми передаються на письмі відповідно до вимови: *Колодяжний, Дебелий, Вороний*.

У прізвищах із суфіксом *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*) пишеться *ь*: *Василевська, Старицький, Водолазький*.

Прізвища з суфіксом **-ськ-** часто мають основи, поширені суфіксами **-ов-, -ів-, -ев- (-єв-, -їв-), -ин-, -ан- (-ян-), -ен-, -ар-**: *Березовський, Бондарівський, Богачевський, Андрієвський, Дубинський, Ольшанський, Білянський, Ровенський, Кухарський*.

Голосні **о, е** в суфіксах **-овськ-, -евськ-** можуть чергуватися з **і**, що відображається і в написанні: *Сеньківський, Дзендзелівський*.

Вправа 347. Спишіть прізвища й позначте суфікси. Прізвища, які не мають суфіксів, підкресліть. Яким способом утворені прізвища? Поясніть їх написання.

Рогатинський, Купчинський, Водянський, Городицький, Залуцький, Ревуцький, Безбокий, Посмітний, Кобилянський, Луговий, Вітровий, Хвильовий, Книш, Глух, Бажан.

Вправа 348. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Простежте, як творяться прізвища. Розкажіть, як творяться прізвища в угорській мові. Чи є щось спільного з творенням прізвищ в українській мові? Випишіть з тексту прізвища. Поясніть їх написання, зверніть увагу на чергування звуків. Визначте серед них прізвища прикметникової форми.

ТВОЄ ПРИЗВИЩЕ

Якщо розпитати знавців, пошукати в книжках, то віднайдемо потаємний смисл кожного прізвища. Йому довго слугувати людині й нащадкам, тому й обирали влучне, значуще.

Чимало прізвищ пов'язано з різними професіями. Згадаймо, що бондар виготовляв бочки, стельмах – вози, гончар – вироби з глини, швець – шив взуття, шкляр – склив вікна, мірошник перемелював зерно на борошно. От і маємо: Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Стельмах, Стельмашенко, Стельмахович, Шевчук, Швець, Шевченко, Коваль, Ковалів, Ковальський, Ковальчук, Коваленко.

Є й такі прізвища, що вказують на село, місто, річку, звідки родом предки: Поліщук, Лубенченко, Дончик, Донський, Хоролук (*За М. Слабошпицьким*).

Українські прізвища прикметникової форми передаються на письмі за загальними правилами правопису українських слів: *Котляревський, Коцюбинський, Кобилянська, Вінграновський, Вишенський, Заньковецька, Малицька, Нечуй-Левицький, Старицький, Лотоцький, Королів-Старий, Підпалий, Карпенко-Карий, Багряний, Панас Мирний, Вороний, Підмогильний, Загребельний, Лепкий, Пачовський, Ірлявський* та ін.

Українські прізвища прикметникового походження відмінюються, як прикметники твердої або м'якої групи.

Тверда група

Чоловічі прізвища		Жіночі прізвища
Н.	<i>Луговий</i>	<i>Лугова</i>
Р.	<i>Лугового</i>	<i>Лугової</i>
Д.	<i>Луговому</i>	<i>Луговій</i>
Зн.	<i>Лугового</i>	<i>Лугову</i>
Ор.	<i>Луговим</i>	<i>Луговою</i>
М.	<i>на Луговому, Луговім</i>	<i>на Луговій</i>

М'яка група

Н.	<i>Задорожній</i>	<i>Задорожня</i>
Р.	<i>Задорожнього</i>	<i>Задорожньої</i>
Д.	<i>Задорожньому</i>	<i>Задорожній</i>
Зн.	<i>Задорожнього</i>	<i>Задорожню</i>
Ор.	<i>Задорожнім</i>	<i>Задорожньою</i>
М.	<i>на Задорожньому, Задорожнім</i>	<i>на Задорожній</i>

Вправа 349. Робота в групах. Поділіться на малі групи. Провідмініайте по два прізвища. Зверніть увагу на те, за яким типом – прикметниковим чи іменниковим – вони відмінюються. Яке з-поміж поданих прізвищ не змінюватиметься? Чому? Поінформуйте присутніх про свої спостереження.

Сірий, Чорнобривий, Верхній, Тонкий, Ніжний, Бажан, Сергій Качан, Марія Качан, Кут, Добрий.

Вправа 350. Інтелектуальна розминка. Пригадайте імена та прізвища прикметникового походження українських письменників і відомих діячів науки та культури, запишіть їх разом з короткими довідками. За потреби скористайтеся довідковими виданнями або інтернетом.

Зразок: Степан Чарнецький – поет. Разом із Григорієм Трухом він написав текст стрілецької пісні «Ой у лузі червона калина похилилася...»

§59. Числівник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Вправа 351. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Випишіть виділені слова і поставте до них питання. До якої частини мови вони належать? Що між ними спільного і чим вони відрізняються?

Говорить так, наче **три дні** хліба не їв. Працює до **сьомого поту**. Робить **п'яте** через **десяте**. Знаю, як свої **п'ять пальців**. У **три дуги** зігнуті (*Народна творчість*).

В основі числівника лежить числове значення, числівники позначають кількість або порядок предметів при лічбі.

Числівник – це самостійна частина мови, яка означає число, кількість, а також порядок предметів при лічбі. Числівники відповідають на питання *скільки? який? котрий?*

Числівники, які відповідають на питання *скільки?*, – кількісні.

Числівники, які відповідають на питання *який? котрий?*, – порядкові.

Числівники змінюються за відмінками.

Числівник може бути підметом, присудком, другорядним членом речення.

Вправа 352. Інтелектуальна розминка. Перепишіть, підкресліть виділені слова та словосполучення як члени речення. Над числівниками, що позначають кількість предметів або число, поставте літеру *к*, а над числівниками, що позначають порядок предметів, поставте літеру *п*. Поясніть, як ви розумієте наведені вислови, вивчіть їх.

1. **Одна ластівка** весни не робить. 2. **Боюсь людини однієї книжки** (обмеженої людини). 3. На найвищому становищі не буває **двох**. 4. **Перше правило** історії – не говорити брехні. 5. Гриб виростає за **одну ніч** (зло виростає швидко) (*Крилаті латинські вислови*).

Вправа 353. Запишіть числа словами так, щоб у першому випадку вони означали кількість, а в другому – порядок при лічбі. Поставте до них питання. З двома парами числівників складіть речення. Визначте, якими членами речення є використані числівники.

2, 7, 10, 15, 148, 576, 1 000, 2 149.

Числове значення можуть мати не лише числівники, а й інші частини мови. Наприклад: іменники (*двійка, десяток, сотня*); дієслова (*подвоїти, потроїти*); прикметники (*дев'ятиповерховий, п'ятимісячний*); прислівники (*надвоє, втрих, по-перше*). Ці частини мови записуються тільки словами, а числівники – словами і цифрами (*п'ятак, п'ятірка, але п'ять і 5*).

Вправа 354. Інтелектуальна розминка. Запишіть слова, групуючи їх за частинами мови (числівники підкресліть), частини мови визначте самостійно.

Зразок: (*скільки?*) три,
(*який?*) третій,
(*хто? що?*) трійка, третина,
(*який?*) трикілометровий,
(*що зробити?*) потроїти,

Один, одиниця, одинокий, перший; два, другий, двійка, двоє, подвоїти; п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятиповерховий; десять, десяток, десятизначний, удесятерити; чотири, чверть, четвертий, чотирирядний.

Вправа 355. Перепишіть речення, підкресліть числівники, з'ясуйте синтаксичну роль кожного з них.

1. До суду хваляться двоє, а після суду радіє один (*Народна творчість*). 2. Два рази по вісім – буде шістнадцять. 3. Зажурилась моя парта, третя парта од вікна (*Б. Олійник*). 4. Краще десятьом дати, як в одного просити (*Народна творчість*). 5. За двадцять кроків од хати росла груша (*І. Нечуй-Левицький*).

Словник

делікатний – finom, tapintatos
доброта – jószág, jólelkűség

милосердний – irgalmas, könyörületes
мораль – erkölcs

§60. Кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні, неозначено-кількісні) та порядкові числівники

Вправа 356. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Випишіть із нього числівники, які відповідають на питання *скільки?* і *котрий?* Як вони називаються?

Моя мама каже, що з сусідами треба бути ввічливим, чемним і за необхідності допомагати, тому що добрі сусіди – найближча родина. Я не зовсім розумів маминих слів, але до її порад завжди прислуховуюся.

Біля нас, на другому поверсі, живе бабуся. Їй сімдесят п'ять років. У неї троє дітей і четверо онуків, але вони давно роз'їхалися і тільки листуються.

Одного разу бабуся захворіла, і лікар заборонив їй виходити із квартири сім днів. Мама відправила мене провідати сусідку і надати їй допомогу: піти у магазин за продуктами та за ліками в аптеку. П'ять днів я провідував бабуся, а на шостий приїхала її донька. Вона була нам дуже вдячна.

Після цього випадку я зрозумів, що справді близький сусід ліпший за далекого родича.

Кількісні числівники означають кількість предметів або число і відповідають на питання *скільки?*

Кількісні числівники можуть означати: 1) цілі числа (*три, десять, двісті*); 2) дробові числа (*дві п'ятих, три сьомих*). Це **дробові числівники**; 3) кілька предметів як одне ціле (*троє, п'ятеро*). Це **збірні числівники**.

Вправа 357. Інтелектуальна розминка. Запишіть кількісні числівники у три стовпчики: ті, що позначають цілі числа, дробові числа та збірні.

Двадцять п'ять, п'ять восьмих, восьмеро, вісім десятих, троє, сто, сорок дев'ять, дев'ятеро, три дев'ятих, одинадцятро, одна одинадцята, вісімдесят.

П р а в а 358. Інтелектуальна розминка. Перепишіть народні загадки, вставляючи на місці крапок числівники, що позначають цілі числа, а де можливо – збірні.

1. Стоїть дуб, на нім ... гілок, на кожній гілці по ... гнізда, в кожному гнізді – по ... пташенят (*Рік, місяць, тижні, дні*).
2. ... ніг, ... голови, ... хвіст, ... ока, ... носи (*Вершник на коні*).
3. Сам чорен, та не ворон, є ... роги, та не бик, ... ніг, та без копит (*Жук*).
4. У ... матерів – по ... синів (*Руки й пальці*).

П р а в а 359. Від наведених чисел утворіть збірні числівники, складіть з ними 2–3 речення.

9, 10, 11, 18, 20, 30.

П р а в а 360. Ти – дослідник. Словосполучення з кількісними числівниками замініть (де це можливо) на конструкції з відповідними збірними числівниками і запишіть їх. Усно поясніть, де така заміна неможлива і чому.

Шість сусідів, дві школи, дві руки, чотири авторучки, дванадцять книг, десять однокласників, сорок школярів, п'ятдесят спортсменів, сімнадцять років, п'ятнадцять танцюристів.

П р а в а 361. Запишіть числа словами, а скорочені записи слів – повністю.

0,58 ц; 0,8 км; 0,25 т; 0,14 г; 1,9 см; $10\frac{1}{2}$ м; $\frac{4}{12}$ см.

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання *який? (яка? яке? які?); котрий? (котра? котре? котрі?)*.

Порядкові числівники, як правило, творяться без суфіксів від основ числівників, що означають цілі числа: *п'ять – п'ятий; сто три – сто третій; п'ятсот, п'ятисот – п'ятисотий*.

У реченні порядкові числівники найчастіше виступають означеннями.

Порядкові числівники, як і прикметники, змінюються за родами, числами і відмінками.

П р а в а 362. Утворіть порядкові числівники і запишіть їх. Які порядкові числівники творяться від основи називного відмінка, а які – від основи родового відмінка?

1. Шість, сім, десять, п'ятнадцять, двадцять, тридцять, дев'яносто.
2. Тридцять п'ять, сорок вісім, двісті тридцять сім.
3. Двісті, триста, шістсот, дев'ятсот.

Вправа 363. Інтелектуальна розминка. Запишіть тільки ті речення, в яких є порядкові числівники. Порядкові числівники підкресліть, поставте до них питання, визначте рід, відмінок. Поясніть, як ви розумієте значення висловів.

1. Дивлячись на хліб, людина в сім раз правдивіша стає (*І. Драч*). 2. Хто хоче сягнути до сьомого неба, трудитись повинен до сьомого поту (*Л. Дмитерко*). 3. На одній Марушці семеро козушків. 4. І сам не дам, і другому не дам. 5. Де двом любо, третьому місця нема. 6. Заблукав між трьох дубів (*Народна творчість*).

§61. Числівники прості, складні та складені

Вправа 364. Творче завдання. Послухайте текст. Дайте йому заголовок. Випишіть привітання і доповніть їх знайомими вам вітаннями. Почуте перекажіть.

Український народ завжди надавав великого значення привітанням. У селі існував звичай вітатися з усіма, незалежно від того, знайомий це чи ні. Молодший мав вітатися першим – інакше будь-хто зі старших зупиняв його і присоромлював. Українські народні привітання надзвичайно різноманітні. Їх добирали залежно від пори дня, ступеня близькості співрозмовників і від того, чим займається людина, з якою вітаються. Найпоширенішими висловами були: «Добрий день», «Дай, Боже, добрий день», «Дай, Боже, здоров'я». У відповідь належало сказати: «Доброго здоров'я», «Дай, Боже, здоров'я», «Дай, Боже, дякувать за слово добре», «Дай, Боже, вам щастя!».

При зустрічі тактовна людина не ставила прямих запитань, таких, наприклад, як «куди (звідки) йдете?». Делікатний чоловік натомість запитував: «Чи далеко зібралися?», «Чи далеченько ходили, чи натомилися?».

Розмовляючи з людиною, не годилося її перебивати, належало спокійно вислухати до кінця й відповісти з певністю й чемністю. Казали, що добра людина лагідно відповідає і дивиться в очі (*Українське народознавство*).

Запитання до тексту. 1. Як віталися українці у старі часи? 2. Як поводитися делікатна людина при зустрічі, що казала? 3. Чи збереглися до наших днів такі правила народного етикету?

Вправа 365. Ти – дослідник. Прочитайте загадки і відгадайте їх. Які з ужитих у загадках числівників складаються з одного слова, які – з двох і більше слів?

1. Три ноги, два вуха, а шостий живіт. 2. Тридцять два білих брати сидять у темній в'язниці. 3. Один батько дев'ятсот сорок синів має, всім шапки справляє, а собі не має. 4. Котиться клубочок, зовсім без ниточок, замість ниточок – триста голочок.

Відгадки: зуби, їжак, дуб і жолуді, самовар.

За будовою числівники діляться на прості, складні і складені.

До **простих** належать числівники, що складаються із одного слова: *один, вісім, сто*.

До **складних** належать числівники, що мають у своєму складі два корені: *одинадцять, тринадцять, тридцятий, кількасот*.

Складеними є числівники, що складаються з двох і більше слів: *двадцять два, сто тридцять сім*. Складені числівники пишуться окремо.

Вправа 366. Запишіть у два стовпчики складні та складені числівники. З трьома з них складіть речення.

Двадцять, тридцять п'ять, сорок восьмий, сто п'ятдесят дев'ять, сімнадцятий, десять, дев'яносто два, шістнадцять, тисяча сімсот п'ятнадцятий.

Вправа 367. Ти – редактор. Знайдіть помилку у розподілі числівників на прості та складені. Спишіть, вносячи потрібні зміни. Доведіть, що збірні числівники не можуть бути складеними, а дробові – простими.

Прості числівники: сто один, десятий, тридцяттеро, п'ять цілих і сім десятих, вісімсот, четверо, шістнадцять, двадцять два.

Складені числівники: дванадцяттеро, одна восьма, дев'ятсот шістдесят сьомий, тридцять, троє, сорок один, одинадцять, тисяча двадцятий.

Вправа 368. Запишіть числа словами. Виділені числа запишіть як порядкові числівники. Які числівники прості, а які – складені? Складіть (усно) речення з двома будь-якими числівниками.

10; 1102; 40; 300; 108; 49; 15; 100; 456; 19; 25; 500; 27; 8; 18; 28.

Вправа 369. Творче завдання. Зміряйте вдома свій зріст, зважтеся й зробіть запис за планом: 1) прізвище, ім'я та ім'я по батькові; 2) вік; 3) вага в кілограмах; 4) зріст у сантиметрах; 5) розмір взуття; 6) дата запису. Числівники запишіть словами. Розберіть їх за будовою.

дуб – tölgyfa

етикёт – illemszabályok, etikett

ініціатор – kezdeményező

терезі – mérleg

§62. Відмінювання кількісних числівників

Вправа 370. Поетична хвилинка. Прочитайте. Зверніть увагу на правильне наголошування числівників. Запишіть у зошит числівники. У якій формі – початковій чи відмінковій – вони вживаються у тексті?

10
11

Назвемо числа по порядку,
від одного аж до десятка.
Вперед й назад — усі відразу
і не збиваємось ні разу!
А з десяти до двадцяти
як наголос поставиш ти?
Казати треба — одинадцять!
Скажу так само — чотирнадцять!
Вимова в числах цих одна —
скрізь наголос над складом **на!**
(Н. Красоткіна)

1
20
14

Числівники, що означають цілі числа, змінюються за відмінками.

Числівник **один** на відміну від інших числівників змінюється за відмінками й родами. Розгляньте, як він відмінюється.

Відмінок	Питання	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н.	скільки?	один	одна	одно (одне)	одні
Р.	скільких?	одного	одної однієї	одного	одних
Д.	скільким?	одному	одній	одному	одним
Зн.	скільки? скільких?	один, одного	одну	одно (одне)	одні, одних
Ор.	скількима?	одним	однією, одною	одним	одними
М.	на кількох?	на одному/ однім	на одній	на одному, однім	на одних

Вправа 371. Провідмініайте словосполучення **один хороший знайомий, одна добра подруга, одне важке завдання.**

Числівники *два, три, чотири* належать до одного типу відмінювання.

Числівник *два* у називному і знахідному відмінках має форми *два (зошити), дві (книжки)*. Форма *два* спільна для чоловічого і середнього роду, *дві* – форма жіночого роду.

Вправа 372. Ти – дослідник. Розкажіть за таблицею про відмінювання числівників *два, три* і *чотири*. Чи має числівник *два* у непрямих відмінках родові ознаки?

Відмінювання числівників *два, три, чотири*

Відмінок	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів	
Н.	<i>два</i>	<i>дві</i>	<i>три</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>двох</i>	<i>двох</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>двом</i>	<i>двом</i>	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
Зн.	<i>два, двох</i>	<i>дві, двох</i>	<i>три, трьох</i>	<i>чотири, чотирьох</i>
Ор.	<i>двома</i>	<i>двома</i>	<i>трьома,</i>	<i>чотирьома, чотирма</i>
М.	<i>на двох</i>	<i>на двох</i>	<i>на трьох</i>	<i>на чотирьох</i>

Коли числівники *два, три, чотири* стоять у називному відмінку, то іменники теж вживаються у називному відмінку множини: *дві листівки, три подруги, чотири бали*.

Вправа 373. Хвилинка мудрих думок. Спишіть прислів'я та приказки. Цифри замініть словами й поставте їх у відповідному відмінку. Вивчіть три прислів'я, які сподобались, напам'ять і поясніть їх значення.

1. (1) волом хліба не доробишся. 2. (2) правд не буває. 3. Чоловік має (2) вуха, щоб багато слухав, а (1) язик, щоб менше говорив. 4. Краще з розумним (2) рази загубити, ніж з дурнем (1) раз знайти. 5. (2) господині в хаті не дадуть ради кошеняті. 6. За (1) вченого (2) невчених дають, і то не беруть (*Народна творчість*).

Числівники *п'ять, шість*, від *дев'яти* до *двадцяти* і числівник *тридцять* відмінюються однаково.

Вправа 374. Розгляньте зразки відмінювання числівників *п'ять, сім* і *вісім*. Які зміни відбуваються при відмінюванні числівників *сім* і *вісім*?

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	<i>п'ять або п'ятьох</i>	<i>сім або сімох</i>	<i>вісім або вісьмох</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>на п'яти, п'ятьох</i>	<i>на семи, сімох</i>	<i>на восьми, вісьмох</i>

Вправа 375. Провідмініайте числівники **дев'ять, одинадцять, тридцять**, користуючись як зразком попередньою вправою.

Вправа 376. Утворіть словосполучення з числівниками та іменниками в родовому, давальному та орудному відмінках.

Двадцять, п'ятнадцять, дев'ятнадцять; книга, парта, пісня.

Вправа 377. Числівники **шістдесят, сімдесят, вісімдесят** відмінюються за зразком числівника **п'ятдесят**. Провідмініайте словосполучення **шістдесят хвилин**.

- Н. *п'ятдесят*
- Р. *п'ятдесяти, п'ятдесятьох*
- Д. *п'ятдесяти, п'ятдесятьом*
- Зн. *п'ятдесят* або *п'ятдесятьох*
- Ор. *п'ятдесятьма, п'ятдесятьома*
- М. *на п'ятдесяти, п'ятдесятьох*

Вправа 378. Провідмініайте словосполучення **сімдесят зошитів, вісімдесят днів** за зразком попередньої вправи.

Вправа 379. Прочитайте текст і перекажіть його. Чи знаєте ви цікаві історії про походження числівників? Розкажіть.

Спочатку числівник «сорок» звався «чотиредесяте». Нова форма витіснила стару, бо цим способом рахували шкурки соболя й білки. Саме стільки їх було потрібно, щоб пошити один сорок – стародавній хутрянний одяг (сорочка має той самий корінь). Спочатку так рахували лише шкурки, потім це слово почало вживатися в усіх видах рахунків.

Числівники **сорок, дев'яносто, сто** у всіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а**.

Вправа 380. Побудуйте чотири речення з числівниками **сто, дев'яносто, сорок** у формі одного з непрямих відмінків.

Вправа 381. Попрацюйте зі словом. Провідмініайте словосполучення **сорок птахів, дев'яносто орлів, сто грифів**.

У числівників на позначення сотень (**двісті – дев'ятсот**) відмінюються обидві частини: перша – як простий числівник, друга – як іменник **місто** у множині. У всіх відмінках вони пишуться разом.

Вправа 382. Ти – дослідник. Розгляньте приклади. Розкажіть про відмінювання числівників – назв сотень.

Н.	<i>двісті</i>	<i>сімсот</i>	<i>дев'ятсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>семисот</i>	<i>дев'ятисот</i>

Д.	<i>двомастам</i>	<i>семистам</i>	<i>дев'ятистам</i>
Зн.	<i>двісті, двохсот</i>	<i>сімсот, семисот</i>	<i>дев'ятсот, дев'ятисот</i>
Ор.	<i>двомастами</i>	<i>семистами, сімомастами</i>	<i>дев'ятистами, дев'ятьмастами</i>
М.	<i>на двохстах</i>	<i>на семистах</i>	<i>на дев'ятистах</i>

Вправа 383. Запишіть словосполучення, замінивши цифри словами. Провідмінійте словосполучення.

300 гривень, 600 кілограмів, 800 мешканців.

Числівники *нуль, тисяча, мільйон* і *мільярд* відмінюються, як іменники, та мають рід і число:

числівник *тисяча* відмінюється, як іменник жіночого роду I відміни мішаної групи;

числівники *мільйон, мільярд* відмінюються, як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи;

числівник *нуль* – як іменники II відміни м'якої групи.

Вправа 384. Провідмінійте числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд*.

Вправа 385. Творче завдання. Послухайте текст, дайте йому заголовок. Запишіть цифри словами. Перекажіть текст.

Слово «мільйон» має свою історію. Венеційський купець XIII ст. Марко Поло, повернувшись додому після 24-річних мандрів і розповідаючи про Китай, де він побував, намагався описати величезні багатства, якими володів монгольський хан Хадилаї. Для цього він до італійського слова «мілле» – «тисяча» додав суфікс збільшення, згрубілості *-он-е*. І вийшло у нього «мілліоне», тобто «величезна тисяча».

Так народилося слово «мільйон», яке пізніше почало позначати число «тисяча тисяч». Розповідям Марко Поло ніхто не вірив, усі насміхалися з нього, називаючи «Мессер Марко Мільйон» (зберігся навіть документ, датований 1305 роком, в якому згадується «благородний пан Марко Поло Мільйон»). Слово стало популярним і поступово увійшло в мову, а «добре ім'я» Марко Поло було очищене від несправедливих звинувачень (А. Коваль).

У складених кількісних числівниках кожне слово відмінюється і пишеться окремо. Складники цих числівників відмінюються, як відповідні прості числівники.

Вправа 386. Ти – дослідник. Розгляньте, як відмінюється складений кількісний числівник **чотириста сорок три**, і розкажіть про особливості його відмінювання.

- Н. *чотириста сорок три*
- Р. *чотирьохсот сорока трьох*
- Д. *чотирьомстам сорока трьом*
- Зн. *чотириста сорок три*
- Ор. *чотирмастами сорока трьома*
або чотирьомастами сорока трьома
- М. *на чотирьохстах сорока трьох*

Вправа 387. Поставте числівники разом з іменниками в давальному, орудному та місцевому відмінках. З двома словосполученнями складіть речення і зробіть їх синтаксичний розбір.

Сімдесят п'ять шкіл, сто вісімдесят чотири сторінки, дев'яносто три комп'ютери, чотириста двадцять шість машин.

Вправа 388. Хвилинка мудрих думок. Запишіть текст, підкресліть числівники і визначте їх відмінки.

За шкалою розумового розвитку, яку запропонували швейцарські вчені, перше місце в природі посідає людина. Вона має до двохсот чотирнадцяти балів. Дельфін наділений приблизно ста дев'яноста п'ятьма балами. На третьому місці – слон. Він має до ста п'ятдесяти балів. Мавпа – до шістдесяти трьох. Зебра – до сорока двох, жирафа – до тридцяти восьми, лисиця – до двадцяти восьми балів. Найтупішим визнали бегемота, який набирає усього вісімнадцять балів (*За В. Мезенцевим*).

Вправа 389. Ти – дослідник. Пригадайте, що означають дробові та збірні числівники. Наведіть приклади цих числівників. Розгляньте, як відмінюються дробові числівники **одна друга, дві сьомих, п'ять третіх**.

Н.	<i>одна друга</i>	<i>дві сьомих</i>	<i>п'ять третіх</i>
Р.	<i>однієї другої</i>	<i>двох сьомих</i>	<i>п'яти третіх</i>
Д.	<i>одній другій</i>	<i>двом сьомим</i>	<i>п'яти третім</i>
Зн.	<i>одну другу</i>	<i>дві сьомих</i>	<i>п'ять третіх</i>
Ор.	<i>однією другою</i>	<i>двома сьомими</i>	<i>п'ятьма третіми</i>
М.	<i>на одній другій</i>	<i>на двох сьомих</i>	<i>на п'яти третіх</i>

Дробові числівники складаються з двох частин. Перша частина називає чисельник дробу і є кількісним числівником.

Друга частина називає знаменник дробу і є порядковим числівником.

При відмінюванні дробових числівників змінюються обидві частини. Перша частина (чисельник) відмінюється, як числівник, що означає ціле число. Друга частина відмінюється, як прикметник у множині. У дробових назвах прикладу *дев'ять цілих і чотири п'ятих* відмінюються всі складові частини.

- Н. *дев'ять цілих і чотири п'ятих*
- Р. *дев'яти (дев'ятьох) цілих і чотирьох п'ятих*
- Д. *дев'яти (дев'ятьом) цілим і чотирьом п'ятим*
- Зн. *дев'ять (дев'ятьох) цілих і чотири (чотирьох) п'ятих*
- Ор. *дев'ятьма (дев'ятьома) цілими і чотирма п'ятими*
- М. *на дев'яти (дев'ятьох) цілих і чотирьох п'ятих*

Вправа 390. Іменник при дробових числівниках виступає в родовому відмінку однини: *п'ять сьомих метра*. Утворіть і запишіть словосполучення, розкривши дужки. Дроби замініть словами.

$\frac{1}{4}$ (клас), $\frac{2}{3}$ (день), $\frac{3}{5}$ (кілометр), $\frac{4}{7}$ (яблуко), $5\frac{1}{2}$ (кілограм).

Вправа 391. Творче завдання. Прочитайте математичні вирази. Запишіть їх словами.

$5\frac{3}{4} + \frac{1}{4}$; $4\frac{1}{3} + 8\frac{1}{2}$; $2\frac{2}{5} + 3\frac{1}{5}$; $6,9 + 0,65$.

Вправа 392. Провідмініайте словосполучення *п'ять десятих метра, дві п'ятих відстані*.

До дробових числівників належать числівники *півтора (півтори), півтораста*. Числівники *півтора (півтори), півтораста* не відмінюються.

Іменники з цими числівниками вживаються в родовому відмінку: *півтора карбованця, півтори тонни, півтораста метрів, півтора разу*.

Вправа 393. Інтелектуальна розминка. Самодиктант із завданням. Спишіть. Підкресліть числівники. До якої частини мови належать слова *половина, сотня*?

Півтора – одна ціла і ще половина. Математично це число позначається цифрами $1\frac{1}{2}$.

Півтораста – це сто плюс ще половина сотні – п'ятдесят. Математично число півтораста позначається цифрами 150.

Вправа 394. Провідмініайте словосполучення.

Півтори гривні, півтораста робітників.

Вправа 395. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок. Чи є щось спільного у вживанні збірних числівників в українській та угорській мовах?

В українській мові часто вживаються збірні числівники: *обоє, двоє, троє, четверо, дванадцятро* тощо.

Числівник *обоє* можна вживати тільки тоді, коли йдеться про чоловіка й жінку: «А ідіть лишень сюди: та ідіть обоє» (Т. Шевченко); «Обоє рябоє» (Приповідка).

Числівники *двоє, троє, десятеро* використовують, коли кажуть про людей: «У салоні їх дожидало троє людей» (Лесь Українка), – а також, коли вони поєднуються з особовими займенниками: «Нас було четверо: білявий і чорнявий чоловіки, парубок рябий та я» (Марко Вовчок), та з іменниками, що мають тільки множину: «Нащо тобі аж троє ножиць?» (Б. Антоненко-Давидович).

Вправа 396. Збірні числівники *двоє, обоє, троє, четверо* в непрямих відмінках мають форми *два, оба, три, чотири*. Складіть словосполучення із числівників та іменників. Запишіть їх.

1. Обидва, обидві, обоє (сусідки, учень, завдання). 2. Три, троє (урок, учень, подруга).

Вправа 397. Провідмініайте словосполучення **дві руки, дванадцятро учнів**.

Вправа 398. Інтелектуальна розминка. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поставте словосполучення у формах Р, Д, Ор. та М. відмінків.

Семеро (козенята); восьмеро (каченята); троє (вікна); четверо (двері).

Вправа 399. Творче завдання. Доберіть чотири-п'ять прислів'їв і приказок, до складу яких входили б збірні числівники. Запишіть їх. Числівники підкресліть.

Словник

чисельник – számláló

рябоє – tarka

знамєнник – nevező

салон – fogadószoba, szalon

§63. Відмінювання порядкових числівників

Вправа 400. Ти – дослідник. Прочитайте. Визначте числівники, поставте до кожного питання. До якого розряду за значенням вони належать? Визначте відмінки числівників та їх число. Із відмінюванням якої частини мови можна порівняти відмінювання цих числівників?

Українці часто згадують перших, других і третіх півнів. Перші півні співають опівночі, другі – перед зорею. Та найулюбленіші –

треті півні, про яких ідеться в народних піснях, переказах, легендах. Подають голос вони на світанку.

Наші предки були переконані, що саме третім півням вони завдячують перемогою світла над нічною темрявою. Саме перед третіми півнями відступала нечиста сила. У третіх півнях вбачали провісників ранку, символ вогню й сонця.

Канадські вчені стверджують, що наші голосисті будильники – непогані астрономи, бо орієнтуються за зірками, зокрема за Конопусом. Перші півні співають, коли Конопус з'являється над горизонтом, другі — коли зірки ховаються за обрій. Чому ж півнів чути й тоді, коли зірок зовсім не видно? (За В. Ужченко).

Порядкові числівники відмінюються, як прикметники твердої групи.

Лише числівник *третій* відмінюється, як прикметник м'якої групи.

Вправа 401. Ти – дослідник. Розгляньте зразки відмінювання порядкових числівників. Зробіть висновки.

Н.	<i>котрий?</i>	<i>перший</i>	<i>третій</i>	<i>одинадцятий</i>
Р.	<i>котрого?</i>	<i>першого</i>	<i>третього</i>	<i>одинадцятого</i>
Д.	<i>котрому?</i>	<i>першому</i>	<i>третьому</i>	<i>одинадцятому</i>
Зн.	<i>котрий?</i>	<i>перший</i>	<i>третій</i>	<i>одинадцятий</i>
	<i>котрого?</i>	<i>першого</i>	<i>третього</i>	<i>одинадцятого</i>
Ор.	<i>котрим?</i>	<i>першим</i>	<i>третім</i>	<i>одинадцятим</i>
М.	<i>на котрому?</i>	<i>на першому</i> <i>на першим</i>	<i>на третьому</i> <i>на третім</i>	<i>на одинадцятому</i> <i>на одинадцятім</i>

Вправа 402. Творче завдання. Провідмінійте словосполучення **сьомий день, третя кімната, дванадцятий поверх**. Складіть з ними 4–5 речень, використовуючи різні відмінкові форми цих словосполучень.

Вправа 403. Розгляньте зразки відмінювання складених порядкових числівників. Спробуйте сформулювати правило.

Н.	<i>дев'ятсот вісімдесят третій</i>	<i>дві тисячі шостий</i>
Р.	<i>дев'ятсот вісімдесят третього</i>	<i>дві тисячі шостого</i>
Д.	<i>дев'ятсот вісімдесят третьому</i>	<i>дві тисячі шостому</i>
Зн.	<i>дев'ятсот вісімдесят третій</i> <i>(третього)</i>	<i>дві тисячі шостий</i> <i>(шостого)</i>
Ор.	<i>дев'ятсот вісімдесят третім</i>	<i>дві тисячі шостим</i>
М.	<i>на дев'ятсот вісімдесят третьому</i> <i>(третім)</i>	<i>на дві тисячі шостому</i> <i>(шостім)</i>

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Вправа 404. Провідмініяйте дату і рік свого дня народження.

Вправа 405. Запишіть стійкі звороти української мови й запам'ятайте їх. Підкресліть порядкові числівники й визначте їх відмінок. Із двома з них складіть речення.

Одним оком глянути (*побіжно на щось подивитися*); одного поля ягода (*людина, подібна до кого-небудь своїми поглядами, поведінкою*); з першого погляду (*відразу ж*); після третіх півнів (*на світанку*); на сьомому небі бути (*почуватися щасливим*); десятою дорогою оминати (*уникати зустрічі з ким-небудь*).

Вправа 406. Творче завдання. Напишіть розповідь про дати і роки народження своїх рідних. Як ви їх вітаєте?

Словник

віл – ökör

купéць – kereskedő

орéл – sas

побіжно – mellesleg, útközben

сóболь – soboly

хан – kán

§64. Діловий стиль. План роботи. Оголошення

Вправа 407. Ти – дослідник. Пригадайте стилі мовлення. Де вони вживаються? Коли й де використовують офіційно-діловий стиль мовлення? Прочитайте уривки текстів, визначте, прикладом якого стилю вони є.

1. До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! (*За О. Довженком*).

2. Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах... (*З Конституції України*).

3. Документ (лат. «доказ») – це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності та про діяльність людини (*Зі словника*).

4. – Іди, синку, як годиться, – не човгай, не горбся.

– Послухай, мамо...

– Не смій вибігати на бруківку, бо й до біди недалеко. Виглядай чи не виглядай, автобус без тебе прийде! Не мни проїзні талони! Віддай їх мені, а то, чого доброго, ще загубиш. Просто біда з цими дітьми. І в кого ти такий вдався, не збагну! (*Із розмови*).

Пригадай!

Офіційно-діловий стиль вживається у діловому житті суспільства. Це мова ділових паперів: програм, заяв, наказів, оголошень, розписок, планів роботи, довідок, автобіографій тощо.

Для ділового стилю характерні такі ознаки:

1) уживання стандартних зворотів: *слово надається, відповідальність покласти на... , ведення протоколу доручити, порядок денний;*

2) уживання професійних термінів, скорочених слів, назв організацій тощо;

3) відсутність образних і розмовних слів, порівнянь, емоційної лексики.

Прикладом ділових паперів є план роботи.

План роботи – це документ, який установлює точний перелік намічених для виконання робіт чи заходів, їх послідовність і конкретних виконавців.

Плани поділяються на перспективні (на 5–10 років), річні, піврічні, квартальні, місячні, тижневі, щоденні.

Головне у плані – точність, чіткість, стислість формулювань.

План може мати вигляд таблиці або тексту. Кожен пункт плану складається з трьох обов'язкових частин: зміст роботи, термін виконання, виконавці.

Вправа 408. Ти – дослідник. Ознайомтесь зі зразком плану роботи. Яка мета та яке значення цього документа? Хто, на вашу думку, його склав?

План підготовки учнів шостих класів до Дня рідної мови

№ з/п	Назва і зміст заходу	Дата проведення	Відповідальні	Помітка про виконання
1	Робота над сценарієм	до 01.02.2015	старости класів	
2	Підготовка повідомлень, віршів, пісень відповідної тематики	до 10.02.2015	М. Рошко, В. Петровці А. Дунда	
3	Підготовка ігор, конкурсів, вікторин	до 10.02.2015	П. Ковтун С. Василів	
4	Підготовка святкового номера стінгазети	до 19.02.2015	Р. Меденці С. Варга О. Палко	
5	Виготовлення подарунків, призів, плакатів	до 19.02.2015	Р. Стеців Л. Красуля	
6	Генеральна репетиція	21.02.2015	старости класів	

Вправа 409. Творче завдання. За наведеним у попередній вправі зразком колективно складіть план підготовки до святкування Шевченківського тижня (план роботи літературного гуртка, план роботи над святковим номером стінгазети).

Вправа 410. Ти – дослідник. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів. Чи є серед них відповідні слова угорської мови?

Інформація, пріоритет, період, контроль, лаконічний, екстерний, стимул, конкурс, приз, презент, реалізація, ліквідація.

Оголошення – це документ, у якому повідомляється потрібна інформація, адресована певному колу зацікавлених осіб.

За формою оголошення бувають писані, мальовані, друковані в газетах, журналах, на окремих аркушах. За змістом вони поділяються на два види:

а) оголошення про майбутню подію;

б) оголошення про потребу в послугах або про можливість їх надання.

Часто в оголошеннях про потребу в послугах або можливість їх надання на місці назви документа «Оголошення» розміщують (задля економії місця, лаконічності та інформаційної насиченості) заголовки: «Винайму», «Продам», «Потрібні».

Оголошення не обов'язково писати в офіційно-діловому стилі. Вони можуть бути жартівливими, смішними, навіть безглуздими. Це роблять для того, щоб привернути увагу читача.

Вправа 411. Прочитайте оголошення. За ним як за зразком складіть текст оголошення про очікувану в школі подію.

Оголошення

21 лютого 2015 року о 14. 00 у приміщенні актового залу школи відбудеться святкування Дня писемності української мови.

Актив 6-А і 6-Б класів

Вправа 412. Творче завдання. За зразками складіть оголошення жартівливого змісту.

Куплю все, що можна потім продати.

Головпоштамт, до запитання, Федоренко.

Поміняю великого собаку на маленького.

Спитати у дворі Тетяну Олександрівну.

У зв'язку з терміновим від'їздом прошу вважати всі мої борги недійсними.

Карко.

Вправа 413. Творче завдання. Складіть розширений (тезисний) план своєї роботи на вихідний день та оголошення про те, що в школі розпочинає роботу гурток сучасного танцю.

Словник

сіни – приміщення у селянській хаті між житловою частиною і ганком.
бруківка – úttest

документ – okirat, okmány
тези – короткий виклад думок, tézis
реалізація – végrehajtás, megvalósítás

§65. Правопис числівників. Буква **ь** на кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках

Вправа 414. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш Д. Білоуса «Є у кожного до мови хист». Скористайтеся порадами автора, вивчаючи граматичні правила. Вивчіть вірш напам'ять.

Просим учнів, до зубріння звичних:
ви не бійтесь правил граматичних.
Є у кожного до мови хист, –
не зубріть, а розумійте зміст.
Як зумієм правила ми з вами
виражати власними словами,
знань одразу збільшиться запас, –
вчитель просто не впізнає вас!

Числівники *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – двадцять* і *тридцять* у називному та знахідному відмінках пишемо з **ь** на кінці.

У непрямих відмінках цих же числівників та в числівниках *три, чотири* перед закінченням пишемо **ь**: *двадцятьох, двадцятьом; трьох, трьом, чотирьом* (але *чотирма!*).

Вправа 415. Запишіть числа словами. З чотирма числівниками складіть речення. Поясніть написання числівників. Поставте наголос.

5, 6, 9, 10, 11, 15, 30.

У числівниках від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти* пишемо **ь** перед закінченнями у непрямих відмінках: *п'ятдесятьох, п'ятдесятьом, п'ятдесятьма, п'ятдесятьох*.

Вправа 416. Запишіть числа словами. З числівниками складіть і запишіть словосполучення. Поясніть написання числівників. Поставте наголос.

50, 60, 70, 80.

У числівниках *п'ятсот* – *дев'ятсот* *ь* не пишеться ні в середині, ні в кінці слова. У числівниках *шістсот*, *шістнадцять* буква *т* на письмі зберігається, а при вимові цей звук спрощується.

Вправа 417. Запишіть арифметичні вирази словами, знайшовши відповідь.

$$\begin{array}{lll} 500 + 20 = & 400 + 16 = & 20 + 95 = \\ 700 - 70 = & 900 - 50 = & 600 - 30 = \end{array}$$

Вправа 418. Ти – редактор. Запишіть числівники, замість пропущених букв вставте потрібні. Поясніть вживання м'якого знака.

П'ят.., п'ят..ома, п'ят..надц..т.., п'ят..десят.., п'ятдесят..ома, п'ят..сот, п'ят..мастами, п'ятнадц..т..ох, вісім.., десят.., шіст..ма, шіст..десят, шіст..сот, шістдесят..ом, шістдесят..ох.

Порядкові числівники, що закінчуються на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*, пишуться одним словом: *восьмисотий*, *п'ятитисячний*, *сорокамільйонний*, *трьохмільярдний*.

Вправа 419. Інтелектуальна розминка. Порядкові числівники та складні прикметники запишіть у два стовпчики. Порядкові числівники поставте у формах родового та орудного відмінків.

Дев'яносторічний, дев'яностий, дев'яносто п'ятий, дев'яностоденний, чотиридобовий, чотириста тридцять сьомий, чотиритисячний, чотирьохмільйонний.

Вправа 420. З-поміж словосполучень виберіть ті, до складу яких входять порядкові числівники, і складіть з ними речення. Зробіть їх синтаксичний розбір.

П'ятсот тонн, десятеро школярів, сьома година ранку, сто будинків, сто двадцятий будинок, троє вікон, третє вікно праворуч, дві третини гектара, стотисячне військо, стотисячний мешканець міста.

Вправа 421. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть речення. Підкресліть числівники, поясніть їх написання.

1. Двохтисячний рік – знаменна віха в історії християнства (*З газети*). 2. Шлях через Дніпрові пороги вимірювався шістьма тисячами кроків. 3. Після шеститисячного кроку перед човнами відкривалося чистоводдя, серед якого вигрівався на сонці острів Хортиця (*З календаря*). 4. Повстання проти польської шляхти Богдан Хмельницький розпочав на чолі восьмитисячного Запорозького війська (*З кн. «Як козаки воювали»*). 5. 1792 року

тринадцятитисячне козацьке військо з Нової Січі, що була заснована біля Бузького лиману, для охорони кордонів Російської держави було переселене урядом на Кубань (*З підручника*).

Словник

віха – важливий момент, етап у розвитку чого-небудь.

лимán – limán
хист – kéesség, tehetség

§66. Правильне вживання числівників для позначення дат, часу (годин)

В українській мові, на відміну від угорської, позначаючи дату, спочатку пишемо число, а потім – місяць і рік. Крапок після цифр не ставимо: *9 березня 1814 року, 21 лютого 2006 року, 31 травня.*

Вправа 422. Запишіть українською мовою дати.

1983. április 21., 2007. szeptember 15., 1997. március 2., 2006. december 23.

Вправа 423. Ти – перекладач. Перекладіть українською мовою назви місяців. Чим вони відрізняються від угорських назв?

Január, február, március, április, május, június, július, augusztus, szeptember, október, november, december.

Вправа 424. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш і запам'ятайте, як треба точно визначати час українською мовою.

КОТРА ГОДИНА?

Форма відліку часу в Україні єдина, з плином літ не пригасла, не стерта.

Ви питаєте: *котра воно година?*

І вам кажуть: *друга, третя, четверта...*

Наприклад: долаючи втому, дівчата на полі сушили м'яту.

Одна каже: «Це ж прийдемо додому не раніше як *пів на дев'яту!*»

А друга: «Але ж на люди ти не підеш у сукні прим'ятій.

То воно уже так і буде:

прийдемо до клубу десь *о дев'ятій*».

(Д. Білоус)

Запам'ятайте, як треба правильно говорити!

О котрій годині?

У (в) двадцять п'ять хвилин
на третю

О пів на другу

За чверть (за п'ятнадцять
хвилин) до третьої

О п'ятій годині

Котра година?

Двадцять хвилин на першу

Пів на другу

За чверть (за п'ятнадцять
хвилин) п'ята

П'ята година

Вправа 425. Розгляньте малюнки годинників. Яку годину показує кожен із них? Використовуйте різні способи називання часу.

Зразок: Десята година сорок п'ять хвилин. За п'ятнадцять одинадцята. Близько одинадцятої.

Вправа 426. Творче завдання. Спишіть слова, поставте в них наголоси. Складіть діалог (по 5–6 речень), вживаючи слова з вправи.

Секунда, мить, хвилина, година, доба, тиждень, день, півріччя, рік, неділя, вчора, сьогодні, позавчора, завтра, післязавтра, торік, другого дня, напередодні, тиждень тому, о другій, о п'ятій, годинник, частина, чверть на третю, о пів на шосту, за чверть восьма година, п'ята година сорок сім хвилин, час.

§67. Зв'язок числівників з іменниками

Вправа 427. Ти – дослідник. Прочитайте прислів'я. Випишіть числівники разом з іменниками. Визначте відмінок і число іменника, вжитого з числівником.

1. Один солдат — в полі не вояка. 2. Побратим — два рази брат. 3. Просилися злидні на три дні, то й вигнать не можна. 4. Сім п'ятниць на тиждень. 5. Сім років мак не родив і голоду не зробив. 6. Сто карбованців давали та тільки з кишені не виймали. 7. Там, де лисицею пройду, там три роки кури не несуться. 8. Два брехуни однієї правди не скажуть.

Після числівників **два, обидва, три, чотири** іменник (і прикметник) стоїть у множині в тому самому відмінку, що і числівник, але в називному відмінку наголос у цих іменниках не завжди такий, як у множині (збігається з наголосом у родовому однини): *два* (високі) *хло́пці* – *двох* (високих) *хло́пців*; *обі́два* (зелені) *зо́шити* – *обо́х* (зелених) *зо́шитів*; *три* (важкі) *зимі́* – *трьох* (важких) *зим*; *чоти́ри* (великі) *вікна́* – *чотирьо́х* (великих) *вікон*.

Після збірних числівників **двоє, троє, четверо** (і більше) та власне кількісних числівників **п'ять, шість** (і більше) іменник стоїть у родовому множини, але якщо числівник стоїть у непрямому відмінку, то іменник також стоїть у цьому самому відмінку: *двоє хлопців* – *двох хлопців*, *двом хлопцям*, *двома хлопцями*, (на) *двох хлопцях*; *п'ять днів* – *п'яти днів*, *п'яти дням*, *п'ятьма днями*, (на) *п'яти днях*.

Вправа 428. Від іменників утворіть словосполучення з числівниками **один, два, три, чотири**.

Зразок: один планшет, два комп'ютери, три ручки.

Зошит, вправа, параграф, підручник, книга, вікно, математика, лист, завдання, стілець, рюкзак, відповідь, стіл.

Вправа 429. Запишіть цифри словами і розкрийте дужки. Поясніть зв'язок числівників з іменниками. Правильно наголошуйте іменники. Які із записаних вами числівників є збірними?

5 (апельсин), 6 (яблуко), 4 (відро), 3 (учень), 7 (жінка), 15 (дерево), 9 (птаха), 11 (парта), 12 (рік), 14 (місто), 50 (учениця), 10 (комп'ютер), 44 (книжка), 18 (рядок).

Вправа 430. Розкриваючи дужки, замініть цифри словами й запишіть. Числівники з іменниками поставте у потрібному відмінку.

Поїхало на екскурсію (27, учень). Прибув потяг з (356, пасажир). Свідоцтво про освіту видано (45, дев'ятикласник). Одержано подарунок з (3 фотоапарат). Прибула машина з (8 робітник).

Після числівників **нуль, тисяча, мільйон, мільярд** іменник незмінно стоїть у родовому відмінку множини: *тисяча тонн*, *тисячі тонн*, *тисячею тонн*, (на) *тисячі тонн*.

Після дробових числівників іменник незмінно стоїть у родовому відмінку однини: *одна третя лимона*, *одну третю лимона*, *одній третій лимона*, *одною (однією) третьою лимона*.

У датах назви місяців вживаються тільки в родовому відмінку: *перше лютого* (*першого лютого*, *з першим лютого*), *дев'ятого травня*, *двадцять першого січня*.

Іменники при складених числівниках вживаються в тому відмінку, якого вимагає остання частина: *тисяча сто сорок дев'ять учнів, тисячею ста сорока дев'ятьма учнями.*

Вправа 431. Запишіть словосполучення, цифри й скорочення замініть словами. Складіть три речення з утвореними словосполученнями.

На 1 000 га, за 5 000 км, приблизно 3 000 г, більше 10 000 000 т, від 7 000 до 14 000 м, по 17 000 кг.

Вправа 432. Інтелектуальна розминка. Прочитайте текст. Цифри й скорочення запишіть повними словами. Провідмінійте два словосполучення.

Як припускають учені, Земля існує 4–5 млрд років. Площа її поверхні дорівнює 510083 тис. кв. км. Суша займає 149 млн кв. км, тобто трохи більше 29 відсотків. Найвища гора – Джомолунгма, вона сягає 8848 м. Найбільша глибина в океані вимірюється 11022 м.

Вправа 433. Ти – дослідник. Прочитайте приклади, правильно вимовляючи закінчення. Запишіть ці приклади словами.

Зразок: до восьми цілих і трьох п'ятих додати три цілих і дві третіх.

$$5^3/4 + 7/9; \quad 3^{1/2} + 7; \quad 9^{4/6} + 2/3; \quad 8,6 + 0,025; \quad 70,4 + 2.$$

Вправа 434. Творче завдання. Поєднайте кожен числівник з одним із іменників за вашим вибором. Утворені словосполучення введіть у речення й запишіть.

Одна друга, п'ятнадцятеро, двадцять чотири, десятеро, шістьдесят один, двоє, дев'яносто, три четвертих.

Корабель, кілограм, спортсмен, склянка, година, подруга, процент, хлопець, рік.

Вправа 435. Ти – редактор. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Учні взяли у бібліотеці шістнадцятеро книжок. 2. До кінця канікул ще два місяців. 3. Автобус з 32 екскурсантів під'їхав до замку. 4. Засадити садову ділянку 10 дерев.

§68. Усний твір – опис приміщення (за власними спостереженнями)

Вправа 436. Ти – дослідник. Прочитайте статтю. Дайте відповіді на запитання, наведені після неї. Пригадайте, які стилі й типи мовлення ви знаєте.

Твір-опис – це зв'язний текст, у якому описані основні ознаки предмета, явища, особи в усній чи письмовій формі. Спочатку

в описі наводять загальні відомості про предмет, враження про нього, потім розкриваються його найхарактерніші ознаки; закінчують його оцінкою предмета.

Темами для описів можуть бути речі, тварини, портрет, інтер'єр, пейзаж, внутрішні переживання людини, відтворення подій.

Опис внутрішнього вигляду приміщення – інтер'єру допомагає краще розповісти про життя людей, їхню працю й побут, інтереси та захоплення. Інколи опис приміщення допомагає зрозуміти навіть внутрішній світ людини. Складовими опису приміщення є описи місця та предметів.

У науковому стилі детально перелічують основні ознаки приміщення: розмір, форму, освітлення, колір стін, наявні в ньому предмети й місце їх розташування. Інформацію подають чітко й конкретно, без вказівки на ставлення автора до цього. Слова вживають тільки в прямому значенні.

У художньому описі передають ставлення автора до описуваного приміщення, тому він – емоційний і барвистий. Мета такого опису – викликати в читача певне емоційне ставлення до приміщення та людей, які в ньому живуть чи працюють.

1. Що зображують у творі-описі? 2. Як будують опис? 3. Яке лексичне значення має слово «інтер'єр»? 4. Якими можуть бути теми описів? 5. Що є метою художнього опису? 6. Чим різняться науковий і художній описи?

Вправа 437. Послухайте тексти-описи. Дайте їм заголовок. Визначте, який із цих текстів науковий, а який – художній. Свою відповідь обґрунтуйте.

I. Внутрішній кут української хати з одного боку від вхідних дверей завжди займала вариста піч. По діагоналі від печі влаштували парадний кут (покуть, святий вугол). Тут розміщували ікони, прикрашені тканими або вишиваними рушниками. Під іконами вздовж бічної стіни ставили стіл. Біля столу попід задньою стіною розміщували довгу дерев'яну лаву. Збоку від столу знаходилася скриня (*З довідника*).

II. У просторій світлиці козаки вклонились до образів і оглянулися по хаті: в кутку біля дверей стояла обложена зеленими кахлями піч, на кахлях плавали риби, скакали коні. У маленькі вікна з круглими скельцями в олов'яних оболонках пробивались останні відблиски зорі. Над вікнами висіли білі рушники, вишиті червоною заполоччю, такими ж рушниками була прибранна божниця з образів київського письма (*П. Панч*).

Вправа 438. Складіть за планом усний опис класу, вживаючи слова та словосполучення з довідки. Найкращий опис запишіть.

1. Де міститься клас? Які його розміри?
2. Скільки в класі вікон, на який бік вони виходять?
3. Як освітлений клас? Чим він освітлюється?
4. Якого кольору стіни, що на них знаходиться?
5. Яке в класі опалення?
6. Скільки рядів, парт (столів)? Де розташований стіл учителя?
7. Чи є в класі все необхідне для праці?

Довідка: стояти, лежати, знаходитись, розміщуватися, висіти; біля, поряд, напроти, посередині, в центрі, збоку, ліворуч, над (столом), за (ним); радіатор, портрет, стенд, опалення, квартира, південь, північ, світильник, шафа, підлога, стеля; затишний, світлий, широкий, зручний та ін.

Вправа 439. Творче завдання. Напишіть твір-опис у художньому стилі «Моя кімната». Опишіть речі, які особливо дорогі (не матеріально, а духовно) вам і всім членам вашої родини.

Словник

оздóблення – díszítés

скрiня – láda

оболóнка – burok

пiвдень – dél

затишний – hangulatos

дiагональ – átló

кахель – csempé

стенд – szemléltető

пiвнiч – észak

зручний – kényelmes

§69. Повторення вивченого про числівник

Вправа 440. Ти – дослідник. Підготуйте повідомлення на лінгвістичну тему «Числівник як частина мови» у формі відповідей на запитання.

1. Чим відрізняється числівник від інших частин мови, що мають числове значення?
2. На які розряди за значенням поділяються числівники? Що спільного в кількісних і порядкових числівниках? А що в них відмінного?
3. На які розряди за значенням поділяються кількісні числівники? Наведіть приклади.
4. Чим прості числівники відрізняються від складених?
5. У чому різниця у відмінюванні кількісних числівників на позначення десятків і сотень? Доведіть це прикладами.
6. Як відмінюються складені кількісні числівники? А складені порядкові?
7. Які числівники мають тільки дві відмінкові форми?
8. Які правила правопису числівників ви знаєте?

Вправа 441. Запишіть числа словами. Поставте наголоси. Два числівники, що називають десятки і сотні, провідмініайте.

4, 5, 9, 11, 20, 50, 90, 200, 300.

Вправа 442. Інтелектуальна розминка. Виберіть правильно з дужок числівник, запишіть словосполучення. Складіть з цими словосполученнями два речення.

(П'ять, п'ятеро, п'ятірко) комп'ютерів; (три, троє) хлоп'ят; (двадцяттеро, двадцять) учнів; (три, троє, трьох) подруг; (два, двоє) знайомих.

МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Група за значенням: кількісний (назва цілого числа, збірний, дробовий) чи порядковий.
5. Який числівник за будовою.
6. Відмінок (усі, крім півтора, півтори, півтораста).
7. Рід (якщо є).
8. Число (якщо є).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова та написання.

Зразок розбору

Краще мати більше ста ворогів, ніж одного зрадливого приятеля (*Народна творчість*).

Зразок усного розбору

Ста – числівник, початкова форма сто, кількісний, означає ціле число, простий, родовий відмінок, разом з іменником «ворогів» у реченні виступає в ролі додатка; як чуємо, так і пишемо.

Одного – числівник, початкова форма один, кількісний, означає ціле число, простий, родовий відмінок, чоловічий рід, разом з іменником «приятеля» виступає в ролі додатка; як чуємо, так і пишемо.

Зразок письмового розбору

Ста – числівник, поч. ф. сто, кількісн, ціле, простий, Р. в., разом з імен. ворогів – додаток.

Одного – числівник, поч. ф. один, кількісн., ціле, простий Р. в., разом з імен. приятеля – додаток.

Вправа 443. Прочитайте текст. Випишіть числівники і зробіть їх морфологічний розбір.

Нестор прийшов до Печерського монастиря сімнадцятилітнім. У лаврі він провів сорок один рік і помер на п'ятдесят восьмому році. Земне життя преподобний полишив дев'ятого листопада. Цього дня православна церква вшановує пам'ять великого літописця.

До написання літописного зводу Нестор узявся тисяча сто десятого року. Вершину свого творіння він назвав «Повість минулих літ» (*З календаря*).

Вправа 444. Спишіть, доповнюючи речення датами видатних подій і свят, числівники пишіть словами.

Міжнародний жіночий день ми святкуємо Тарас Шевченко народився День Перемоги ми відзначаємо День Конституції – ... , а День Незалежності України –

Словник

літопис – évkönyv, krónika

літописець – krónikáíró

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У якому рядку всі числівники кількісні?
 - а) п'ять, одинадцятий, сорок, п'ятдесят
 - б) вісім, два, двадцять один, дев'яносто
 - в) сімдесят, шостий, сімнадцятий, десять
2. У якому рядку всі числівники порядкові?
 - а) восьмий, четвертий, сто третій, другий
 - б) сьомий, шістсот, перший, двадцятий
 - в) два, перший, дванадцять, семеро
3. У якому рядку всі числівники прості?
 - а) сто сорок п'ять, вісімнадцять, триста, шість
 - б) дев'яносто, один, тринадцять, сім цілих і п'ять десятих
 - в) п'ять, шістнадцять, двадцять, дев'ять
4. Як відмінюються складені кількісні числівники?
 - а) кожне слово; б) останнє слово; в) перше слово.
5. Знайдіть неправильно утворене словосполучення:
 - а) троє будинків б) троє пташенят
 - в) троє саней г) троє сестер
6. Знайдіть правильно написаний числівник:
 - а) дев'ятсот б) шістьсот в) п'ятьдесят г) двенадцять.
7. Знайдіть серед наведених форму Р. в. числівника *одна*:
 - а) одной б) одної в) однієї г) одній
8. Поясніть значення фразеологізму «в один голос»:
 - а) самотній б) упертий
 - в) непотрібний г) одностайний
9. Які з наведених іменників можуть утворювати словосполучення зі словом *двоє*?
 - а) друзів; б) книжок; в) будинків; г) пташенят
10. Знайдіть правильно утворені словосполучення:
 - а) два брати б) два брата в) два місяця г) два місяці

§70. Письмовий переказ тексту художнього стилю

Вправа 445. Послухайте текст. Визначте його основну думку. Поясніть, як ви розумієте слова останнього абзацу. Складіть колективно план тексту. Напишіть докладний переказ тексту.

НЕ БІЙСЯ ВИСОКИХ СПРАВ

С. Васильківський. Кобзар-сліпець з хлопчиком-поводирем

За синіми морями й високими горами жило горде й мудре плем'я. Горде воно було тому, що ніхто з племені жодного разу не принизив себе. А мудрим плем'я було через те, що зберігало книгу, в якій були відповіді на всі запитання, які можуть виникнути в людини.

Дізналися про книгу вороги й захотіли нею заволодіти. Вирішили поставити плем'я на коліна, щоб не вважалось воно гордим.

Захопили вороги в полон юнака з гордого племені, привели на допит до свого ватажка. Не сказав полонений ворогам, де зберігається книга.

Юнака осліпили, щоб сам він не зміг прочитати чарівну книгу. Осліплений юнак не пропав на рідній землі. Він став поетом, щоб оспівувати своє плем'я.

Легенди завжди прославляють величних духом. Не бійся

високих слів і високих справ! На те вони й високі, щоб тягнутися до їхньої високості (За А. Потаповою; 127 сл.).

Словник

ватажók – vezér
плém'я – törzs

полón – fogság
хíжа – ház, kunyhó

§71. Займенник як частина мови. Загальне значення, морфологічні та синтаксичні ознаки

Вправа 446. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова, поставте до них питання. Чим вони відрізняються від тих частин мови, на питання яких відповідають.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

Батьківська хата – це те, *що* завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається і гріє теплом спогадів. *Вона* була світом *наших* предків, *які* тут народжувались і *все* життя тяжко працювали.

Традиційна українська хата – воістину колиска нашого народу. З селянської хати пішли у світ велетні думки: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Олександр Довженко...

Кожна українська господиня дбайливо доглядала *своє* житло. «Без господаря двір, без господині хата плаче», – говорить народне прислів'я. У хаті завжди було чисто вибілено, розмальовано кольоровою глиною, уतिकано квітами, пахучим зіллям.

На думку Т. Шевченка, біла хата – найвизначніша риса українського села.

В інтер'єрі хати відбиваються численні українські народні традиції, символи, життєві правила, звичаї та обряди. Хата дає селянину надійний захист, оберігає від незгод. Ці властивості дому знайшли відображення в прислів'ях і повір'ях нашого народу.

Українська хата – оригінальний витвір народу, самобутнє явище в історії архітектури (*З журналу*).

І. Рєпін. Українська хата

Займенником називається частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх: *він, ми, такий, цей, стільки, кожний*.

Займенники відповідають на питання *хто? що? який? чий? скільки?*

Займенники, що вказують на предмети, відмінюють, подібно до іменників, за відмінками. У реченні виконують здебільшого роль підмета або додатка: *І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї...* (Т. Шевченко).

Займенники, що вказують на ознаку, змінюються, подібно до прикметників, за родами, числами й відмінками. У реченні виконують роль означення: *Кожна мова по-своєму прекрасна* (П. Тичина).

Займенники, що вказують на кількість, відмінюють, як числівники, за відмінками. У реченні виконують роль додатка: *Стільки в небі зірочок, скільки в полі копичок* (Народна творчість).

Вправа 447. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть. Підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль займенників.

1. Всяка травичка на своєму корені росте. 2. Щастя знає, кого шукає. 3. То лиш курка від себе гребе. 4. Син мій, а розум у нього свій. 5. У нього стільки правди, як у решеті води. 6. З ким поведешся, того й наберешся. 7. Коли тебе добрі люди шанують, шануйся сам. 8. Не роби комусь, що собі не мило.

Вправа 448. Прочитайте та запам'ятайте стійкі звороти мови. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Кожного разу (*постійно*); в такому разі (*за таких обставин*); взяти себе в руки (*опанувати свій настрій*); бути владним над собою (*зберігати самовладання*); своя рука – владика (*про необмежене свавілля*); у чім річ? (*що трапилося?*); з якої речі? (*чому, на якій підставі?*).

Словник

архітектура – építészet

оригінальний – eredeti

копійка – kis kazal

решето – szita

інтер'єр – beltér

свавілля – önkény

§72. Розряди займенників за значенням: присвійні, вказівні, питальні, заперечні, відносні, неозначені та означальні

Вправа 449. Ти – мовознавець. Поміркуйте і скажіть, які із займенників співвідносяться з іменником, які – з прикметником, а які – з числівником.

За значенням займенники поділяються на дев'ять розрядів:

1. **Особові** – вказують на особи: *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони.*

2. **Зворотний** – завжди вказує на ту особу, яка виконує дію: *себе.*

3. **Питальні** – виражають запитання до частин мови: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*

4. **Відносні** – ті, що й питальні, але в ролі сполучного слова для приєднання частин речення одна до одної: *хто, що, який, чий, котрий, скільки.*

5. **Неозначені** – ті, що і питальні, але з доданими частками *будь-, -небудь, -сь, де-, аби-, казна-, хтозна-*: *будь-хто, хто-небудь, щось, деякий, казна-що, хтозна-що.*

6. **Заперечні** – ті, що й питальні, але з доданою часткою *ні-*: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий*, а також *жодний.*

7. **Присвійні** – вказують на належність предмета якійсь особі: *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній.*

8. **Означальні** – вказують на узагальнену ознаку: *весь, усякий, кожний, сам, самий, інший.*

9. **Вказівні** – вказують на щось: *той, цей, такий, стільки.*

Вправа 450. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок вірша, випишіть з нього особові займенники і визначте їх відмінок. На кого вказують особові займенники?

ПІСНЯ ПРО НАЙДОРОЖЧЕ

Ти як сонце, моя рідна мати,
лиш тобі я уклоняюсь низько.
Як про тебе пісню заспівати,
коли ти сама – найкраща пісня?!
Ти для мене, як весняне свято,
дівчинонько – доле благовісна.
Як про тебе пісню заспівати,
коли ти сама – найкраща пісня?!
Доле моя – пісне моя (І. Бердник).

Вправа 451. Інтелектуальна розминка. Прочитайте прислів'я, випишіть займенники й визначте їх розряд за значенням. Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

1. Бог дав розум нам, а хижу збудуй собі сам.
2. У рідній хаті – все по благодаті.
3. У своїй хаті – своя і правда.
4. Моя хижа – мені і ближа.
5. Яка газдиня-мати, така і честь у хати.
6. Яка хата – такий тин, який батько – такий син.

Особові займенники належать до найбільш уживаних слів. **Особові** займенники вказують на особу, яка говорить (*я, ми*), на особу, до якої звернене мовлення (*ти, ви*), на особу чи предмет, про яких говорять (*він, вона, воно, вони*).

Займенник **ви** вживається й при звертанні до однієї особи для вираження ввічливості, пошани. У таких випадках його пишуть з великої букви: *Коли Ви приїдете, Галино Петрівно?*

Особові займенники змінюються за відмінками й числами.

Вправа 452. Творче завдання. Напишіть вітальну листівку зі святом 8 Березня мамі, бабусі, вчительці, використовуючи займенник **ви** у ввічливо-шанобливому значенні.

Вправа 453. Прочитайте фразеологізми, правильно наголошуючи зворотний займенник. Запам'ятайте їх значення. З чотирма фразеологічними зворотами складіть речення й запишіть їх.

Зарубати собі на носі (*добре запам'ятати*); під собою землі не чути (*мати піднесений настрій, бути захопленим чим-небудь*); забагато брати на себе (*дозволяти собі більше, ніж належить, переоцінюючи свої можливості*); забивати собі в голову (*вперто дотримуватись якогось переконання*); кусати собі лікті (*шкодувати за чим-небудь*); не по собі (*почувати себе не дуже добре*).

Вправа 454. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Визначте, з якою метою вживаються в них виділені слова. Скажіть, до якої частини мови вони належать і назвіть їх розряд. Визначте, які це речення за будовою. Розкажіть, що є прикрасою і символом угорської традиційної оселі.

Учителька розповіла учням, що український рушник пройшов крізь віки і нині *він* символізує глибоку і чисту любов до людей. На рушниках вишиті узори, які символізують давні забуті символи: ромб з крапкою посередині – засіяна нива, вазон чи квітка – світове дерево од неба до землі, людська фігурка – знак берегині, богині хатнього вогнища.

Народні меблі в українській хаті завжди залишалися на своєму традиційному місці. *Вони* не змінювали своєї форми.

Усі меблі – ліжко, мисник, скриня, стіл, навіть жердка для одягу – мали, крім практичного, ще й інше призначення. Вони повинні були прикрашати кімнату. Тому *їх*, як правило, оздоблювали різьбою чи розписом. Завдяки цьому інтер'єр хати набував гармонійності й досконалості. Водночас *він* чітко виявляв людську сутність, особливість господаря, його звички (*Українське народознавство*).

Словник

гармонія – összhang

пóвінь – árvíz

потік – patak

оздóблювати – díszíteni

§73. Творення заперечних і неозначених займенників

Вправа 455. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Назвіть займенники. Випишіть їх і назвіть розряд. На що вказують неозначені займенники? Простежте за особливостями їх правопису. Сформулюйте висновки.

Загальна і найбільш характерна властивість усіх документів полягає у тому, що вони є джерелами або носіями якоїсь інформації. Тому документи широко використовують у нашій повсякденній діяльності. Як носії інформації вони сприяють поліпшенню внутрішньої організації будь-якого підприємства чи установи, служать підставою для ухвалення рішень, узагальнень, довідково-пошукової роботи (*З підручника*).

Вправа 456. Інтелектуальна розминка. Спишіть речення. Підкресліть у них займенники, визначте їх розряд за значенням, проаналізуйте правопис.

1. Нехай думають про мене бозна-що, нікому не розкрию таємниці. 2. Прощання забрало декілька місяців, і ось я на Землі. 3. Дівчинка почервоніла і щось невиразне промугикала. 4. Відповісти, що хтось написав у її зошиті її ж таки почерком, не годилося. 5. Може, у нього в зошиті таки з'явиться якийсь життєпис (За І. Калинцем).

Неозначеними називають займенники, що вказують на існуючі, але не відомі мовцю, невизначені предмети, ознаки чи кількість.

Неозначені займенники утворюють від відповідних питальних займенників за допомогою словотворчих часток, що виступають у ролі префіксів (*де-, аби-, будь-, казна-, хтозна-*) та суфіксів (власне постфіксів, оскільки стоять після закінчення – *-небудь, -сь*): *дехто, дещо, деякий, декотрий, абихто, абищо, аби який, будь-хто, будь-що, хтозна-скільки, казна-який, щось, якийсь, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, скільки-небудь* тощо.

Вправа 457. Від питальних займенників за допомогою відповідних часток і суфіксів утворіть неозначені займенники. Із трьома займенниками складіть речення.

Зразок: хто? – хто-небудь, хтось. Хтось шепоче мені казку.

Хто?, що? який?, чий?, котрий?, скільки?

Вправа 458. Хвилинка мудрих думок. Спишіть речення, уставляючи потрібні неозначені займенники. Згадайте, з яких вони творів.

1. На Щуку ... бомагу в суд подав. 2. На той раз суддями були ... два Осли, одна нікчемна Шкапа та два стареньких Цапа ... (Л. Глібов). 3. Править ... малим човенцем (Леся Українка). 4. А Федько справді ... надзвичайне виробляв на річці. 5. з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига угиналась, ломилася під ними (В. Винниченко). 6. І за ... хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку. 7. І ніби велосипедним насосом ... качнув – то ми зітхнули (В. Нестайко).

Заперечними називають займенники, які вказують на відсутність предмета, ознаки чи кількості.

Заперечні займенники утворюються від відповідних питальних займенників за допомогою словотворчої частки *ні*, що виступає в ролі префікса: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки*.

Вправа 459. Творче завдання. Складіть і запишіть 5–6 речень, в яких заперечні займенники виступали б різними членами речення.

Вправа 460. Інтелектуальна розминка. Запишіть у два стовпчики неозначені та заперечні займенники, розкриваючи дужки. З'ясуйте їх правопис. Складіть з ними два речення.

Ні(хто), ні(з)ким, ні(який), ні(з)яким, будь(хто), будь (у) чому, хтозна(який), казна(хто), який(небудь), будь(з)ким, де(кого), якому(сь), ні(чий), де(чиїх), будь(чий), де(в)чиїх, кимо(сь), ні(до)кого, ні(чого).

§74. Відмінювання займенників

Відмінювання особових і зворотного займенників

Н.	я	ти	–	ми	ви	він	вона	воно	вони
Р.	мене	тебе	себе	нас	вас	його	її	його	їх
Д.	мені	тобі	собі	нам	вам	йому	їй	йому	вам
Зн.	мене	тебе	себе	нас	вас	його	її	його	вас
Ор.	мною	тобою	собою	нами	вами	ним	нею	ним	ними
М.	(на) мені	(на) тобі	(на) собі	(на) нас	(на) вас	(на) ньому	(на) ній	(на) ньому	(на) них

Вправа 461. Інтелектуальна розминка. Прочитайте текст, знайдіть у ньому особові займенники, визначте їх особу, відмінок, число й поясніть особливості їх відмінкових форм. Перекажіть текст своїми словами, уживаючи особові займенники.

Нема на світі нічого кращого і Богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком Бог благословив, чи тільки одним-одно, – для неї рівні, усіх однаково пестує, за всякого однаково вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже; вже вона за ним вбивається, тужить, вже і боїться, щоб ще дужче не занедужало... Вона їх обмива, обшива, зодяга і ніколи ж то не втомиться, ніколи не втомиться з ними, і всяка робота на діточок їй не важка. Коли з дітей є яке неслухняне, то батько – як батько – гримне на такого, скубне, попоб'є, а мати – як мати! Вона почне його уговорювати: «Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику!.. Ти мені досаждаєш. Я, глядячи на тебе, частісінько плачу...» (За Г. Квіткою-Основ'яненком).

Відмінювання питальних і відносних займенників

Н.	<i>хто</i>	<i>що</i>	<i>який</i>	<i>чий</i>	<i>чия</i>	<i>чиє</i>	<i>чий</i>	<i>скільки</i>
Р.	<i>кого</i>	<i>чого</i>	<i>якого</i>	<i>чийого</i>	<i>чиєї</i>	<i>чийого</i>	<i>чийх</i>	<i>скільких</i>
Д.	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>якому</i>	<i>чийому/</i> <i>чиєму</i>	<i>чийй</i>	<i>чийому/</i> <i>чиєму</i>	<i>чийм</i>	<i>скільким</i>
Зн.	<i>кого</i>	<i>що</i>	<i>який/</i> <i>якого</i>	<i>чий/</i> <i>чийого</i>	<i>чию</i>	<i>чиє</i>	<i>чий/</i> <i>чийх</i>	<i>скільки</i> <i>скільких</i>
Ор.	<i>ким</i>	<i>чим</i>	<i>яким</i>	<i>чийм</i>	<i>чиєю</i>	<i>чийм</i>	<i>чийми</i>	<i>скількима</i>
М.	<i>(на)</i> <i>кому/</i> <i>кім</i>	<i>(на)</i> <i>чому/</i> <i>чім</i>	<i>(на)</i> <i>якому/</i> <i>якім</i>	<i>(на)</i> <i>чийому/</i> <i>чиєму/</i> <i>чийм</i>	<i>(на)</i> <i>чийй</i>	<i>(на)</i> <i>чийому/</i> <i>чиєму/</i> <i>чийм</i>	<i>(на)</i> <i>чийх</i>	<i>(на)</i> <i>скільких</i>

Вправа 462. Ти – дослідник. Дайте відповіді на запитання.

1. Які відмінки мають паралельні форми відмінювання займенників?

2. На який склад падає наголос у займеннику *скільки* у непрямих відмінках?

Вправа 463. Провідмінійте словосполучення спочатку усно, а потім письмово. Подібно до яких частин мови відмінюються займенники?

Який рік, чий брат, котра година, скільки книжок.

Вправа 464. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть прислів'я та приказки. Вкажіть питальні та відносні займенники. Поясніть, як їх розрізнити. Чи є в реченнях займенники, що належать до інших розрядів? Назвіть їх.

1. Хто б старого коня та не проміняв би на молодого? 2. Хто має розум, має і слово. 3. Що то за край, де панує чужий звичай? 4. Що край, то інший звичай. 5. Який син не схожий на батька? (*Народна творчість*).

Вправа 465. Складіть і запишіть речення, в яких займенники *який*, *скільки*, *чий* виступали б то як питальні, то як відносні.

Вправа 466. Творче завдання. Складіть 6–7 питань про життя і творчість Т. Шевченка. Підготуйте план конкурсу «Кращий знавець життя і творчості Кобзаря».

 Неозначені займенники відмінюють так, як питальні займенники, від яких вони утворилися.

Вправа 467. Ти – дослідник. Провідмінійте займенники *якийсь*, *дехто*, *будь-який*, *хто-небудь*. Назвіть особливості відмінювання неозначених займенників. Із неозначеними займенниками в орудному та місцевому відмінках складіть речення.

Присвійні, вказівні та означальні займенники змінюються, як і прикметники, за родами, числами і відмінками.

Присвійні займенники *мій, твій, наш, ваш, їхній, свій* вказують на належність: *мій, наш* – 1-й особі; *твій, ваш* – 2-й особі; *їхній* – 3-й особі; *свій* – будь-якій особі.

Присвійні займенники в усіх відмінках мають наголошений другий склад: *твоя, моя, твоє, твої, свої, моєї, твоєї, твоєму, своєму, твого, свого*.

Відмінювання присвійних займенників

Відм.	Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід	Мн.
Н.	<i>мій</i>	<i>моя</i>	<i>моє</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>	<i>мого</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>	<i>моєму</i>	<i>моїм</i>
Зн.	<i>мій, мого</i>	<i>мою</i>	<i>моє</i>	<i>мої, моїх</i>
Ор.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>	<i>моїм</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму, моїм</i>	<i>(на) моїй</i>	<i>(на) моєму, моїм</i>	<i>(на) моїх</i>

Вправа 468. Провідмініяйте письмово словосполучення, виділіть у них закінчення. Охарактеризуйте особливості їх відмінювання.

Твій друг, наша земля, їхні стосунки.

Вправа 469. Ти – дослідник. Порівняйте речення. Визначте, якими членами речення виступають займенники. В якому відмінку вони вжиті?

В її руках був вишитий рушник. – У неї був вишитий рушник.

У нього руде волосся. – У його руках тріпотіла пташка.

У їх очах світилася радість. – У них сьогодні п'ять уроків.

При іменнику особові займенники *його, її, їх* у формі родового відмінка набувають присвійного значення. Порівн.: *Їх (кого?) упізнають усі* – особовий. *В їх (чиїх?) кімнатах завжди затишно* – присвійний.

Присвійні займенники, на відміну від особових, ніколи не мають приставного *н*.

Вправа 470. Складіть речення зі словами й запишіть їх. Укажіть, до яких розрядів належать займенники і чим відрізняються на письмі та у вимові.

Від нього; від його брата. Через них; через їхню поведінку. Біля неї; біля її дверей. Без нього; без його дозволу.

Вправа 471. Хвилинка мудрих думок. Прочитайте. Визначте, на належність якій особі вказують присвійні займенники. Як ви розумієте значення кожного прислів'я?

1. Моя хата скраю – нічого не знаю. 2. Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся. 3. Добра каша, та не наша. 4. Не замітай чужої хати, дивися, чи твоя заметена. 5. Аж до діброви чути ваші розмови. 6. Не тішся з чужої біди, бо вона нині його, завтра її, а тоді твоя буде. 7. Краще своя хата, ніж їхня палата. Я свою вину на Івана зверну. 8. Кожна свиня свого корита пильнує (*Народна творчість*).

Вказівні займенники вказують на предмети, ознаки та кількість: *цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки*.

Займенники *той, такий* відмінюються як прикметники твердої групи, займенник *цей* – як прикметник м'якої групи (але в орудному відмінку *цим*).

Вказівний займенник *стільки* відмінюється лише за відмінками.

Відмінювання вказівних займенників

Відм.	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	Мн.	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	Мн.
Н.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>	<i>той</i>	<i>те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Р.		<i>цього</i>	<i>цієї</i>	<i>цих</i>	<i>того</i>		<i>тієї, тої</i>	<i>тих</i>
Д.		<i>цьому</i>	<i>цій</i>	<i>цим</i>	<i>тому</i>		<i>тій</i>	<i>тим</i>
Зн.		<i>цей, це, цього</i>	<i>цю</i>	<i>ці, цих</i>	<i>той, те, того</i>		<i>ту</i>	<i>ті, тих</i>
Ор.		<i>цим</i>	<i>цією</i>	<i>цими</i>	<i>тим</i>		<i>тією, тою</i>	<i>тими</i>
М.		<i>(на) цьому, цім</i>	<i>(на) цій</i>	<i>(на) цих</i>	<i>(на) тому, тім</i>		<i>(на) тій</i>	<i>(на) тих</i>

Вправа 472. Провідмініайте словосполучення *така пісня, стільки учнів*.

Вправа 473. Інтелектуальна розминка. Прочитайте речення. Випишіть вказівні займенники, визначте відмінок кожного.

1. Звучав наш сміх в широких коридорах під час перерв у той далекий час. 2. І ці стежки, де ви ходили, холодним снігом зацвітуть... 3. О весна, я не знаю такої пори, щоб так серце мені хвилювала! 4. Я дивлюсь на квіти, й цвіт багряний викликає стільки світлих мрій. 5. Інші квіти в диханні весни розцвітуть.

6. Але тих вже нема. 7. Сьогодні я такий щасливий, мов вийшов хлопчиком на шлях (*В. Сосюра*).

Означальні займенники вказують на узагальнену ознаку особи чи предмета: *сам (самий), весь (увесь, ввесь), усякий, кожний (кожен), інший*.

Займенник *весь* відмінюється як прикметник м'якої групи, всі інші займенники – як прикметники твердої групи.

Відмінювання означальних займенників

Відм.	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід	Мн.
Н.	<i>весь (увесь, ввесь)</i>	<i>все (усе)</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>всі (усі)</i>
Р.	<i>всього</i>		<i>всієї</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>		<i>всій</i>	<i>всім</i>
Зн.	<i>весь, всього</i>	<i>все (усе)</i>	<i>всю</i>	<i>всі, всіх</i>
Ор.	<i>всім</i>		<i>всією</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>(на) всьому</i>	<i>(на) всім</i>	<i>(на) всій</i>	<i>(на) всіх</i>

Вправа 474. Ти – дослідник. Провідмініайте займенники *сам (самий)*. Зверніть увагу на особливості їх відмінювання.

У називному відмінку множини займенник *сам* може мати дві форми – *самі* та *самі́*, а в непрямих відмінках у закінченнях завжди є *и*: *самі́х, самі́м, самі́ми*.

Вправа 475. Провідмініайте словосполучення.

Сама держава, інший народ, кожна земля.

Вправа 476. Перепишіть, уставляючи на місці крапок пропущені букви. Підкресліть означальні займенники, визначте їх число і відмінок.

1. По діброві віт..р виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (*Т. Шевченко*). 2. Д..рева стоять зачаровані, жод..н ли..сток не тремтить (*Леся Українка*). 3. Люди намагают..ся свій лет і до інших скерувать планет (*М. Рильський*).

Вправа 477. Прочитайте стійкі словосполучення, запам'ятайте їх значення. Введіть їх у речення і запишіть. До якої частини мови належать слова у цих стійких словосполученнях?

Ні з сього ні з того (*без причини*); сам собі як палець (*самотній*); собі на умі (*хитрий, скритний*); ні те ні се (*нікчемне*); про себе (*мовчки*); сам на сам (*наодинці*); сам собою (*без стороннього втручання*).

§75. Переклад тексту з угорської на українську мову

Вправа 478. Ти – перекладач. Перекладіть текст. Перекажіть українською мовою.

KÁRPÁTALJA

Sokan keresik fel Kárpátalját elbűvölő szépsége miatt. Pompás látványt nyújtanak magas hegyei, a hegyek között meghúzódó mély völgyek, a mohás kövek közt rohanó patakok. De szépek a sűrű erdők, amikor kora reggel könnyed pára lebeg fölöttük! A hegyek déli lejtőin gyümölcsösök és szőlők sorakoznak.

Kárpátalja nagyobb részét hegyek borítják. Legmagasabb csúcsa a Hoverla, mély méltósággal emelkedik a többi csúcs fölé.

A föld felszíne alatt különféle ásványi kincsek találhatók. Itt tárták fel Európa leggazdagabb sólelőhelyeit.

Словник

keresik – відвідують, шукать

elbűvölő – чарівний

lejtő – схил

csúcs – вершина

méltósággal – гідно, гідність

ásványi kincsek – корисні копалини

sólelőhelyek – соляні шахти

§76. Правопис займенників.

Написання прийменників із займенниками

Вправа 479. Ти – дослідник. «Книги – морська глибина», – сказав І. Франко. Безцінною пам'яткою історії людської культури є Біблія – священна книга християн. Прочитайте вислови з Біблії. Знайдіть у них займенники, підкресліть їх. Зверніть увагу на їх правопис з прийменниками. Якого висновку ви дійшли?

1. Кожному, хто в тебе просить, дай, а з тим, хто взяв щось твоє, не судись. 2. Не осуджуйте, то й ви не будете осуджені. 3. Давайте, то й вам буде дано.

У непрямих відмінках особові займенники мають основу, що відрізняється від основи називного відмінка.

Прийменники *з, під, над, перед*, які стоять перед формою орудного відмінка займенника *я*, для милозвучності вживаються з голосним *і*: *зі мною, піді мною, наді мною, переді мною*.

Вправа 480. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібний прийменник. Свій вибір обґрунтуйте.

1. (З, зі) мною говорять могили устами колишніх людей (*В. Симоненко*). 2. Сяє (над, наді) мною високо-високо неба глибина

(В. Сосюра). 3. Грай ти, коню, (під, піді) мною, розбий швидше тугу мою! Ой ти, орле сизокрилий, мій ти брате рідномилый, не літай ти (над, наді) мною, неси неньці вістку мою (*Народна творчість*).

Вправа 481. Ти – редактор. Відредагуйте речення і запишіть їх. Поясніть правопис.

1. Над мною пролітають білі лебеді. 2. Поряд з мною стоять мої однокласники. 3. Перед мною розкинулось море. 4. Під мною з висоти виднілася наша земля. 5. Ти поїдеш зі мною?

Вправа 482. Творче завдання. Використовуючи займенник **мене** з прийменниками **з, під, над, перед**, складіть речення.

Вправа 483. Випишіть уривок із художнього твору (5–7 речень). Підкресліть займенники, визначте їх розряд.

§77. **Н** в особових займенниках 3-ї особи після прийменників

Вправа 484. Ти – дослідник. Прочитайте прислів'я та приказки, поставте особові займенники в потрібній формі. Зверніть увагу, коли в особових займенниках 3-ї особи з'являється приставний **н**. Хто є автором прислів'їв і приказок? Як називається література, яку творить народ?

1. Про (він) вже сови гудуть. 2. Вогонь мститься, як (він) не шануєш. 3. Сердиться, ніби (він) пес ковбасу з'їв. 4. Свій дім – не чужий: із (він) не підеш. 5. Тут така вода, що в (вона) дна нема. 6. Син мій, а розум в (він) свій. 7. Не хочеш почути поганих слів, не кажи (вони) сам. 8. Копійка любить, щоб (вона) лічили (*Народна творчість*).

 Займенники 3-ї особи (*він, вона, воно, вони*) після прийменників вживаються з **н**: *до нього, за неї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н** навіть без прийменника: *ним, нею, ними*.

Вправа 485. Прочитайте речення, знайдіть у них займенники, визначте розряд, особу, відмінок, число й поясніть особливості їх правопису.

1. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят. 2. Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. 3. Ми залишилися з нею друзями. 4. І нам навіть здається, що на очах у неї були сльози. 5. Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. 6. Я рвонув за ним. 7. Ім'я, жартома дане йому Явою у темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди (*За В. Нестайком*).

Вправа 486. Хвилинка мудрих думок. Прочитайте текст, ставлячи займенники, що в дужках, у відповідному відмінку. Випишіть усі займенники, визначте їх особу, число, відмінок і синтаксичну роль у реченні.

Зразок: ми – нам, 1-ша ос., мн., Д. в., додаток.

Учителька розповіла (ми) про старовинну українську хату. Ми дізналися від (вона), що головне місце у хаті займала піч. Вона і тепло давала, і їжу на (вона) готували, і хліб пекли. До (вона) завжди ставились як до священного предмета.

Важливою у хаті була і бабусина скриня. У (вона) зберігалися пам'ятні речі, що залишалися дітям на згадку про батьків.

– А які важливі предмети прикрашали старовинну угорську хату? – запитала (ми) вчителька. – Розпитайте старших людей і на наступному уроці розкажіть.

Вправа 487. Перепишіть прислів'я, поставивши особові займенники у потрібній формі. Коли у непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється *н*? Про які риси характеру йдеться у цих висловах.

1. Ти (він) борони від собак, а він (ти) покаже кулак. 2. Риба ще в річці, а він до (вона) петрушку кришить. 3. Ти (він) «стрижене», він (ти) «голене». 4. Говорити до (він) – як горохом об стіну. 5. З (він) користі – як з чорта смальцю (*Народна творчість*).

§78. Дефіс у неозначених займенниках

Вправа 488. Ти – дослідник. Розгляньте, як написані неозначені займенники в лівому і правому стовпчиках. Спробуйте сформулювати висновки про правопис неозначених займенників. Зверте свої спостереження з правилом правопису неозначених займенників. Спишіть займенники.

будь-кого	будь у кого
казна-ким	казна з ким
хтозна-чому	хтозна в чому
декого	де в кого
абиким	аби з ким
дечому	де в чому

У неозначених займенниках префікси *казна-*, *хтозна*, *будь-* і суфікс *-небудь* пишуться через дефіс.

У неозначених займенниках префікси *аби-*, *де-* та частка *-сь* пишуться разом.

Якщо *казна*, *хтозна*, *будь*, *аби*, *де* стоять перед прийменниками із займенниками, тоді всі три слова пишуться окремо: *будь у кого*, *хтозна в чому*, *аби з ким*, *де на чому*.

Вправа 489. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть правопис неозначених займенників. З трьома займенниками складіть речення.

Будь(хто), будь(у)чому, хтозна(який), казна(хто), який(небудь), будь(з)ким, де(кого), якому(сь), де(чиїх), будь(чий), де(в)чиїх, кимо(сь), бозна(у)кого.

Вправа 490. Перевір себе. Користуючись планом, складіть усну розповідь про правопис неозначених займенників. До кожного пункту плану доберіть по 2–3 приклади.

План

1. Як пишуться неозначені займенники?
2. Як пишуться префікси *казна-*, *хтозна-*, *бозна-*, *будь-*, суфікс *-небудь* у неозначених займенниках?
3. А як пишуться префікси *де-*, *аби-* і частка *-сь* у неозначених займенниках?
4. Чому *казна з ким*, *хтозна в чому*, *хтозна з ким*, *будь у кого*, *будь у чому*, *де в чому*, *де в кого* треба писати окремо?

Вправа 491. Хвилинка мудрих думок. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис неозначених займенників.

1. За добре слово й добру пам'ять кому(сь) спасибі я скажу! (*І. Калинець*). 2. Отож треба було старатися не попастися кому (небудь) на очі (*В. Винниченко*). 3. Добрий розум робить легким (будь)який спосіб життя (*Григорій Сковорода*). 4. Казна(за)що усі люди, де б я тільки не ступив, дорікають мені всюди... Я ж нічого не робив! (*В. Симоненко*). 5. Ох, трудно в світі жити стало! Пора і нам придумати що(сь)... (*Л. Глібов*).

Вправа 492. Творче завдання. Розпитайте своїх бабусю чи дідуся, якою була їхня оселя, коли вони були дітьми. Яким був інтер'єр домівки? Які речі були обов'язковими і традиційними для кожної хати? Які були розваги у дітей і молоді? Розповідь запишіть, вживаючи займенники.

§79. Ні в заперечних займенниках

Заперечні займенники, утворені від питальних займенників за допомогою префікса *ні-*, пишуться разом. Остеронь цих утворень стоїть заперечний займенник *жоден* (*жодний*).

Якщо між *ні* та займенником вживається прийменник, тоді всі три слова пишуться окремо: *ні в кого*, *ні для чого*, *ні в якому*, *ні про що*.

У непрямих відмінках заперечні займенники вживаються з різним наголосом залежно від значення: *ніко́го – нікого, нічо́го – нічого*. Наприклад: *Ніко́го* (жодного учня) *там не було*. – *Нікого* (нема кого) *послати*.

Заперечні займенники відмінюють так, як питальні чи відносні займенники.

Вправа 493. Провідмінійте займенники **ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, нічий**. Вкажіть на особливості їх відмінювання.

Вправа 494. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Із записаними словами (на вибір) складіть речення.

(Ні)хто, ні(до)кого, ні(перед)ким, (ні)що, ні(за)ким, (ні)чий, (ні)який, ні(до)кого, ні(в)кому, (ні)кому, (ні)скільки.

Вправа 495. Інтелектуальна розминка. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Вкажіть розряд кожного займенника. Поясніть, чому в одному випадку слово «Вітчизна» пишеться з великої букви, а в іншому – з малої.

1. Знай, що в житті є деякі речі, які ні(з)чим не можна порівняти і зіставити. Це рідний край, наша Вітчизна. Без (будь)кого з нас Батьківщина може обійтися, але (будь)хто без Батьківщини – (ні)що (*За В. Сухомлинським*). 2. Коли не зможу я (ні)чим рідній вітчизні прислужитися, намагатимусь ніколи ні(в)чому не шкодити (*Григорій Сковорода*). 3. Здоров'я – це ще не все. Але все без нього – (ні)що (*Античний вислів*).

Вправа 496. Хвилинка мудрих думок. Спишіть речення, ставлячи заперечні займенники, що в дужках, у потрібній формі. Обґрунтуйте їх написання за допомогою орфографічного правила. Визначте синтаксичну роль займенників. Зробіть морфологічний розбір виділеного слова.

1. Вони були між людьми гості милі, та не прийняв (ніхто) їх за своїх (*Леся Українка*). 2. (Ніхто) не сходжені нас ждуть путі (*О. Ющенко*). 3. (Ніхто) так **землю** не любить, як той, хто трудиться на ній (*Л. Глібов*). 4. Усміхнися, моє серце, тихесенько-тихо, щоб (ніхто) і не побачив (*Т. Шевченко*). 5. Красно говорить, а слухати (ніщо) (*Народна творчість*). 6. Додому на завтра не було (ніякий) завдань.

Вправа 497. Пригадайте п'ять–шість прислів'їв і приказок із заперечними займенниками. Запишіть їх.

Словник

античний – ókori, antik

§80. Повторення вивченого про займенник

Вправа 498. Ти – дослідник. Розкажіть про займенник як частину мови. До кожного положення наведіть 2–3 власних приклади.

1. Яку частину мови називають займенником?
2. Чим займенники відрізняються від іменників, прикметників і числівників?
3. Назвіть розряди займенників.
4. Які займенники мають приставний *н* і за яких умов?
5. З якою метою вживаються відносні займенники? Чим вони відрізняються від питальних?
6. Як утворюються заперечні й неозначені займенники? Розкажіть про їх правопис.
7. Як відрізнити особові займенники *його*, *її*, *їх* від присвійних?

РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Розряд.
4. Рід (якщо є).
5. Відмінок.
6. Число (якщо є).
7. Синтаксична роль.
8. Вимова і написання.

Зразок розбору

Український рушник можна порівняти з піснею, витканою на полотні, без нього, як і без пісні, не обходяться народження, одруження людини, ювілейні урочистості (*Л. Орел*).

Усний розбір

Без нього – *займенник*, *початкова форма він*, *особовий*, *чоловічий рід*, *родовий відмінок однини*. У реченні виконує роль *додатка*. *Прийменник* без пишеться окремо від *займенника*.

Письмовий розбір

Без нього – *займ.*, *поч. ф.* *він*, *особ.*, *чол. р.*, *Р. в.*, *одн.*, *додаток*. *Прийм.* без пишеться окремо від *займ.*

Вправа 499. Інтелектуальна розминка. Вибіркове списування із завданням. Прочитайте текст, дотримуючись правильної літературної вимови. Зверніть увагу на наголос. Випишіть займенники. Зробіть морфологічний розбір кожного займенника. Перекажіть текст близько до змісту.

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК

Його можна порівняти з піснею, витканою чи вишитою на полотні. Без рушника, як і без пісні, не обходиться ніяке свято.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибранна хата і чистий рушник напoxваті. По всій Україні поширений звичай накривати рушником хліб на столі.

Гарний був звичай використовувати рушник при будівництві житла. Його вішали вгорі, у кутку, коли стіни були вже зведені.

Коли син вирушав із дому в далеку дорогу, мати дарувала йому рушник, щоб беріг від лиха. Цей звичай існує й нині. Весільний рушник кожна дівчина вишивала сама.

Рушник у нашому побуті живе і сьогодні. Його використовують на весіллі, під час провідів хлопців до армії. З хлібом-сіллю на рушнику зустрічають дорогих гостей.

Вправа 500. Користуючись текстами вправ розділу, колективно складіть повідомлення про обереги українського народу. Повідомлення запишіть.

Словник

напoxваті – kéz allat van

охайність – rendezett

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Знайдіть неправильно записаний займенник:**
 - ні від чого
 - чий небудь
 - будь-який
 - нічий
- Знайдіть правильно написані займенники:**
 - хтозна-скільки
 - хтонебудь
 - аби-що
 - нічий
- Знайдіть правильно утворені словосполучення:**
 - дякую Вам
 - дякую Вас
 - пробачте мене
 - пробачте мені
- Знайдіть правильно утворене словосполучення:**
 - моя автобіографія
 - мій власний погляд
 - мій погляд
 - моє особисте враження

§81. Письмовий переказ тексту з елементами опису приміщення

Вправа 501. І. Пригадайте, що таке опис. Послухайте текст. З якого твору цей уривок? До якого стилю він належить? Складіть план тексту і за його допомогою усно перекажіть текст, не опускаючи опису приміщення.

Це була велика й гарна округла кімната, у якій постійно лунали доволі кумедні звуки. Якись незвичні срібні прилади стояли на довгоногих столиках – вони сюркотіли і випускали клубочки диму. На стінах висіли портрети колишніх директорів і директорок, які тихенько дрімали у своїх рамах. Ще там був величезний письмовий стіл на пазуристих ніжках, а ззаду на поличці лежав убогий і обшарпаний *Сортувальний капелюх*.

Гаррі завагався. Він обережно кинув оком на сплячих чаклунів і чарівниць на стінах. Мабуть, нікому з них не зашкодить, якщо він візьме і знову одягне цього капелюха? Просто так, для перевірки... для певності, що капелюх справді віддав його у правильний гуртожиток.

Він тихенько обійшов довкола столу, зняв капелюха з полочки й повільно надів його на голову. Капелюх був завеликий і наліз йому на самі очі, як і минулого разу. Гаррі дивився на чорну підкладку капелюха й чекав. Аж ось у його вусі пролунав тихенький голосочок:

– Щось тебе мучить, Гаррі Поттере?

– Е-е, так, – пробурмотів Гаррі. – Е-е... перепрошую, що турбую, я хотів запитати... (За Дж. К. Ролінг).

II. Чи пам'ятаєте ви, що трапилось далі? Продовжіть розповідь.

Словник

обшáрпаний – rongyos

капелю́х – kalap

зненáцька – hirtelen

гурто́житок – diákszálló

§82. Дієслово як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Вправа 502. Поетична хвилинка. Прочитайте поезію. Що ви дізнались з неї про дієслово як частину мови? Пригадайте, що ви вчили про дієслово у молодших класах.

Я — Дієслово, у рух приводжу слово.

Можу почитати і намалювати,

змінююсь я за часами: що робив? — Колись.

Що роблю? — Зараз. А що зробити? — Зможу ще.

За числами я теж мінятись можу,

і за родами, і особами.

Бо треба знати вам, чи дія відбулася, чи ще триває.

Тож дія є життя! (В. Дубовик)

Вправа 503. Ти – дослідник. Прочитайте текст, дайте йому заголовок. Випишіть виділені слова, поставте до них питання. Якою частиною мови є ці слова? Перекажіть текст.

Традиційно український народ **провадив** такі види господарства, як хліборобство, мисливство, збиральництво, рибальство, тваринництво.

Уся історія українського народу **пов'язана** з мистецтвом **сіяти хліб, вирощувати, косити, молотити, учиняти тісто, пекти** і навіть умінням його **їсти**. Недаремно **кажуть**, що все у нас від нього, від хліба.

Багато треба було **попрацювати**, щоб на столі з'явився хліб, тому і **ставилися** до нього як до святині.

Хліборобство мало у житті народу не тільки матеріальне, а й культурне значення. З працею хлібороба пов'язані численні народні обряди, повір'я, прислів'я, приказки.

Виділені слова – це дієслова та його форми.

Дієслово – самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета й відповідає на питання *що робити? що зробити? що роблять? що зроблять?*

Дієслова бувають доконаного і недоконаного виду, перехідними або неперехідними, змінюються за способами (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше є присудком.

Дієслова дійсного способу мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

У теперішньому і майбутньому часах дієслова змінюються за особами і числами, а в минулому часі – за родами (в однині) і числами.

Вправа 504. Інтелектуальна розминка. Запишіть дієслова в два стовпчики: в перший – ті, що означають дію; в другий – ті, що означають стан. До кожного з них поставте питання.

Писати, їжджу, спить, бадьоришся, розпитувати, сидить, бажати, захоплюється, боротися, відчуває, сіємо, дримають, будую, стояти.

Вправа 505. Перепишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Вкажіть дієслова, визначте час, особу, число, рід кожного з них, з'ясуйте синтаксичну роль.

1. Золотими хлібами дзвенить українс..ка з..мля (*І. Бердник*).
2. Віддаю хліборобові шану – найстаріший-бо хліб на з..млі! (*М. Сингаївський*).
3. І люблять люди з давн..ни, як сонце незагасне, і свій духм..яний хліб ясний, і рідне слово красне (*Д. Білоус*).
4. Початок жнив відбувався велично і св..ятково.
5. На поле хлібороби виходили цілими сім..ями, чисто одягн..ні, з хлібом у руках (*Українське народознавство*).

Вправа 506. Ти – редактор. Спишіть, замінюючи прикметники дієсловами. Простежте, як змінюється при цьому текст. Якого відтінку надають йому дієслова?

Над нами синє небо. На ньому білі хмаринки. Зелена трава на лугах. Трохи збоку чорний ліс. Над дорогою гурт дерев. Серед них біла береза.

Вправа 507. Творче завдання. Із дієслів-синонімів у дужках доберіть потрібне за змістом. Речення запишіть.

1. З вікна ... чудова панорама Дніпра (відслонюється, встає, відкривається, показується).
2. Дівчинка росла вразлива і мрійлива, і твердо, на все життя ... материні казки (закарбувала, зафіксувала, занотувала, запам'ятала).
3. На білих рукавах ... повишивані червоні та сині квіти (горіли, палали, палахкотіли, жевріли, яріли).
4. Ви скоро й тіні своєї будете ... – презирливо скривив тонкі вуста Сафрон Варчук (тремтіти, страхатися, трепетати).

Словник

страхатися, – megijedni

закарбувати – mejgegyezni

§83. Форми дієслова: неозначена форма дієслова (інфінітив), особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то*

Вправа 508. Ти – дослідник. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Розгляньте виділені дієслова. Що вони означають? Чи можна встановити у наведених реченнях час дії, особу і число осіб, що діють?

Спробуй **не наступити**, а поступитися. Не захопити, а віддати. Не кулак показати, а подати руку. Не сховати, а поділитися, не кричати, а вислухати. Не розірвати, а склеїти.

Спробуй – і ти побачиш, як цікаво виходитиме... (За М. Роциним).

Дієслово має **неозначену форму (інфінітив)**, яка називає дію або стан предмета, відповідає на питання *що робити? що зробити?* Це **початкова форма дієслова**; вона не виражає ні часу, ні числа, ні особи, ні роду.

Неозначена форма закінчується на **-ти** (зрідка в розмовному і художньому стиліях **-ть**): *косити, молотити, пекти*.

Після закінчення **-ти** може стояти **-ся (-сь)**: *поступатися, жалітись*.

Вправа 509. Інтелектуальна розминка. Випишіть дієслова в неозначеній формі. Виділіть суфікси **-ти (-ть)**. Як ви розумієте ці вислови?

1. Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає. 2. Пізнати з мови, якої хто голови. 3. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. 4. Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна. 5. Добре того лякати, хто боїться. 6. Хотів минути пень, та наїхав на колоду (*Народна творчість*).

Вправа 510. Поставте дієслова в неозначеній формі, підкресліть закінчення.

Готується, знають, малюватиме, прийшов, занесла, пишемо.

Дієприкметник – форма дієслова, яка має ознаки дієслова (вид, час, стан) і прикметника (рід, число, відмінок), відповідає на питання *який? яка? яке? які?* Наприклад, *вишитий, посаджена, зігріте, здружені*.

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, яка називає додаткову дію, що вказує спосіб, час, причину і мету дії, названої присудком, відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* Наприклад: *співаючи, працюючи, захопившись, прочитавши*.

Дієприкметники та дієприслівники із залежними від них словами утворюють дієприкметникові та дієприслівникові звороти, які у реченні виконують роль означень або обставин. Наприклад: *Лукаш, зачарований музикою лісу, зупинився на галявині (Леся Українка)*. *До жнив селяни завжди готувалися урочисто і відповідально, дотримуючись усталених з сивої давнини звичаїв та обрядів (Українське народознавство)*.

Вправа 511. Інтелектуальна розминка. Дієприкметники запишіть в один стовпчик, а дієприслівники – в інший. Поставте до них питання.

Написаний, написавши, розказуючи, розказаний, дивлячись, принесений, переглянутий, перемагаючий, засмаглий, намальований, знаючи, передавши.

Вправа 512. Випишіть дієприкметники та дієприслівники. До кожного з написаних слів поставте питання.

1. Мати сина колихала, колихаючи, співала (*Я. Щоголів*).
2. Ти нелегке життя прожила, моя мамо, в мозолях твої чесні, спрацьовані руки (*Н. Кащук*).
3. Материнська доля складена з надій, всі ми, усі материнським теплом обігріті (*В. Крищенко*).
4. Квіти чудові на рушникові вишиті з ніжністю серця колись (*Я. Семенюк*).
5. Трави не прим'явши, не збивши роси, – так ходить землею добро й милосердя (*В. Баранов*).

Вправа 513. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою. Підкресліть дієприкметники хвилястою лінією, а дієприслівники – пунктирною з крапкою.

1. Szépen csílogott a földre hulló hó.
2. Vidáman énekelve mentem haza.
3. Az asszony sírva olvasta a levelet.
4. Őszülő férfi nyitotta ki az ajtót.

В українській мові є також безособові форми дієслова на **-но**, **-то**, які вживають замість пасивних дієприкметників, коли є потреба наголосити на дії, а не на ознаці. Наприклад, у реченні «Ухвала прийнята одногосно» дієприкметник можна замінити безособовою формою: «Ухвалу прийнято одногосно». А от у реченні «Хлопці були зморені після далекої дороги» цього зробити не можна.

Вправа 514. Прочитайте народну пісню, перепишіть перші дві строфи, підкресліть безособові дієслівні форми на **-но**, **-то**. Яку функцію вони виконують?

Ой у полі жито
копитами збито,
під білою березою
козаченька вбито.
Ой убито, вбито,
затягнуто в жито,
червоною китайкою
личенько накрито.

Ой як вийшла мила,
голубонька сива,
як підняла китаєчку,
та й заголосила.
Ой вийшла другая,
та вже не така,
як підняла китаєчку,
та й поцілувала.

Словник

поступатися – engedni vkinek

жалітися – panaszkodni

§84. Доконаний і недоконаний види дієслова

Дієслова бувають недоконаного та доконаного виду.

Дієслова недоконаного виду означають незавершену, необмежену дію і відповідають на питання *що робити? що роблю? що робив? що робитиму?* Наприклад: *писати – пишу – писав – писатиму.*

Дієслова доконаного виду означають дію, завершену в минулому, або таку, що буде завершена в майбутньому. Вони відповідають на питання *що зробити? що зробив? що зроблю?* Наприклад: *написати – написав – напишу.*

Вправа 515. Інтелектуальна розминка. Дієслова доконаного та недоконаного видів запишіть у два стовпчики. З кожного виберіть по два дієслова і складіть з ними речення.

Співати, заспівати, знати, посіяти, прийти, замислитись, тривати, нести, білити, передавати, передати.

Вправа 516. Ти – дослідник. Визначте усно вид дієслів. Запишіть, позначаючи корінь, суфікс, префікс. Чим відрізняється будова дієслів кожної пари? Які зміни в звуковому складі дієслів можуть відбуватися при творенні видів?

Сказати – казати. Ступити – ступати. Підписати – підписувати. Гримнути – гримати. Стрелити – стріляти. Скосити – скошувати. Насадити – насаджувати. Скочити – скакати. Склікати – скліка́ти. Взяти – бра́ти.

Дієслова доконаного та недоконаного виду здебільшого утворюють видові пари, що відрізняються будовою основи – суфіксами і префіксами, зрідка – наголосом: *засіяти – сіяти, стукнути – стукати, винісити – ві́носити.*

У видових формах дієслів часто відбувається чергування голосних і приголосних звуків: *перевезті́ – перевозити, зачепити – зачіпати, терти – витирати, крикнути – кричати, наголосити – наголошувати.* Окремі видові пари дієслів мають різні основи: *взяти – брати, ловити – піймати.*

Деякі дієслова не мають видових пар, а бувають тільки доконаного або тільки недоконаного виду: *схаменутися, стрепенутися, розговоритися, розгомонітися, насидітися* (доконаний вид); *сподіватися, температурувати, розмовляти, поважати, потребувати* (недоконаний вид).

Вправа 517. До кожного дієслова доберіть співвідносне дієслово іншого виду. Запишіть пари дієслів, підкреслюючи букви, що позначають звуки, які чергуються.

Підперти, перенести, зачепити, допомогти, схопити, крикнути, зросити, зарядити, простити.

Вправа 518. Ти – перекладач. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Доберіть до нього заголовок. Підкресліть дієслова, визначте їх вид. Які види речень використав автор для опису сходу сонця? Відповідь ілюструйте прикладами з тексту.

Milyen csodálatos látvány a kelő nap! Lassan bujik elő a láthatár mögül és emelkedik egyre feljebb. Te láttál-e már napkeltét? Ne mulaszd el megnézni ezt a csodálatos jelenséget! Igaz, ehhez korán kell kelni. De megéri! Bárcsak mindennap gyönyörködhetnénk benne! (*З підручника*).

Вправа 519. Інтелектуальна розминка. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок. Випишіть дієслова, визначте їх час, особу, число, рід і вид кожного. Текст перекажіть.

Символом Пасхи, початку усього живого, вважають яйце. У дохристиянському світі сонце уявлялося людям казковим птахом. Сили зла могли вбити птаха, але він завжди встигав знести яйце, з якого народжувався новий день. Головний у році Великий день – це свято сонця, свято природи, що прокинулася після зими.

Життя, яке зберігалось в яйці, потрібно було захистити від злих сил. Тому тонку шкаралупу покривали фарбою та різноманітними знаками. Пасхальні яйця називають крашанками і писанками (*З етнографічного довідника*).

Словник

схаменутися – magához térni

стрепенутися – felriad, föltrezen

§85. Перехідні та неперехідні дієслова

Вправа 520. Поетична хвилинка. Прочитайте поезію. Визначте її головну думку. Який художній засіб використовує поетеса у творі? Випишіть із тексту дієслова разом із залежними словами. З'ясуйте, спрямовується дія на предмет чи ні. У якому відмінку стоять залежні слова, на які переходить дія?

Знайте всі, як два по два,
що образливі слова
і на вулиці, і вдома
вибухають, наче бомба,
б'ють в лице шпаркіше вітру,
ще й забруднюють повітря,
заважають їсти, спати...

То навіщо ж їх казати?
А слова ласкаві, щирі
з пліч знімають смутку гирі,
добрі усмішки дарують,
пестять, міць дають, лікують,
розганяють чорні хмари...
Їх вживайте – ви ж не скнари!
(Е. Саталкіна)

Дієслова поділяють на **перехідні** і **неперехідні**.

Перехідні дієслова означають дію, спрямовану на певний предмет, названий іменником (займенником) у знахідному відмінку без прийменника: *писати твір, виконувати завдання*. Перехідні дієслова можуть вимагати форми родового відмінка зі значенням частини від цілого або при запереченні: *дати води, не чути музики*.

Неперехідні дієслова означають стан або дію, яка безпосередньо не переходить на будь-який предмет: *відповідати на запитання, дорожити честю*.

Дієслова з *-ся (-сь)* називаються **зворотними**, вони належать до неперехідних.

Вправа 521. Випишіть окремо словосполучення з перехідними і неперехідними дієсловами, поставивши від дієслова до іменника питання. Якою темою можна об'єднати ці словосполучення?

Освятчувати паски. Йти до церкви. Повертатися до домівки. Дарувати писанки. Прийти з давнини. Бажати добра. Класти на стіл. Вітатися словами. Пам'ятати про подію. Символізувати благополуччя. Приносити добробут. Захищати від зла.

Вправа 522. Прочитайте словосполучення. Запам'ятайте, в якій формі вживаються з дієсловами іменники. Два словосполучення введіть у складне речення.

Дякувати матері, перепрошувати товариша, вибачити йому, описувати життя, розповідати про життя.

Вправа 523. Прочитайте, ставлячи іменники у відповідному відмінку. Словосполучення запишіть. Визначте перехідність дієслів.

Дякувати (сестра). Одягнути (сукня). Вибачити (брат). Перекладати твір (українська мова). Сісти до (стіл). Сісти за (парта). Дописати (робота). Послати лист на (адреса). Запобігати (непорозуміння). Знати з (досвід). Читати (книга).

Вправа 524. Ти – редактор. Прочитайте речення, написані дівчинкою Марійкою після відвідин бабусі. Відредагуйте речення, які побудовані неправильно.

1. Ми подякували бабуся за науку. 2. Багато цікавого дізналися ми за процес виготовлення писанок. 3. Довго милувалися на її витвори і щиро захоплювалися через її талант. 4. Подруга докоряла мене за загублений писачок.

Вправа 525. Творче завдання. Користуючись матеріалами попередніх вправ, складіть зв'язну розповідь про Пасху. Які обряди та звичаї супроводжують це свято?

Вправа 526 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення в дві групи: 1) з перехідними дієсловами; 2) з неперехідними дієсловами.

Світить сонце, збагни істину, казати правду, оголошено перерву, учепитись за гілку, синіє небо, стихає гомін, сиджу в кімнаті, наслідуємо батьків, втратив рівновагу, покажемо себе, усміхатись до дитини, дякую вам.

Ключ: з других букв дієслів складіть два слова, пропущені у вислові французького філософа Ш. Монтеск'є: «Треба ..., щоб знати хоч трохи».

Словник

шпаркий – gyors
добрóбут – jólét

збагнути – észbe kapni
горизóнт – láthatár

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У якому рядку всі слова – дієслова?

- а) рух, стрибати, третій, завітчаний
- б) турбувати, любить, розуміє, малювати
- в) фарбувати, слух, зеленіє, подесятерити
- г) думати, підстригти, задумливий, чотири

2. У якому рядку записано дієслово у неозначеній формі?

- а) думав б) пише в) тривожити г) буде чергувати

3. У якому рядку записано дієприслівник?

- а) крутити б) пофарбований в) плавання г) будуючи

4. Укажіть речення із дієприкметником:

- а) Домашні завдання потрібно виконувати систематично.
- б) На стіні у кутку висів вишитий рушник.
- в) Стрибаючи через каміння, струмок біг вперед.
- г) Миколка прийшов до бабусі.

5. У якому рядку всі дієслова доконаного виду?

- а) розмалювати, пришити, зв'язати
- б) фарбувати, слухати, бігти
- в) сидіти, тримати, крутити, летіти
- г) побудувати, вислухати, крокувати

6. У якому із словосполучень є дієслово недоконаного виду?

- а) дозріти на гілці
- б) підстрибнути до хмари
- в) приїхати до бабусі
- г) їсти суп

7. Позначте словосполучення, в якому є перехідне дієслово:

- а) бігти по доріжці
- б) малювати картину
- в) зупинитися на хвилинку
- г) малювати фарбами

§86. Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі

Вправа 527. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно вірш. Вкажіть дієслова, до кожного з них поставте питання. Які з дієслів означають дію, що відбувалася до моменту розповіді про неї, які – дію, що відбувається в момент розмови, які – дію, що відбудеться після розмови? Що вам відомо про часи дієслова? Як ви розумієте останній рядок вірша?

МОЇЙ МАТЕРІ

Приснилося, що я вернувся додому...
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля.
Сміються в сонці золотому
річки, і села, і поля.
Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
де мати жде мене й не жде.
Я скрикну: «Матінко!» – до неї,
вона на груди упаде.
І будуть литись теплих сліз потоки,
і в них бринітимуть слова:
«Я ждала, ждала цілі роки
і в'яла, сохла, як трава...»
Іду зеленою межею!
Кругом хвилюються жита,
і в'ється щастя над душею –
і на плечі нема хреста...

(Олександр Олесь)

В українській мові існують три форми часу: *минулий, теперішній і майбутній*.

Дієслова **минулого часу** означають дію, яка відбувалася до моменту мовлення.

Дієслова **теперішнього часу** означають дію, яка відбувається в момент мовлення.

Дієслова **майбутнього часу** називають дію, яка буде відбуватися після моменту мовлення.

Вправа 528. Творче завдання. Запишіть дієслова в усіх часових формах за зразком. Якого часу бувають дієслова недоконаного виду? А доконаного? Із новоутворених форм дієслова виберіть три різні і складіть з ними речення.

Зразок: повідомляти – повідомляв, повідомляє, повідомлятиме, буде повідомляти; повідомити – повідомив, повідомить.

Читати, прослухати, відвідати, стрибати.

Вправа 529. Ти – дослідник. Прочитайте текст, випишіть із нього дієслова. Яку дію вони позначають? Які ознаки виписаних дієслів, крім часу дії, можете визначити? Запишіть їх. Подумайте! Від чого залежать ці ознаки?

На планеті маленького принца завжди росли квіти. У них був тільки один ряд пелюсток, їм потрібно було зовсім мало місця, і вони нікого не турбували. Вранці ці квіти розпускались у траві, а ввечері в'янули. А ця якість проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки. Незабаром кущик перестав рости й зібрався цвісти...
(За А. де Сент-Екзюпері).

Дієслова в **минулому часі** змінюються за числами, а в однині – ще й за родами: *знав, знала, знало, знали*.

Дієслова минулого часу утворюються додаванням до основи інфінітива суфіксів **-в** у чоловічому та **-л-** у жіночому, середньому родах і в множині: *віта-ти, віта-в, віта-л-а, віта-л-о, віта-л-и*.

Деякі дієслова чоловічий рід минулого часу утворюють без суфікса: *нес-ти – ніс, нес-л-а, нес-л-о, нес-л-и*.

У минулому часі перед суфіксами **-в, -л-** пишеться та буква, що і в дієсловах неозначеної форми: *вируши-ти – вируши-в, вируши-л-а*.

Вправа 530. Утворіть і запишіть дієслова минулого часу в усіх формах. Виділіть суфікси і закінчення.

Залишити, допомогти, сипати, відповідати, берегти, послухатися, брести.

Вправа 531. Інтелектуальна хвилинка. Запишіть дієслова, вставляючи пропущені букви, поряд запишіть дієслова в неозначеній формі. Підкресліть букви перед суфіксом минулого часу і відповідну букву в неозначеній формі. Сформулюйте висновок.

Зразок: побачив – побачити.

Їзд..в, розчист..в, мороч..лась, голуб..ла, рад..ла, ж..ли, до-мов..л..ся.

Вправа 532. Ти – редактор. Прочитайте текст. Замініть дієслова теперішнього часу відповідними формами минулого. Запишіть. Визначте вид, число, рід дієслів.

Прислів'я дістаються нам у спадок від минулих часів. Вони завжди відображають прагнення людини до правди, фізичного й духовного здоров'я. Прислів'я завжди прославляють працьовитість, скромність, кмітливість, воюють проти ледачих, пихатих, проти брехунів та базік (*За Н. Шумадою*).

Словник

кмітливість – felfogóképesség, jó felfogás

базіка – fecsegő

пихатий – gőgös, beképzelt

пелюстка – szirm

§87. Теперішній час дієслів

Вправа 533. Хвилинка мудрих думок. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте українські прислів'я та приказки. Випишіть форми дієслів теперішнього часу, вкажіть їх особу, число, вид. Яка тема об'єднує ці народні вислови?

1. Грім гримить – буде хліб родить. 2. Весна – наші батько і мати, а як не посієш – не будеш збирати. 3. Як почав орать, то в сопілку не грать. 4. На чорній землі білий хліб родить. 5. Хто про землю дбає, тому вона повертає. 6. Добре ґрунт угноїш – урожай потроїш.

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду: *читати – читаю, брати – беру, ходити – ходжу*.

У теперішньому часі дієслова змінюються за особами й числами.

Дієслово має три особи (першу, другу, третю) і два числа (однину і множину).

Закінчення, яких набувають дієслова, змінюючись за особами й числами, називаються **особовими закінченнями**.

Вправа 534. Прочитайте текст і запишіть його з пам'яті. Підкресліть дієслова теперішнього часу. Усно визначте їх особу та число. Доконану чи недоконану дію називають підкреслені дієслова? Поясніть свою думку.

Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне. Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають (*За М. Коцюбинським*).

Вправа 535. Гра. За дві хвилини запишіть якнайбільше дієслів теперішнього часу, що називають звичні для вас дії, які ви виконуєте протягом дня. Дієслова записуйте у формі 1-ї особи однини (**я**). Уживаючи записані слова, усно складіть невеликий діалог «Мої щоденні справи».

Вправа 536. Інтелектуальна розминка. Запишіть дієслова у 2-й особі однини теперішнього часу, до кожного з них доберіть антонім у формі 2-ї особи множини теперішнього часу.

Зразок: стояти – стоїш – йдете.

Дозволити, плакати, знайти, любити, падати, мовчати.

Вправа 537. Поставте дієслова у формі 3-ї особи однини та множини теперішнього часу. Зверніть увагу на те, що частка **-ся** зберігається і в особових формах дієслова. Одну особову форму дієслова введіть у речення.

Зразок: гратися – грається, граються.

Митися, стригтися, поратися, намагатися, плестися.

Вправа 538. Перепишіть текст, уставляючи на місці крапок пропущені букви. Підкресліть дієслова, визначте їх час, число, особу. Виділіть закінчення дієслів.

Шевченкове слово звучить у віках, воно ж..ве й с..огодні. Тарас Гр..горович і нині разом з тими українцями, що б..режуть і зах..щають рідну мову, культуру, шанують нашу в..лику історію (*За І. Михайлиним*).

Словник

намагáтися – próbálkozni
плéстися – vánszorogni
стругáти – hegyezni

многоголóсий – többhangú
свердлíти – furni
дбáти – gondoskodni

§88. Майбутній час дієслів

В українській мові дієслова мають **три форми майбутнього часу**: **просту**, яка твориться тільки від дієслів доконаного виду (*сказати – скажу, скажеш...*); **складну** (*казати – казатиму, казатимеш...*) і **складену** (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Складну та складену форми майбутнього часу творять тільки від дієслів недоконаного виду.

Складну форму майбутнього часу творять від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням залишків колишнього самостійного дієслова *йняти -му, -меш, -ме, -memo, -мете, -муть*.

Складену форму майбутнього часу творять від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням до нього форми майбутнього часу дієслова *бути*.

Вправа 539. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте вірш. Випишіть виділені слова, поставте до них питання. Визначте їх вид, час, особу, перехідність або неперехідність. Згадайте, що ви знаєте про майбутній час дієслів. Вивчіть вірш напам'ять. З яким почуттям ліричний герой звертається до своєї матінки? Знайдіть слова, які виражають ці почуття.

Швидко, швидко ми побачимось,
рідна матінко моя...

Наговоримось, наплачемось...

Розжену я хмари-тученьки
на пооранім чолі,
обцілюю твої рученьки...

Замету усі доріженьки,
де ходила ти сумна,
змию слізьми твої ніженьки...

Розкажу тобі, старесенькій,
з чим зустрівся я в житті,
коли вийшов я малесенький...

(Олександр Олесь)

Вправа 540. Інтелектуальна розминка. Випишіть дієслова, визначте їх час, особу, число, а також форму майбутнього часу.

1. Навесні на місці старого молодий буде лист, зелений, він з вітром розмовлятиме, хапатиме жилками своїми золотий промінь, під дощем купатиметься й рососою умиватиметься. 2. Ви потихеньку пливтимете й милуватиметеся чудесними краєвидами.

3. А чи не поїхати б нам на поле та подивитися, де ми будемо наступного року кукурудзу сіяти? (*З творів Остапа Вишні*).

Вправа 541. Перепишіть, вставте пропущені букви. Знайдіть просту, складну та складену форми майбутнього часу.

1. У лісі папороть цвіст..ме, квітку ти зірвеш із неї (*Б. Грінченко*). 2. Я пр..несу із саду пізні квіти, і дощ до ранку буде ш..потіти (*М. Луків*). 3. Коли все затихне сном, спать у полі ляже віт..р, а у тебе під вікном завжди будуть квітнуть квіти (*І. Коваленко*). 4. Усміхнет..ся у лузі калина, віща птаха в гаю закує, і до вічного неба України променіт..ме серце моє (*І. Прокופ'єв*). 5. Ти з Правдою усе на світі змож..ш, зустрін..ш Кривду, то стіною буд..ш, і ти її напевне перемож..ш, а Правда знов тобі покаже путь (*В. Маршинов*).

Вправа 542. Ти – перекладач. Перекладіть слова українською мовою, вживаючи різні форми майбутнього часу. З трьома перекладеними словами складіть речення.

Aludni fog, várni fognak, sétálni fogtok, énekelni fogok, menni fogsz, enni fog, írni fogunk, javítani fogsz, szánkózni fogunk, úszni fogtok.

Вправа 543. Перепишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Вкажіть складену форму майбутнього часу, розкажіть про її утворення. Вкажіть прості форми дієслів майбутнього часу. Як вони творяться?

1. Ой зійду я на могилу, гляну, под..влюся, як згадаю про ту волю, тя..ко зажурюся. 2. Будуть пташки пр..літати, калиноньку їсти, будуть мені пр..носити з України вісті. 3. Вівці, мої вівці, вівці та отара, хто ж вас буде пасти, як мене не стане? (*Народна творчість*). 4. Якщо ти прагнутимеш в..ршини, ти матимеш с..редину (*Г. Сковорода*). 5. За тобою завше будуть мандрувати очі мат..ринські і білява хата (*В. Симоненко*). 6. Ти нічого не боятимешся, з тобою всі друж..тимуть, усі тебе любитимуть, якщо ти виявлятимеш сміливість (*О. Іваненко*).

Вправа 544. Творче завдання. Напишіть розповідь (5–6 речень) про те, ким ви хочете стати, яка професія вас приваблює. Як ви думаєте здійснити свою мрію? У тексті-розповіді визначте час дієслів.

Словник

віщий – jóš

променіти – sugaraz

могила – sirhalom, kurgán

вівці – juhok

отара – juhcsorda

папороть – páfrany

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Установіть відповідність:

1) дієслово минулого часу чоловічого роду	а) читало
2) дієслово минулого часу жіночого роду	б) прагнути
3) дієслово минулого часу середнього роду	в) танцював
4) дієслово минулого часу у формі множини	г) рибалила
	д) підтримали

2. Установіть відповідність:

1) дієслово 1-ї ос. одн. теп. часу	а) утримуємо
2) дієслово 3-ї ос. мн. теп. часу	б) береде
3) дієслово 2-ї ос. одн. теп. часу	в) даєш
4) дієслово 2-ї ос. мн. теп. часу	г) зацвітають
	д) п'ю

3. У якому рядку всі дієслова вжиті у формі майбутнього часу?

- а) думатимемо, будуть лікувати, напишемо
- б) зацвітали, переїжджають, допитуватимуться
- в) хоче читати, вишиває, будуть плавати
- г) намалює, добіг, працюватимемо

§89. Усний переказ тексту наукового стилю

Вправа 545. Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Підготуйте до тексту 8–10 запитань. За записаними запитаннями усно перекажіть текст.

ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО СОВ

У стародавніх Китаї, Єгипті, Індії, а також в Америці сову вважали пошанницею світу мертвих і асоціювали зі злими силами. Кельти називали сову перетіленням відьми, сторожем ночей. В Єгипті її також ототожнювали зі смертю, потойбічним світом і царством сну. Негативних прикладів в історії людства, пов'язаних з совою, безліч. Але це все в минулому. У наш час образ сови суперечливий. Її вважають символом мудрості, ерудиції, чуйності.

Небагато можна знайти птахів, які користуються такою популярністю. Сиви живуть у всіх можливих місцях, за винятком полярних областей, таких, як Антарктида і Гренландія. В світі налічується понад 200 різних видів сов. Раціон сови включає дрібних ссавців, птахів, комах, рептилій і гризунів. Сиви ніколи не пережовують їжу, вони ковтають свою здобич цілою. Також є безліч прикладів того, що сов цінують фермери, адже вони можуть з'їсти до 1000 мишей протягом одного року. Отже, вони допомагають у збереженні посівів на полях, яким миші спричиняють багато шкоди.

Більшість видів сов ведуть нічний спосіб життя. Однак деякі види, наприклад болотна сова, активні також протягом дня.

Жіночі особини часто більші і важчі, мають більш барвисте пір'я. Вони також агресивніші (*З журналу*).

Словник

потойбічний – másvilág, a halottak világa
ерудіція – tanultság

ссавець – emlős
рептилія – hüllő

§90. Дієслова I та II дієвідмін

Вправа 546. Поетична хвилинка. Прочитайте поезію. Випишіть із неї дієслова теперішнього часу. Визначте їх особу та число. Чи всі дієслова однієї особи і числа мають однакові особові закінчення?

БЕРЕЗЕНЬ

А вже весна, вже березень почався,
дзвенять пташині радісні пісні.

І хоч квітками сад не завітчався,
та дні стоять погожі і ясні.

А вже весна. Хоч сніг летить, а тане,
стає водою і струмком біжить.

А сонечко як із-за хмарки гляне,
то все навколо щедро заблищить.

А вже весна. І пахоці весняні
звідкіль беруться і куди летять?

Та тільки серцю милі і жадані,
тривожать душу, серце веселять.

А вже весна...

(*Н. Красоткіна*)

І. Шутєв. Весна в Карпатах

Зміна дієслів за особами і числами називається **дієвідмінюванням**.

Дієслова I дієвідміни мають закінчення *-у(-ю), -еш(-єш), -е(-є), -емо(-ємо), -ете(-єте), -уть(-ють)*.

Дієслова II дієвідміни мають закінчення *-у(-ю), -иш(-їш), -ить(-їть), -имо(-їмо), -ите(-їте), -ать(-ять)*.

Вправа 547. Інтелектуальна розминка. Запишіть дієслова I та II дієвідмін у дві різні колонки.

Колишуть, просять, їздять, знають, стережуть, мостять, ріжуть, радіють, летять, товчуть, возять, радять, поганяють.

Якщо в дієслові особове закінчення ненаголошене, то важко встановити, як його писати (*клéять* чи *клéють*, *бóрються* чи *бóряться*). У такому випадку дієвідміну визначають за неозначеною формою.

До II дієвідміни належать дієслова, які перед закінченням мають суфікси *-и-, -і-(-ї-), -а-* (після шиплячих): *робити, бачити, садити; летіти, клеїти* (крім *хотіти, жаліти*); *лежати, держати, кричати* (крім таких дієслів, як *бажати, залежати*, в яких суфікс *-а-* зберігається в усіх особових формах: *бажаєш, бажає* і т. д.).

Усі інші дієслова належать до I дієвідміни.

Вправа 548. Інтелектуальна розминка. Визначте дієвідміну дієслів за неозначеною формою.

Кричати, терпіти, в'янути, сіяти, поважати, коштувати, лягти, перейняти, працювати, мовчати, пекти, горіти, летіти, літати, терпіти, колоти, гомоніти, боліти, гриміти.

Вправа 549. Випишіть зі словника синонімів синоніми до дієслів, запишіть їх і визначте дієвідміну. Доберіть до дієслів антоніми, визначте їх дієвідміну. З двома парами складіть речення.

Зразок: казати (I) – говорити (II); мовити (II) – розмовляти (I).

I. Працювати, будувати, горіти, лагодити, оточувати, радіти, бажати.

Зразок: мовчати (II) – говорити (II).

II. Радіти, стояти, хвалити, ясніти, любити, трудитися, купити, сміятися.

§91. Дієвідмінювання дієслів теперішнього часу

Вправа 550. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Дайте йому назву. У тексті знайдіть дієслова, усно вкажіть їх час, для дієслів теперішнього часу – особу, число. Зверніть увагу на особові закінчення дієслів.

Ще не скрізь розтанули сніги. Ще в полі і в лісі доживають свого віку холодні злежані плями, а він уже прилетів. Уже бігає на своїх високих ніжках і раз у раз нахиляє до землі голівку. А коли виясниться небо, злітає й починає голосно співати.

Радіють усі прильотові шпака (За Ю. Старостенком).

Відмінювання дієслів I та II дієвідмін

Особа	I дієвідміна		II дієвідміна	
Однина				
1-ша	<i>нес-у</i>	<i>чита-ю</i>	<i>біж-у</i>	<i>сто-ю</i>
2-га	<i>нес-еш</i>	<i>чита-єш</i>	<i>біж-иш</i>	<i>сто-їш</i>
3-тя	<i>нес-е</i>	<i>чита-є</i>	<i>біж-ить</i>	<i>сто-їть</i>
Множина				
1-ша	<i>нес-емо</i>	<i>чита-ємо</i>	<i>біж-имо</i>	<i>сто-їмо</i>
2-га	<i>нес-ете</i>	<i>чита-єте</i>	<i>біж-ите</i>	<i>сто-їте</i>
3-тя	<i>нес-уть</i>	<i>чита-ють</i>	<i>біж-ать</i>	<i>сто-ять</i>

Вправа 551. Інтелектуальна розминка. Користуючись таблицею, провідміняйте дієслова в однині та множині. Оберіть чотири особові форми й складіть із ними речення.

Бажати, спати, вивчати, брати, чистити.

Дієслова *їсти, дати, вісти* (у складі дієслів *розповісти, відповісти* та інших) і похідні від них, утворені префіксальним способом (*поїсти, віддати*), мають відмінні від інших дієслів форми. Вони наведені у таблиці.

Число	1-ша особа	2-га особа	3-тя особа
Однина	<i>їм, дам, розповім</i>	<i>їси, даси, розповіси</i>	<i>їть, дасть, розповість</i>
Множина	<i>їмо, дамо, розповімо</i>	<i>їсте, дасте, розповісте</i>	<i>їдять, дадуть, розповідять</i>

Вправа 552. Інтелектуальна розминка. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Дієслова вживайте у теперішньому часі, визначте їх особу і число. На виділені запитання дайте письмові відповіді.

1. *Ти (з'їсти) цю пампушку?* 2. Микола (розповісти) про маленьких цуценят. 3. Кому ми (віддати) це миле кошеня? 4. *Ви (їсти) на сніданок кашу?* 5. Спочатку діти (здати) зошити, а потім підуть гуляти. 6. Я (відповісти) на це запитання.

Вправа 553. Творче завдання. Запишіть прислів'я, добираючи з довідки потрібні дієслова та вживаючи їх у відповідній особовій формі.

1. Хто за двома зайцями ... , і одного не 2. Що більше ... залізо, то воно гарячіше. 3. І сова своїх дітей 4. Дуб ..., а лозина 5. Ранні пташки росу ..., а пізні слізки 6. Не розіб'єш горіха, не ... і зерняти.

Довідка: з'їсти, пити, лити, ламатися, нагинатися, хвалити, кувати, піймати, ганятися.

Вправа 554. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою і запишіть їх. Усно дайте відповіді на запитання. Підкресліть дієслова, визначте їх особу та число, особові закінчення.

1. Mikor ébredsz reggel? 2. Ki készíti a reggelit? 3. Hová mennek a felnőttek és a gyerekek? 4. Miről szoktatok leggyakrabban beszélgetni? 5. Mit csinál a család vacsora után? 6. Mivel foglalkozol órák után?

Словник

шпак – sárga rigó

кувати – kovácsolni

§92. Дієвідмінювання дієслів майбутнього часу

Вправа 555. Поетична хвилинка. Прочитайте акровірш. Знайдіть відгадку. Впишіть дієслова, визначте їх час, вид, особу, число. За допомогою чого утворились дієслова майбутнього часу?

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, –
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде.
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

(Л. Глібов)

Вправа 556. Розгляньте таблицю змінювання дієслів майбутнього часу. Зверніть увагу на те, що проста форма майбутнього часу змінюється, як дієслова теперішнього часу, а в складеній формі майбутнього часу змінюється тільки перше дієслово **бути**.

Особа	Проста форма доконаного виду	Складна форма недоконаного виду	Складена форма недоконаного виду
Однина			
1-ша (я)	скажу	казатиму	буду казати
2-га (ти)	скажеш	казатимеш	будеш казати
3-тя (він, вона, воно)	скаже	казатиме	буде казати
Множина			
1-ша (ми)	скажемо	казатимемо	будемо казати
2-га (ви)	скажете	казатимете	будете казати
3-тя (вони)	скажуть	казатимуть	будуть казати

Вправа 557. Творче завдання. Від дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу. З трьома новоутвореними словами складіть речення.

Схопити, знати, дізнатися.

Вправа 558. Гра. Доберіть до дієслів антонімічні пари іншої форми в тому ж часі, у такій же особовій формі й запишіть їх. Переможець той, хто найшвидше правильно виконає завдання.

Зразок: буду мовчати – говоритиму.

Будемо працювати, будеш сумувати, буде прилітати, будете сидіти, буду виходити, будуть бігти, будемо спати.

Вправа 559. Інтелектуальна розминка. Спишіть вірш, ставлячи дієслова, що в дужках, у майбутньому часі. Визначте час, вид, особу та число змінених дієслів.

НАША МАМА

Мама в домі — головна,
бо уміє все вона:
прати, шити, суп варити,
діток ласкою зігріти.
А в цеху — деталі точить,
(зробити) все вона, що схочеш!
І, як дуже буде треба,
(повести) ракету в небо,
ще й зорю нову (відкрити).
Ви не вірите? (Зуміти)!
Де сніги біліють пишні,
там (посадити) мама вишні,
(прокласти) шляхи в пустелі,
(зійти) з піснею на скелі,
друга у біді не кине...
Та й (повернутися) до сина,
бо найбільш за все у світі
матері потрібні дітям! (Е. Саталкіна)

Словник

цех – üzem
скеля – szikla

прокласти шлях – utat épít
прати – mosni

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- У якому рядку всі дієслова належать до I дієвідміни?
 - вчити, запам'ятовувати
 - будувати, лякати
 - пробудити, світити
 - стоїш, красуватись
- Яке дієслово належить до II дієвідміни?
 - купувати
 - носити
 - радіти
 - тягнути
- Яке з дієслів теперішнього часу утворене неправильно?
 - відповість
 - їм
 - даш
 - розповіси
- У якому рядку дієслово вжите у складній формі майбутнього часу?
 - зламає
 - будете змагатися
 - заслухають
 - чекатимемо

§93. Букви *е*, *и* в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін

Вправа 560. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з поезії. Яка основна думка цього твору? Випишіть дієслова теперішнього часу, визначте їх особу, число, особові закінчення, дієвідміну. Простежте, чи існує залежність між особовими закінченнями та дієвідміною.

ЧИ Є В СВІТІ ЩО СВІТЛІШЕ?

Чи є в світі що світліше,
як мамині очі,
що все зорять за дітками
вдень і серед ночі?

Чи є в світі що миліше,
як мамині руки,
що працюють для дитини
щиро, без принуки?

Чи є в світі що щиріше,
як серденько мами,
яке б'ється для дитини
днями і ночами?

Чи є в світі що дорожче,
як мама кохана,
що трудиться для дитини
до ночі від рана?

(І. Блажкевич)

У дієсловах I дієвідміни в закінченнях 2-ї і 3-ї осіб однини та 1-ї і 2-ї осіб множини у теперішньому та майбутньому часах пишеться *-е* або *-є*: *(на)пишеш*, *(на)пише*, *(на)пишемо*, *(на)пишете*; *(за)співаєш*, *(за)співає*, *(за)співаємо*, *(за)співаєте*.

У дієсловах II дієвідміни в тих же особах і числах пишеться *-и* або *-ї*: *ходиш*, *ходитьь*, *ходимо*, *ходите*; *(ви)кроїш*, *(ви)кроїтьь*, *(ви)кроїмо*, *(ви)кроїте*.

У складній формі майбутнього часу перед *-му*, *-меш*, *-ме*, і т. д. після *т* завжди пишеться *-и*: *учитиму*, *учитимеш*, *учитиме*; *писатиму*, *писатимеш*, *писатиме*.

Вправа 561. Утворіть від дієслів форми 2-ї та 3-ї особи однини і 1-ї та 2-ї особи множини теперішнього або простого майбутнього часів. Виділіть особові закінчення і поясніть їх правопис, визначте дієвідміну.

Зразок: грати (I дієвідм.) – гра-єш, гра-є, гра-ємо, гра-єте; побачити (II дієвідм.) – побач-иш, побач-ить, побач-имо, побач-ите.

Вітати, схотіти, нести, розважатися, дихати, крикнути, вилетіти, чути, згодитися, доїти, почувати, дивитися, стелити.

Вправа 562. Перепишіть, розкриваючи дужки і вставляючи на місці крапок пропущені букви. Поясніть правопис дієслів. Як ви розумієте прислів'я і приказки?

1. Ма..мо – (не)дба..мо, а втрат..мо – плач..мо. 2. У чужу душу (не)вліз..ш, чужої думки (не)збагн..ш. 3. З чужого добра

(не)зроб..ш двора. 4. Посі..ш вчинок, виросте звичка. 5. Того мені бажа..ться, чого дома (не)ма..ться. 6. Відстан..ш годиною, (не) здож..неш родиною. 7. Що нині ут..че, того завтра (не)злов..ш. 8. На чужий роток (не)накинеш платок (*Народна творчість*).

Вправа 563. Розподільне списування. Запишіть дієслова у два стовпчики: 1) зі вставленими **е, є**; 2) зі вставленими **и, і**.

Святку..мо, вивча..ш, знаход..ш, ненавид..те, сто..мо, схоч..те, лет..те, колиш..ться, осміл..ться, одяга..ться, захист..мо, пиш..ш, змін..ться, перестав..ш.

Словник

без прину́ки – önkéntesen

ла́годити – jóvátenni

§94. Чергування приголосних під час творення особових форм дієслова

Вправа 564. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок із пісні, випишіть виділені дієслова, поряд запишіть їх початкову форму. Які звукові зміни відбулися при утворенні особових форм?

Ходжу-броджу білим світом,
щастя не шукаю.
Де побачу птаха в клітці,
куплю – випускаю...

(В. Морозов)

Під час утворення форм теперішнього і майбутнього часу доконаного виду в дієсловах I дієвідміни перед особовими закінченнями відбуваються такі чергування приголосних звуків:

[г], [з] → [ж]: *могти* – *можу, можеш*; *в'язати* – *в'яжу, в'яжуть*;

[х], [с] → [ш]: *дихати* – *дишу, дишуть*; *чесати* – *чешу, чешуть*;

[к] → [ч]: *кликати* – *кличу, кличуть*.

Під час утворення форми 1-ї особи однини дієслів II дієвідміни спостерігаються такі чергування приголосних:

[д] → [дж]: *сидіти* – *сиджу*;

[т] → [ч]: *світити* – *свічу*;

[з] → [ж]: *возити* – *вожу*;

[с] → [ш]: *просити* – *прошу*.

За збігу [ст] або [зд] відбувається подвійне чергування:

[с] → [ш], [т] → [ч]: *чистити* → *чищу* [чійшчу];

[з] → [ж], [д] → [дж]: *їздити* → *їжджу*.

Губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] у 1-й особі однини і 3-й особі множини чергуються зі звукосполученнями [бл], [пл], [вл], [мл], [фл]:

любити — *люблю, люблять*;

спати — *сплю, сплять*;

ловити — *ловлю, ловлять*;

тямити — *тямлю, тямлять*;

графити — *графлю, графлять*.

Вправа 565. Поставте дієслова у формі 1-ї особи однини теперішнього часу. Підкресліть приголосні звуки, які чергуються.

Пекти, котити, мастити, виходити, трусити, їздити, терпіти, губити, берегти, садити, в'язати.

Вправа 566. Інтелектуальна розминка. Спишіть речення, ставлячи дієслова, що в дужках, у потрібній особі. В особових формах підкресліть приголосні звуки, які змінилися внаслідок чергування.

1. Гаї (шуміти) – я слухаю. Хмарки (бігти) – милуюся (*П. Тичина*). 2. На дубі горлиці (туркотати) (*М. Стельмах*). 3. Стогнуть пугачі, (реготати) сови (*Леся Українка*). 4. Вода (клекотати, булькотіти) та все несе Лавріна далі на гостре каміння (*І. Нечуй-Левицький*). 5. (Носити) дрова до куреня, (розводити) вогонь, (чистити) картоплю, ожину збираю (*О. Довженко*). 6. Ось молодий сміх дівчини розкочується в лісі і жаром (сипатися) в парубочу душу (*М. Стельмах*).

Вправа 567. Творче завдання. Відповідаючи на запитання, складіть міні-текст і запишіть його. Придумайте йому заголовок. Підкресліть дієслова, у яких відбулося чергування.

1. Яку хатню роботу ти любиш виконувати?
2. Куди ти зазвичай ставиш свій ранець?
3. Чи чистиш ти своє взуття?
4. Чи вміє хтось із членів твоєї родини вишивати?
5. Що ви звикли пекти на свята?
6. Коли ти робиш уроки?
7. Кого потрібно кликати на допомогу, коли чогось не знаєш?
8. Чи поливаєш ти квіти?

Вправа 568. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх. Підкресліть дієслова, в яких при творенні особових форм відбулося чергування. Зробіть синтаксичний розбір третього перекладеного речення.

1. Viktor levelet ír. 2. A nagymama sálat köt. 3. Annuska az anyukájával süteményt süt. 4. Én gyakran utazom Magyarországra. 5. Szeretem a csokit. 6. Elkapom a labdát. 7. Ringatom a testvéremet. 8. A kutya őrzi a házat.

Словник

тяміти – érteni

ожіна – szeder

туркотати – turbékolni

коліхати – ringatni

§95. Способи дієслів. Творення дієслів умовного та наказового способів

Вправа 569. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієслова. Чи однаково вони називають дію? Яку конкретно дію називають дієслова?

1. Якби вдалось моє велике діло, я б утішилася щастям перемоги (*Леся Українка*). 2. Здається, гори перевертав би й не чув би втоми (*М. Коцюбинський*). 3. Правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляду вниз (*В. Симоненко*). 4. Зроби добро людині і забудь (*О. Підсуха*). 5. Пішли хлопці вночі на варту, позасідали в садку та й ждуть (*Народна творчість*). 6. І смеркає, і світає, день Божий минає, і знову люд потомлений, і все спочиває (*Т. Шевченко*). 7. Коли я погляд свій на небо зводжу – нових зірок на ньому не шукаю... (*Леся Українка*).

Дієслова мають три способи: дійсний, умовний, наказовий.

Дієслова **дійсного способу** виражають дію, яка насправді відбувається, відбувалася або буде відбуватися: *читає, читав, буде читати (читатиме)*. Дієслова дійсного способу бувають теперішнього, минулого й майбутнього часів, змінюються за особами й числами, а в минулому часі – за числами і родами.

Дієслова **умовного способу** виражають дію, можливу тільки за певних умов або бажану: *читав би, читала би, читало б, читали б*.

Дієслова **наказового способу** виражають необхідність виконання дії, яку хтось наказує або просить виконати: *слухай, напишіть, рости, вчися*.

Вправа 570. Інтелектуальна розминка. Спишіть окремо дієслова дійсного, умовного та наказового способів. Виберіть по одному слову з кожної групи і складіть з ними речення.

Навчався б, подорожували, відпочивайте, телефонують, знали б, залишіться, потраплять, кинулась, розвійте, збирало б, замов, поговорімо, зловлю.

Вправа 571. Прочитайте речення. Випишіть у три стовпчики дієслова дійсного, умовного та наказового способів.

1. Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду (*П. Чубинський*). 2. Якби я втратив очі, Україно, то зміг би жити, не бачачи лугів. Мені і в непроглядній пільмі днів твоя лунала б мова солов'їно... (*Д. Павличко*). 3. Прозрімо ж! Люди ми чи ні? Чи ми раби борщу і сала? (*М. Вінграновський*). 4. Хай будуть книги й друзі при столі, хай будуть пісня й мила вишиванка... (*Л. Забашта*).

Умовний спосіб утворюється від дієслів минулого часу за допомогою частки **би (б)**, яка завжди пишеться окремо від дієслова: *хотів би, співала б*.

Після дієслів, що закінчуються на приголосний, вживається частка **би**: *робив би*. Після дієслів, що закінчуються на голосний, вживається частка **б**: *робила б, робило б, робили б*.

Частка **би (б)** може стояти не тільки при дієслові, вона може відділятися від нього іншими словами: *Ой, коли б той вечір та й повечорило, то б моє серденько та й повеселіло* (Народна творчість).

Дієслова умовного способу змінюються за числами, а в однині – ще й за родами: *учив би, учила б, учило б, учили б*.

Вправа 572. Утворіть від кожного дієслова всі можливі форми умовного способу.

Працювати, продовжити, дозволити, переглянути.

Вправа 573. Хвилинка мудрих думок. Спишіть речення, підкресліть дієслова умовного способу. Поясніть правопис частки **би (б)** з дієсловами.

1. Як була би я зозуля і крилечка мала, я би ту Україну щодень облітала (*Б. Лепкий*). 2. Якби я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (*Леся Українка*). 3. Якби можна помножити серце, я помножив би тисячу раз! (*О. Влизько*). 4. Ніжну-ніжну, як подих биліни, я хотів би вам пісню сплести (*Олександр Олесь*). 5. А от без пісні, що співала мати, я навіть дня прожити би не зміг (*В. Вихрущ*).

Вправа 574. Творче завдання. Складіть невелике висловлювання (4–5 речень) на тему «Про що я мрію». Використайте кілька дієслів у формі умовного способу.

Є три форми дієслів наказового способу:

2-га особа однини: *лети, відчини, встань, риж;*

1-ша особа множини: *летімо, відчинімо, встаньмо, ріжмо;*

2-га особа множини: *летіть, відчиніть, встаньте, ріжте*.

Дієслова 1-ї особи однини, 3-ї особи однини і множини не мають простих форм наказового способу. Вони утворюються за допомогою часток *хай, нехай* і дієслова у формі теперішнього часу або простої форми майбутнього часу доконаного виду: *нехай піду, нехай іде, нехай підемо*.

Дієслова наказового способу мають такі закінчення: у формі 2-ї особи однини *-и* або нульове; у формі 1-ї особи множини *-ймо, -мо*; у формі 2-ї особи множини *-іть, -те*.

Вправа 575. Ти – перекладач. Перекладіть текст українською мовою. Дієслова якого способу ви використали? Підкресліть їх.

Nézd a szép világot, és figyeld meg jól! Figyelj a fákra és a madarakra! Őzre, pillangóra, virágra. Ne törődj sokat az emberekkel, és ne hallgass oda, ha cifra jelszavakkal hozzád szólnak! Csak a szépet gyűjtsed magadba! (*За А. Ваи*).

Вправа 576. Утворіть від дієслів всі можливі форми наказового способу. З трьома дієсловами складіть речення.

Творити, попрацювати, передати, передавати, писати, дихати.

Словник

биліна – fű

дівні епітети – cifra jelszavak

§96. Буква *ь* в дієсловах наказового способу

Вправа 577. Прочитайте речення. Випишіть дієслова наказового способу, визначте їх особу, число, підкресліть закінчення.

1. Берімо́сь краще до роботи, змагаймо́сь за нове життя!
2. Вставай, хто живий, в кого думка повсталала! Година для праці настала! Не бійся досвітньої мли, – досвітній огонь запали, коли ще зоря не заграла.
3. Хай же та мрія із думкою вкупці лине в незнані світи... (*Із творів Лесі Українки*).

Вправа 578. Ти – дослідник. Прочитайте пари дієслів. Чим вони відрізняються? Визначте спосіб, час (якщо є), особу, число. Які особливості наголошування цих дієслів?

Но́симо – носі́мо, во́димо – воді́мо, сидимо́ – сиді́мо.

У дієсловах наказового способу після *д, т, з, с, л, н* перед закінченнями *-мо, -те* пишеться м'який знак: *сядьмо, сядьте, вилазьмо, вилазьте, виносьмо, виносьте*.

Після *б, п, в, м, ф, ч, ж, ш* та *р* м'який знак не пишеться: *сипмо, сипте, ріжмо, ріжте, удармо, ударте*.

Вправа 579 (з ключем). Перевір себе. Поставте дієслова у формі 2-ї особи однини наказового способу і запишіть у два стовпчики: 1) з **ь** на кінці; 2) без **ь** у кінці.

Збільшити, перевірити, входити, стати, озвучити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, виїхати, насипати, плавити, звузити, відрізати, зважити, переглянути.

Ключ: у погрупованих словах підкресліть другу від початку літеру і прочитайте закінчення вислову І. Тургенєва «Вартий жалю той, ...».

Вправа 580. Прочитайте речення. Дієслова яких способів ужито в значенні наказового? Яких відтінків надають вони висловленим проханням, наказам, побажанням? Пам'ятайте, що форми одного способу можуть уживатися у значенні іншого.

1. Де б ти не був, ніколи не забувай про свою рідну домівку (*В. Сухомлинський*). 2. Чи не зайшли б ви до мене, коли є час і бажання (*З журналу*). 3. Сьогодні ж підете до лісу і наберете квітів.

У значенні наказового способу можуть уживатися форми дійсного й умовного способів, що пом'якшує прохання, та неозначеної форми, яка підсилює наказ. Наказовий спосіб у значенні дійсного називає несподівану дію.

Вправа 581. Ти – редактор. Замініть форми наказового способу формами умовного. Запишіть. Як змінюється при цьому значення речень? Назвіть звертання, поясніть розділові знаки при них.

Прочитайте нам «Тополю» Тараса Шевченка. Розкажіть про випадок, який найбільше запам'ятався. Діти, посадіть квіти сьогодні. Хлопці, підготуйте стінгазету на свято.

Вправа 582. Творче завдання. Напишіть творчу роботу (5–6 речень) на тему «Люби, оберігай свій рідний край!». При написанні використайте кілька дієслів у формі наказового способу.

§97. Безособові дієслова

Вправа 583. Ти – дослідник. Прочитайте речення, вкажіть дієслова, що означають дію без відношення до будь-якої особи. Які з них означають явища природи, які – фізичний або психічний стан людини? Якими членами речення є такі дієслова?

1. Вечоріє. В хмарах гори, обіймає землю сон (*Олександр Олесь*). 2. Не спиться мені: в голові шумить, як у млині...

(Марко Вовчок). 3. Не спалося, а ніч, як море. Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється (Т. Шевченко). 4. Мжичило, мжичило, і чогось було сумно тоді. Гостро пахло дубовим молодняком (М. Хвильовий).

Дієслово, яке означає дію або стан, що відбуваються самі по собі, без дійової особи (предмета), називається **безособовим**. Наприклад: *світає, морозить, темніє*.

Безособові дієслова означають:

а) явища природи: *світає, смеркає, темніє*;

б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, спитьсья, хочеться*;

в) незалежність явища від особи: *таланиць, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і родами. Вони можуть мати три форми: 3-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *світає, світитиме*; середнього роду минулого часу дійсного та умовного способів: *смеркало, світилось, запахло*; неозначену форму: *збирати, світати*.

У реченнях з безособовими дієсловами немає підмета.

Вправа 584. Прочитайте, визначте безособові дієслова. Чому вони так називаються? Які з дієслів означають: а) явища природи, б) переживання, в) фізичний стан людини? Запишіть їх, розподіливши за цими групами.

1. Зацвіло кругом. 2. Повіває прохолодою. 3. Мені не сидиться вдома. 4. Тягне на подвір'я. 5. Як легко дихається весною!

Вправа 585. Перебудуйте речення, замінивши особові дієслова на безособові. Підкресліть підмети й присудки.

Зразок: Пахнуть квіти. – Пахне квітами.

1. Пахнуть квіти. 2. Десь далеко заgrimів грім. 3. Вітер зламав дерево. 4. Ти не спиш? 5. Весняний дощ покropив землю. 6. Вода залила луки. 7. Друзі не хотіли розлучатись.

Вправа 586. Творче завдання. Від наведених слів утворіть безособові дієслова, уведіть їх до самостійно складених речень.

Живе, діє, дихає, працює, світить, чує.

Вправа 587. Інтелектуальна розминка. Складіть з кожним дієсловом по два речення так, щоб у першому дієслово було особовим, а в другому – безособовим.

Зразок: Я нездужаю. Мені нездужається.

Нездужати, хотіти, світлішати, шуміти, спати, дзвеніти.

Вправа 588. З'ясуйте значення фразеологізмів. Вкажіть у них безособові дієслова. Складіть із фразеологізмами речення.

Запахло смаленим. Відняло мову. Обдало холодом. Як водою змило.

Словник

мжічило, дощило – ködszitáló eső, ködszitálás

млин – malom

§98. Письмовий твір-роздум про вчинки людей (за власними спостереженнями)

Вправа 589. Творче завдання. Прочитайте євангельську притчу. Які типи мовлення поєднано в цьому тексті? Чого навчає притча? Як ви розумієте зміст вислову «Полюби ближнього свого як самого себе»? У формі роздуму-доведення висловіть власну оцінку вчинку самаритянина. Розпочніть так: *Вчинок самаритянина я вважаю благородним (гуманним, милосердним), тому що...*

Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і напали на нього розбійники, зняли з нього одяг, поранили його та й залишили непритомного. Тим шляхом йшов один священик, побачив бідолашного і проминув. Йшов також церковний служка (левіт), підійшов до пораненого, поглянув і пішов собі далі. Після них їхав самаритянин, вгледів нещасного і пожалів його. Підійшов до нього, помастив рани ліками, перев'язав. Потім, посадивши його на віслюка, завіз до постоялого двору, де потурбувався про нього. Від'їжджаючи, дав господареві заїжджого двору гроші, сказавши так: «Піклуйся про цього нещасного, а коли витрати будуть більшими, я поверну тобі іншим разом» (*Євангеліє від Луки, 10: 25–38*).

Вчинок – це якась дія. Вчинки різних людей можуть бути як подібними, так і можуть значно відрізнятись, залежно від характеру людини, рівня її моральності.

Складаючи твір-роздум про людські вчинки, треба:

- визначити особу чи коло дійових осіб майбутнього твору;
- укласти на основі власних спостережень перелік їхніх вчинків;
- проаналізувати та оцінити ці вчинки;
- сформулювати обґрунтований висновок, висловивши своє ставлення до поведінки дійових осіб твору;
- викласти свої рекомендації, поради щодо правильної поведінки.

Вправа 590. Творче завдання. Складіть розповідь про вчинок одного з ваших однокласників (сусідів, знайомих), який вам запам'ятався. Розповідь треба закінчити роздумом, а розпочинайте її так: «Цей учинок я вважаю..., тому що...», тобто висловіть аргументовану оцінку вчинку.

Словник

непритомний – eszméletlen

мотів – motivum, indíték

постоялий двір – fogadó állomás

ста́рець – nincstelen, koldus

§99. Правопис дієслів. *Не* з дієсловами

Вправа 591. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з поезії Лесі Українки. Знайдіть дієслова. Простежте за написанням дієслів із часткою *не*. Як ви розумієте зміст уривка?

Хто не жив посеред бурі,
той ціни не знає силі,
той не знає, як людині
боротьба і праця милі.

Хто не жив посеред бурі,
не збагне журби безсилля,
той не знає всеї муки
примусового безділля.

(Леся Українка)

Не з дієсловами пишеться завжди окремо, якщо *не* є часткою: *не прийшов, не сказав, не зрозумів*.

Не пишеться разом, якщо слово без *не* не вживається: *нехтувати, ненавидіти, непритомніти, незчутися, неволити, непокоїти*.

Префікс *недо-*, який вказує на неповноту дії, завжди пишеться разом: *недобачити, недочути, недописати*.

Треба розрізняти дієслова *нездужати* (хворіти), *неславити* (ганьбити), *непокоїтися* (турбуватися) із префіксом *не-* і дієслова із часткою *не*: *не здужати* (не змогти); *не славити* (не прославляти); *не покоїтись* (не бути похованим).

Вправа 592. Інтелектуальна розминка. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис *не* з дієсловами.

1. (Не)гайся у добрі. (Не)обізлися в горі. (Не)війся у вітрах. І (не)брудни свій путь (*Т. Севернюк*). 2. У мене так серце закам'яніло, що я вже й плакати (не)здужав (*О. Кониський*). 3. Люби життя, але умій при цьому ти (не)навидіть всяку цвіль і гніль (*Л. Забашта*). 4. Добре тому багатому: його люди знають, а зо мною зустрінуться – мов (не)добачають (*Т. Шевченко*). 5. Жала дівка жито, жала, (не)дожала і до сходу сонця тополею стала (*Народна творчість*).

Вправа 593. Із довідки доберіть дієслова, що відповідають наведеним значенням. Запам'ятайте їх. Поясніть написання дієслів з **не**. З двома-трьома словами складіть речення та запишіть їх.

1. Примушувати робити щось проти бажання, волі. 2. Мати поганий зір, погано бачити. 3. Допуститися помилки, зробити упущення через неуважність, недосвідченість, недбалість тощо. 4. Відчувати велику неприхильність, ворожість, нелюбов до когось або чогось. 5. Порушувати чийсь спокій, завдавати клопоту, бентежити. 6. Втрачати самовладання від сильного хвилювання, не пам'ятати себе. 7. Ставитись презирливо, зарозуміло, зневажливо до когось, чогось.

Довідка: недогледіти, нехтувати, ненавидіти, нетямитися, неволити, непокоїти, недобачати.

Вправа 594. Складіть речення з однозвучними, але різними за значенням і написанням дієсловами **неславити** і **не славити**, **нездужати** і **не здужати**, **недочувати** і **не дочути** (не почути). Як називаються такі слова?

 Слід розрізняти заперечне слово **немає** (його можна замінити словом **нема**), у якому **не** пишеться разом, і дієслово **не має** (**він не має**), з яким частка **не** пишеться окремо.

Вправа 595. Запишіть речення, знімаючи ризик і записуючи слова разом чи окремо. Свій вибір поясніть.

1. І не/має маленьких людей – є лиш душі малі (*В. Коротич*).
2. Не/має на світі нічого страшнішого за нелюдяних людей (*І. Жиленко*).
3. Ніхто не/має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (*Леся Українка*).
4. Хто нічого не робить, той ніколи не/має часу (*Народна творчість*).
5. Життя не/має ціни, а воля дорожча за життя (*Народна творчість*).

Вправа 596. Замініть виділені слова дієсловами з довідки, що пишуться з **не** разом. Поставте їх у потрібній формі.

1. Матір **хвилює** доля дітей. 2. **Не помітили**, як минув час.
3. Не варто **гребувати** розумною порадою. 4. Я тебе **не силую**, можеш йти.

Довідка: непокоїти, нехтувати, неволити, незчутися.

Вправа 597. Творче завдання. Прочитайте текст. Випишіть із останнього абзацу дієслова, вкажіть їх час, особу, число. За прочитаним матеріалом підготуйте репортаж про бджільництво, а також розкажіть, що ви знаєте про лікувальні властивості меду.

БДЖІЛЬНИЦТВО

Бджільництво посідало помітне місце у трудовій діяльності українців.

Початково бджільництво було неорганізованим заняттям. Наші далекі предки знаходили гнізда бджіл в ущелинах гір, лісових хащах і добували так званий дикий мед, цілком знищуючи бджолині сім'ї. Потім вони діставали мед із дупел дерев, які називалися «бортями». Звідси походить й назва – бортництво.

Г. Слободянюк. Пасіка в криварнецькому лісі

Поступово бортництво розвивалось і вдосконалювалося.

Найсуттєвішою віхою в історії бджільництва був винахід 1814 р. рамкового вулика. Сконструював його український учений Петро Прокопович. Він першим у світі отримав чистий мед, не знищивши бджіл. З іменем П. Прокоповича пов'язане також заснування першої в світі школи бджільництва.

Праця біля бджіл завжди вимагала великого досвіду, тому пасічниками найчастіше були літні поважні люди. Тарас Шевченко писав, що бджола вимагає для роботи коло неї «не лише удачної людини, а й лагідного і праведного мужа». Подібну думку висловив і український учений Микола Сумцов: «Пасічництво настільки чисте і шляхетне, що люди з низькою душею не займатимуться ним». Традиційний образ українського пасічника знайшов відображення в літературі і малярстві (*Українське народознавство*).

примусовий – kötelező

неславити – rossz híreket terjeszteni valakiről

не славити – nem dicsérni

нездужати – betegeskedni

не здужати – nem tudja legyőzni

непокоїтися – izgulni

не покоїтися – nincs eltemetve

нехтувати – hanyagolni

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Чергування приголосних звуків у дієсловах під час дієвідмінювання відбувається у всіх рядках, окрім:

- а) стерегти, любити
- б) могти, графити
- в) їсти, слухати
- г) чистити, водити

2. У якому з речень вжите дієслово умовного способу?

- а) Я виходжу у двір.
- б) Де б я не ходив, завжди пам'ятатиму рідну матір.
- в) Миколо, принеси води.
- г) Через вулицю перебіг хлопчик.

3. У якому з речень вжите безособове дієслово?

- а) Вітер приносив звуки далекої грози.
- б) Сонце нещадно пекло з неба.
- в) Тихо зашумів дощ.
- г) Водою залило городи.

4. У якому випадку не з дієсловами треба писати разом?

- а) Михайлик не/грався, а задумливо дивився у вікно.
- б) Василько не/здужав.
- в) Микола не/прийшов.
- г) Не/хочу спати.

§ 100. Складання нотаток. Замітка в стінгазету

Вправа 598. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Назвіть стиль мовлення. Дайте відповіді на запитання, вміщені після тексту.

Замітка – це документальне свідчення про факт, подію, явище. У ній повідомляється про час, місце, суть події (Що? Де? Коли відбулося? Хто є дійовою особою? Чим важливі факт, подія, явище?)

У самій назві заховано її суть: помітити щось, «поставити мітку», виділити щось, загострити на чомусь увагу.

Різновиди заміток: замітка-повідомлення, замітка-відгук, замітка-подяка, замітка-пропозиція.

Основні особливості жанру замітки: точність і стислість викладу думки, правдивість фактів, яскравість мовних засобів. Обсяг замітки (орієнтовно) від 10 до 100 рядків.

Через простоту викладу замітка стала найпопулярнішим жанром шкільної стіннівки. У шкільній пресі найчастіше зустрічаються замітка-інформація та замітка-роздум про вчинок (поведінку) людини.

Замітку про повчальний факт журналісти називають *позитивною*. Мета її автора – порадувати читачів, спонукати їх наслідувати гарний приклад. Замітка про людські помилки, недоліки, вади називається *критичною*. Автор такої замітки не має права на найменшу неточність.

Нотатки – це короткі записи, помітки для пам'яті. Їх варто робити для того, щоб не забути про деталі певних подій, явищ. Вони слугують робочим матеріалом для написання замітки. Нотатки створюють у довільній формі, зручній для автора. Це можуть бути окремі фрази, що відображають події, опис предмета, особи, події тощо.

1. Що таке замітка? 2. На які запитання відповідає зміст замітки? Поясніть, як ви розумієте зміст цих запитань. 3. Які існують різновиди заміток? 4. Назвіть особливості жанру замітки. 5. Чому замітка є найпопулярнішим жанром шкільної стіннівки? 6. Які бувають замітки за змістом інформації? Яка їх мета? 7. Що таке нотатки, для чого їх складають?

Вправа 599. Прочитайте замітки зі шкільної стінгазети. Яка з них є позитивною, яка – критичною? Яку мету ставили перед собою автори кожної із заміток? Визначте тему й основну думку кожної замітки.

З ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ ШКОЛА?

Звичайно, кожен знає, що театр розпочинається з гардероба. В такому разі школа розпочинається, мабуть, з вестибюля.

Невідомо, чи такий висновок, чи природне прагнення до затишки й краси спонукало чергових 6-Б класу змінити вигляд шкільного вестибюля. Вони не тільки чисто прибрали його наприкінці навчального тижня, а й причепурили, прикрасили вазонами у гарних, як з'ясувалося, самостійно розмальованих керамічних кашпо. А той куток, де мало світла, декорували штучними квітами.

Заходити до школи тепер приємно й радісно.

ЗНИЩИТИ ЛЕГШЕ, НІЖ СТВОРИТИ

Мабуть, кожен учень погодиться, що найбільш затишним з-поміж навчальних кабінетів нашої школи був кабінет біології. Оформлений зі смаком, обладнаний найновішими технічними засобами, завжди чисто прибраний і доглянутий, він справді тішив око.

Жаль, що про все це доводиться говорити в минулому часі. Трапилося так, що Єва Адамівна протягом місяця не працювала у школі – вона відвідувала курси. Такого, здавалося б, недовгого терміну вистачило, щоб майже повністю знищити її зусилля.

Протягом місяця чергові 6-А класу, які відповідають за порядок у кабінеті, жодного разу як слід його не прибрали, не полили квіти.

Прикро й сумно бачити, як недбальство, лінь і безвідповідальність нищать багатолітню наполегливу працю.

В п р а в а 600. Хвилинка мудрих думок. Прочитайте поради до написання замітки. Скористайтеся ними, коли будете писати свою замітку у класну або шкільну стінгазету.

1. Спробуйте написати замітку професійно, навіть якщо ви не збираєтеся стати професійним журналістом.

2. Не обов'язково шукати незвичайні факти. Довкола багато матеріалів, які варто оприлюднити.

3. Пам'ятайте: сила публіцистичного стилю в тому, що навіть про буденну подію можна написати цікаво.

4. Обирайте такий факт, який би нікого з читачів не залишив байдужим.

5. Замітка повинна бути стислою. Стислість – сестра таланту журналіста.

6. Заголовок замітки – це перше слово, призначене для читача. Тому від того, наскільки привабливим, цікавим, влучним буде заголовок, залежить, чи захоче людина написане прочитати або ж байдуже прогляне рядки.

7. Замітку з пропозиціями можна написати й про людські недоліки. Таку замітку називають *критичною*. Автор подібної публікації не має права на неточність: не можна безпідставно ображати людину. Це – головне правило журналістської етики.

8. Закінчуючи замітку пропозицією, пам'ятайте: пропозиція повинна органічно впливати з тексту і бути короткою.

В п р а в а 601. Рольова гра «Ти – журналіст». Робота за варіантами.

Варіант I. Складіть текст критичної замітки до шкільної стінгазети, поклавши в її основу розповідь про одну з описаних нижче ситуацій. За потреби користуйтеся нотатками. Замітку завершіть роздумом про вчинки (поведінку) людей. У роздумі чітко сформулюйте вашу оцінку того, що сталося, дібравши для цього переконливі докази. Доберіть до замітки яскравий заголовок.

Теми для заміток:

1. Під час підготовки до міжшкільних футбольних змагань м'ячем повибивано вікна в школі, понівечено газони та клумби на шкільному подвір'ї.

2. Зникли найкращі зразки вишивки та одягу з виставки, створеної руками членів гуртка рукоділля.

3. З виставки-звіту членів шкільного гуртка кулінарів зникли найсмачніші «експонати».

Варіант II. Складіть текст замітки до шкільної (класної) стінгазети, користуючись рекомендаціями до вправи 600.

Теми для заміток: «Будьмо бережливими», «Випадок у лісі», «Береженого Бог береже», «На шкільному подвір'ї», «Стежмо за нашим мовленням».

Замітку завершіть роздумом, в якому дайте оцінку подіям або вчинкам.

Словник

пропозиція – ajánlat
театр – színház

гардероб – ruhatár
експонат – kiállítástárgy

§101. Повторення вивченого про дієслово

Вправа 602. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить. Яка його головна думка? Дайте тексту заголовок. Випишіть дієслова, визначте їх вид, спосіб, час, особу, число.

Справді велике, всенародне свято – День Перемоги. Світлого травневого дня ми торкаємося душі цілого героїчного покоління. І цього дня глибше, ніж будь-коли, ми починаємо розуміти: все своє життя, здоров'я, найкращі літа віддали вони до останку нашій матері-Україні.

З усіх поколінь наших співвітчизників чи не найважчі випробування випали на долю учасників другої світової війни. І за це – вічна їм шана й любов (*З журналу*).

Вправа 603. Ти – дослідник. Складіть розповідь на лінгвістичну тему, користуючись запитаннями. До кожного пункту наведіть по два-три приклади.

1. Розкажіть про дієслово як частину мови.
2. Як пишуться дієслова з *не*?
3. Яка форма дієслова є неозначеною? Чому вона так називається?
4. Наведіть приклади дієслів доконаного і недоконаного видів. Як їх розрізнити?
5. Скільки способів має дієслово? Назвіть їх.
6. Як творяться дієслова умовного способу? Як пишеться частка *би* (*б*)?
7. Наведіть приклади дієслів наказового способу.
8. Як визначити дієвідміну?
9. Як розрізняються перехідні і неперехідні дієслова? Які дієслова завжди неперехідні?
10. Чим особові дієслова відрізняються від безособових?
11. Назвіть найбільш уживаний спосіб творення дієслів. Яким способом дієслова не творяться?

РОЗБІР ДІЄСЛОВА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (неозначена форма).
3. Постійні ознаки: а) вид, б) дієвідміна, в) перехідність.
4. Непостійні ознаки: а) спосіб, б) число, в) час (якщо є), г) особа (якщо є), ґ) рід (якщо є).
5. Синтаксична роль.
6. Вимова і написання.

Зразок розбору

Зразок усного розбору

А матері досі у світ підносять своє прокляття отій війні (М. Ткач).

Підносять – дієслово, початкова форма підносити, недоконачний вид, перехідне, дійсний спосіб, множина, теперішній час, 3-тя особа, II дієвідміна, у реченні виконує роль присудка. Пишемо так, як вимовляємо.

Зразок письмового розбору

Підносять – дієсл., поч. ф. підносити, недок. вид, перехідн., дійсн. спос., мн., теп. час, 3-тя ос., II дієвідм., присудок.

Вправа 604. Інтелектуальна хвилинка. Прочитайте. Визначте стиль і головну думку тексту. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис **не** з дієсловами. Розберіть 3–4 дієслова як частину мови.

ПАМ'ЯТАТИ ДОВІКУ

(Не)хочу і (не)можу забути дні горя і чорної скрути. (Не)можу закреслити недбало ту смерть, що мене полювала. (Не)хочу й (не)можу простити усіх, хто збиравсь мене вбити. (Не) можу пробачити горю, вогню і свинцевому морю. Коли ж мене хтось запитає: «Чом пам'ять твоя не вгаває? У тебе ж є сонце ласкаве і старість почесна по праву...».

Тоді відповім без вагання: «...В ім'я мого вбитого друга, в ім'я материнської туги, в ім'я невтолимого болю я серцю мовчать (не) дозволю. Я в битві дав клятву солдата: довіку усе пам'ятати!» (За М. Талалаєвським).

Вправа 605. Творче завдання. Напишіть невеличку розповідь (5–6 речень) про те, як відзначається День перемоги у вашій школі, місті або селі.

Вправа 606. Гра. За дієсловами відгадайте, про яку пору року йдеться. Вживаючи дієслова однієї групи, складіть і запишіть невеличкий твір-опис про улюблену пору року. У записаному тексті визначте час і вид дієслів.

1. Взялися, зійшлися, розцвіли, сплелися, розквітли, співає, величає, танцюють, злетіли, проростають, напуває, пронизує, лине, зазвучали, видзвонює, спадає, жартує, виблискує, посилає, оживає, мерехтить, спішить, перегукується, славить –

2. Розтають, дзюркочуть, вливаються, течуть, розливаються, стікають, затоплюють, заливають, пригрівають, виплескують, плачуть, пробиваються, живляться, звільняються, видзвонюють, вкриваються, дзвенять, виблискують, виграють, теплішають, зникають, ваблять, пробуджуються, ховаються –

3. Висить, лютує, гуляє, завиває, висвистує, сипле, обдарує, впирається, виглядає, звучить, стоїть, продовжується, голубіє, зависає, кипить, бушує, кружляє, заспокоїлася, спить, радіє, переливається, видуває, кружить, мріє, поривається –

4. Стояв, заблукав, заснув, запалало, виглянуло, прокинулося, всміхнулося, заспівали, замайорили, заіскрились, забриніли, огорнули, заповнювався, увірвався, закрили, посвітлішало, пробивалося, нагадував, накрапав, напував, жили, розтанули, перекотились, здавалося, загорілися, закутався, підкрась –

§102. Твір-оповідання про побачене

Вправа 607. Інтелектуальна розминка. Пригадай свій останній візит дво-, трижильної давнини до якогось малознайомого місця (до аптеки, поліклініки або концертного залу). Спробуй відновити в пам'яті якнайбільше подробиць. Згадай, що найперше привернуло твою увагу.

Якщо всі твої спогади уривчасті, нечіткі й у пам'яті не збереглося жодних яскравих моментів, швидше за все, у той момент твоя увага була розпорошеною, тобто ні на чому не сконцентрованою. Якщо вражень небагато, але вони дуже детальні (ти можеш докладно описати, наприклад, рекламні буклети з аптеки або пригадати, як була одягнена людина, що стояла в черзі перед тобою й таке інше), концентрація твоєї уваги була досить високою.

Пригадай!

Твір-оповідання на основі побаченого – це невеликий за обсягом твір розповідного характеру про одну подію з життя персонажа. Слід вирізняти оповідання як різновид розповіді. В оповіданні можна виокремити такі *композиційні елементи*: зав'язку (епізод, яким починається розповідь); розвиток дії (послідовний виклад подій); кульмінацію (момент найвищого напруження); розв'язку (заключну дію, яка є результатом названих подій).

На відміну від розповіді, в оповіданні чітко висловлюється ставлення автора до зображуваних подій. Пишуть оповідання в художньому стилі, часто в них використовують діалог. Особливостями оповідання є розповідний спосіб викладу думок, нетривалий час дії, невелика кількість дійових осіб, стислість викладу матеріалу.

Корисні поради

Будьте уважними та спостережливими.
З багатьох явищ буденного життя зумійте вибрати незвичне.
Спробуйте викласти побачене так, щоб зацікавити читача або слухача.

Під час написання твору, оповідання дотримуйтеся плану:

План

1. Вступ:

- а) за яких обставин ви почули розповідь або свідком якого вчинку ви були;
- б) де відбувалися події;
- в) стисла характеристика персонажів.

2. Основна частина (докладна розповідь про подію або вчинок).

3. Закінчення:

- а) ваші враження від побаченого;
- б) власні зауваження чи побажання.

Вправа 608. Творче завдання. За поданим вище планом напишіть твір-оповідання на одну з тем: «Це трапилось у лісі», «Випадок на річці (морі)», «З розповідей моєї бабусі (дідуса, матері, батька)», «На уроці», «Відпочивати треба вміти», «Комп'ютер – не іграшка» або будь-яку іншу на власний розсуд.

§103. Повторення й узагальнення вивченого за рік

Вправа 609. Ти – дослідник. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Назвіть вивчені частини мови, зробіть морфологічний розбір виділених слів. Дайте відповіді на запитання, вміщені після тексту.

Ч..тири пори року переходят.. одна в одну не відразу, поступово, майже непомітно. **Слабіют..** морози, світлішає **небо** і повітр..**я**. Потім тане сніг – настає в..**сна**. На голих д..**ревах** з..**являєт..ся** ніжний **золотий** пух. І ось вже бує трава на луках, листя на д..**ревах** – приходит..**літо**.

1. Назвіть літні місяці та поясніть їх назви.
2. Які державні та релігійні свята відзначають в Україні влітку? Розкажіть, що ви про них знаєте.
3. Які у вас плани на літо?
4. Де б ви хотіли побувати та з ким бажаєте зустрітись?
5. Якими корисними й цікавими справами будете займатись?

Вправа 610. Інтелектуальна розминка. Робота в групах. I. Прочитайте текст. Дайте йому заголовок. Поясніть уживання великої літери і лапок у назвах.

1-ша група – випишіть 3–4 іменники і розберіть їх як частину мови.

2-га група – випишіть 3–4 прикметники і розберіть їх як частину мови. Виділені числівники запишіть словами і вкажіть їх розряд.

II. Складіть і запишіть план тексту у формі запитань. Перекажіть текст за планом.

Усі з нетерпінням очікують канікул. А чи знаєте ви, звідки походить ця назва?

Сіріус – зірка у сузір'ї Пса – мав латинську назву Канікула, бо в латинській мові «собака» – каніс, «сузір'я Пса» – теж Каніс. Сонце перебуває у сузір'ї Пса з 27 липня до 23 серпня. У цей час у Римі починалася найбільша спека, і римський сенат робив перерву у своїх засіданнях; пізніше перерву в заняттях робили навчальні заклади; а згодом цей час став постійною, «узаконеною» перервою в заняттях учнів і студентів. Греки першими в ті давні часи дали назви дням, а вже римляни запозичили у них і уявлення, і назви. Наприклад, греки вважали, що спека йде не від сонця, а від Сіріуса; це від них пішов вислів *собача спека*, який трапляється у німців, в англійців, у французів, у росіян (За А. Ковалем).

Вправа 611. I. Погрупуйте іменники за відмінами та групами й запишіть їх у родовому, орудному, давальному й кличному відмінках. Виділіть закінчення.

Перемога, буря, листоноша, вітер, зелень, край, свято, знання, токар, дощ, оленя, ім'я, Конституція.

II. Поставте іменники у родовому відмінку й запишіть. Поясніть уживання та написання відмінкових закінчень.

Народ, сад, гай, інститут, мед, бузок, граніт, буревій, Дунай, стіл, міст, лист, папір.

III. Поставте іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

Тінь, піч, віддаль, річ, біль, вість, тюль, стаття, мати, любов.

IV. Виберіть три слова у різних відмінках і складіть з ними речення.

Вправа 612. Творче завдання. Робота в парах. Складіть і розіграйте діалог на одну із тем, вживаючи слова з довідки.

I варіант. Між двома ученицями, одна з яких просить поради щодо того, з яких квітів скласти букет для матері у день її народження, а інша розповідає, які квіти і чому вона дарує в день народження своїй матері й бабусі.

II варіант. Між двома учнями, які розмірковують, до якої спортивної секції варто записатися і який вид спорту можна вважати найсучаснішим.

Довідка: підсніжники, тюльпани, троянди, лілеї, гербери, гвоздики, айстри, жоржини, гладіолуси, хризантеми; урочисті, ніжні, запашні, весняні, вишукані, гарні, червоні, рожеві, чудові; класична боротьба, легка атлетика, футбол, баскетбол, художня гімнастика, фігурне катання, найсучасніший, небезпечний, велосипедний спорт, бокс, екстремальний, захоплюючий.

Вправа 613. Напишіть складні прикметники разом або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Темно(зелений), жовто(синій), блідо(червоний), військово(морський), північно(західний), західно(український), військово(зобов'язаний), воле(любний).

Вправа 614. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть прислів'я, записуючи числівники словами. Іменники, що в дужках, поставте в потрібній формі. 2–3 числівники розберіть як частину мови. Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

2 правд не буває. І 3 (брехун) не зложить 1 правди. Важко 2 панам догодити. З 1 вола 2 шкур не деруть. З 2 бід вибирай меншу. 2 (раз) в році літо не буває. У нього 7 (п'ятниця) на тиждень. Хто на 2 (стілець) сідає, той з обох падає.

Вправа 615. Запишіть числа словами. Числівники поставте в давальному, орудному, місцевому відмінках. Чим відрізняються форми давального й місцевого відмінків?

17, 70, 200, 468, 777, 1000.

В п р а в а 616. Запишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис займенників.

(Де)що, (де)хто, кого(сь), чого(сь), аби(чий), аби(який), (будь)кого, (будь)що, (хтозна)який, (казна)що, де (в) чім, хтозна(в)кого, аби(до)кого.

В п р а в а 617. Творче завдання. Послухайте текст. Чи є таке свято в угорців? Якими обрядами воно супроводжується? Перекажіть текст, доповнюючи його розповіддю про традиції угорського народу.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Зелені свята – українська назва християнського свята Трійці. Цей день знаменував закінчення весни і початок літа.

У клечальну суботу подвір'я обов'язково прикрашають зеленими гілками клена, верби, липи, акації. Зелом прибирають ікони, вікна, стріху. Підлогу або долівку в хаті притрушують запашними травами: осокою, любистком, м'ятою, татарським зіллям.

Молодіжні забави розпочинаються з понеділка і тривають тиждень. Подекуди розваги й танці відбуваються біля ігорного дуба або явора. Вони являють собою предовгу жердину, до якої зверху прикріплене прикрашене гіллям, стрічками та квітами колесо (*З етнографічного словника*).

В п р а в а 618. Хвилинка мудрих думок. Скоро розпочнуться канікули. Вони стануть приємними, якщо не допуститися певних помилок. Запишіть десять правил поведінки на воді та на вулиці, розпочинаючи їх словом «не можна». Написане обговоріть у класі. Дотримуйтеся їх під час канікул. Розкажіть про правила правопису **не** з дієсловами.

Вправа 619. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте уривок із вірша І. Грабовича. Вкажіть дієслова, зробіть усно морфологічний розбір кожного.

ЛЮБИ

Люби, мій брате, край свій рідний,
широкий, пишний, гарний край,
бо він любові тої гідний,
бо в нім лиш знайдеш щастя май...
Люби і слово те рідненьке,
що ненька вчила тя колись...
Воно таке звучне, миленьке –
люби його і ним гордись!

Словник

буяє – zsendül

сузір'я – csillagkép

непомітно – észrevétlenül

греки – görögök

Ключі до завдань

- Вправа 28. «Володимир Великий».
Вправа 106. «... а й територія держави».
Вправа 114. «... хоч як гірка».
Вправа 120. «... краще сміх, ніж плач».
Вправа 130. «шанує».
Вправа 138. «... у ріднім краю дим солодкий».
Вправа 153. «навчися слухати».
Вправа 168. «Немає дерева без коріння».
Вправа 178. «розуму не позичиш».
Вправа 188. «(в) людині доброти».
Вправа 215. «бачив мрію».
Вправа 237. 1) «Нема диму без вогню»; 2) «перевірку досвідом».
Вправа 294. «зелена ялинка».
Вправа 526. «багато вчитися».
Вправа 579. «хто живе без ідеалів».

ЗМІСТ

§ 1.	Краса і багатство української мови	4
§ 2.	Види мовленнєвої діяльності. Усне і писемне мовлення. Основні правила спілкування	5
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО		
§ 3.	Звуки мови і знаки письма. Склад і наголос. Голосні та приголосні звуки	8
§ 4.	Вимова голосних звуків та їх позначення на письмі.....	9
§ 5.	Вимова і написання слів з апострофом.....	11
§ 6.	Правопис іншомовних слів..... <i>Завдання для самоперевірки</i>	13 16
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ		
§ 7.	Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні	17
§ 8.	Речення. Граматична основа речення. Види речень за метою висловлювання. Окличні речення. Розділові знаки в кінці речення	19
§ 9.	Головні члени речення: підмет і присудок.....	21
§ 10.	Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.....	22
§ 11.	Речення з однорідними членами	24
§ 12.	Кома між однорідними членами речення. Розділові знаки між однорідними членами речення та узагальнювальними словами	26
§ 13.	Речення зі звертаннями і вставними словами, словосполученнями, реченнями. Розділові знаки у реченнях із звертаннями і вставними компонентами	27
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	30
§ 14.	Складне речення. Розділові знаки у складному реченні	31
§ 15.	Пряма мова і діалог. Розділові знаки при прямій мові та діалозі.....	32
§ 16.	Складання діалогів із урахуванням ситуації. Контрольне читання вголос.....	34
§ 17.	Лексика і фразеологія. Однозначні та багатозначні слова.....	34
§ 18.	Уживання багатозначних слів у прямому та переносному значеннях. Омоніми.....	36
§ 19.	Синоніми. Антоніми. Пароніми	37
§ 20.	Фразеологізми	38
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	39

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 21.	Загальне поняття про частини мови.....	40
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	43
§ 22.	Іменник як частина мови. Значення, граматичні ознаки, синтаксична роль.....	44
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	47
§ 23.	Іменники, що означають назви істот і неістот (повторення). Загальні та власні назви.....	48
§ 24.	Іменники зі значенням конкретності та абстрактності. Творення абстрактних іменників.....	51
§ 25.	Іменники зі значенням збірності.....	53
§ 26.	Рід іменників. Іменники спільного роду. Способи вираження роду.....	56
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	59
§ 27.	Число іменників (повторення). Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.....	60
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	62
§ 28.	Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові ..	63
§ 29.	Поділ іменників на відміни. Типи відмін іменників.....	67
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	69
§ 30.	Відмінювання іменників I відміни.....	69
§ 31.	Відмінювання іменників II відміни.....	73
§ 32.	Відмінювання іменників III відміни.....	78
§ 33.	Відмінювання іменників IV відміни.....	81
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	84
§ 34.	Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки в множині.....	85
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	87
§ 35.	Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників.....	87
§ 36.	Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту з елементами опису природи.....	89
§ 37.	Основні способи творення іменників.....	90
§ 38.	Правопис іменників. Велика буква й лапки у власних назвах.....	93
§ 39.	Не з іменниками.....	96
§ 40.	Букви -а(-я), -у(ю) в закінченнях іменників II відміни.....	99
§ 41.	Букви е, и, і в суфіксах -чок, -чк-, -ичк-, -инн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)	102
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	105
§ 42.	Написання та відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові.....	106
§ 43.	Повторення вивченого про іменник. Розбір іменника як частини мови.....	109
	<i>Підготовка до тематичного оцінювання за темою «Іменник»</i>	111
§ 44.	Твір-опис за репродукцією в художньому стилі.....	112

§ 45. Прикметник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	113
§ 46. Способи творення прикметників.....	115
§ 47. Якісні, відносні, присвійні прикметники. Перехід прикметників з одного розряду в інший.....	116
§ 48. Ступені порівняння якісних прикметників. Творення форм вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників.....	118
§ 49. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання	122
§ 50. Діловий стиль. Лист. Привітання.....	125
§ 51. Правопис прикметників. Не з прикметниками	127
§ 52. Букви ь, е в суфіксах на означення пестливості (-еньк-, -есеньк-, -ісінък-, -юсінък-). Суфікси на означення неповного виявлення ознаки (-уват-, -юват-)	129
§ 53. Букви е, и, о, і в прикметникових суфіксах -ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -ін-, -ичн-, -ічн-	130
§ 54. Буква ь у суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-	132
§ 55. Одна та дві букви н у прикметниках.....	134
§ 56. Написання складних прикметників разом і через дефіс	136
<i>Завдання для самоперевірки</i>	138
§ 57. Повторення вивченого про прикметник	138
§ 58. Написання прізвищ прикметникової форми	140
§ 59. Числівник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	142
§ 60. Кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні, неозначено-кількісні) та порядкові числівники.....	144
§ 61. Числівники прості, складні та складені.....	146
§ 62. Відмінювання кількісних числівників.....	148
§ 63. Відмінювання порядкових числівників	154
§ 64. Діловий стиль. План роботи. Оголошення	156
§ 65. Правопис числівників. Буква ь на кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках	159
§ 66. Правильне вживання числівників для позначення дат, часу (годин).....	161
§ 67. Зв'язок числівників з іменниками.....	162
§ 68. Усний твір – опис приміщення (за власними спостереженнями).....	164
§ 69. Повторення вивченого про числівник	167
<i>Завдання для самоперевірки</i>	169
§ 70. Письмовий переказ тексту художнього стилю.....	170
§ 71. Займенник як частина мови. Загальне значення, морфологічні та синтаксичні ознаки.....	171
§ 72. Розряди займенників за значенням: присвійні, вказівні, питальні, заперечні, відносні, неозначені та означальні.....	173
§ 73. Творення заперечних і неозначених займенників	175

§ 74. Відмінювання займенників.....	177
§ 75. Переклад тексту з угорської на українську мову	182
§ 76. Правопис займенників. Написання прийменників із займенниками.....	182
§ 77. Н в особових займенниках 3-ї особи після прийменників ...	183
§ 78. Дефіс у неозначених займенниках.....	184
§ 79. Ні в заперечних займенниках.....	185
§ 80. Повторення вивченого про займенник..... <i>Завдання для самоперевірки</i>	187 189
§ 81. Письмовий переказ тексту з елементами опису приміщення	189
§ 82. Дієслово як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	190
§ 83. Форми дієслова: неозначена форма дієслова (інфінітив), особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на -но, -то	192
§ 84. Доконаний і недоконаний види дієслова.....	195
§ 85. Перехідні та неперехідні дієслова..... <i>Завдання для самоперевірки</i>	196 198
§ 86. Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі	199
§ 87. Теперішній час дієслів.....	201
§ 88. Майбутній час дієслів..... <i>Завдання для самоперевірки</i>	203 205
§ 89. Усний переказ тексту наукового стилю	205
§ 90. Дієслова I та II дієвідмін	206
§ 91. Дієвідмінювання дієслів теперішнього часу.....	208
§ 92. Дієвідмінювання дієслів майбутнього часу	210
<i>Завдання для самоперевірки</i>	211
§ 93. Букви е, и в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін	212
§ 94. Чергування приголосних під час творення особових форм дієслова.....	213
§ 95. Способи дієслів. Творення дієслів умовного та наказового способів.....	215
§ 96. Буква ь в дієсловах наказового способу.....	217
§ 97. Безособові дієслова	218
§ 98. Письмовий твір-роздум про вчинки людей (за власними спостереженнями).....	220
§ 99. Правопис дієслів. Не з дієсловами	221
<i>Завдання для самоперевірки</i>	224
§ 100. Складання нотаток. Замітка в стінгазету.....	224
§ 101. Повторення вивченого про дієслово	228
§ 102. Твір-оповідання про побачене.....	230
§ 103. Повторення й узагальнення вивченого за рік.....	231

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Надія БАБИЧ
Тетяна ГНАТКОВИЧ
Єва БОРИСОВА та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.

Обл.-вид. арк. 18,5. Тираж 1688 пр.

Зам. № 82-14.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ББК 81.411.1я72+(81.665.2)

У 45

Авторський колектив:

*Н. Бабич, Т. Гнаткович, Є. Борисова,
К. Лавер, О. Пензова, М. Скаб*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 № 123)*

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

Л. М. Колібаба – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України;

К. З. Повхан – науковий співробітник лабораторії навчання української словесності в школах національних меншин України та діаспори Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

Ж. О. Кошкіна – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;

Н. А. Михайловська – завідувач сектора науково-методичного забезпечення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин і освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Українська мова для загальноосвітніх навчальних
У 45 закладів з навчанням угорською мовою : підруч. для
6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. Бабич, Т. Гнаткович,
Є. Борисова, К. Лавер, О. Пензова, М. Скаб. –
Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-867-1

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ББК 81.411.1я72+(81.665.2)

© Бабич Н.Д., Гнаткович Т.Д., Борисова Є.Є.,
Лавер К.М., Пензова О.М., Скаб М.С., 2014

© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2014

© Видавництво «Світ», 2014

ISBN 978-966-603-867-1

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Надія БАБИЧ
Тетяна ГНАТКОВИЧ
Єва БОРИСОВА та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5. Додатковий тираж 22 пр.
Зам. № 82-14/2.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002